TSHIVENḐA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka

Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

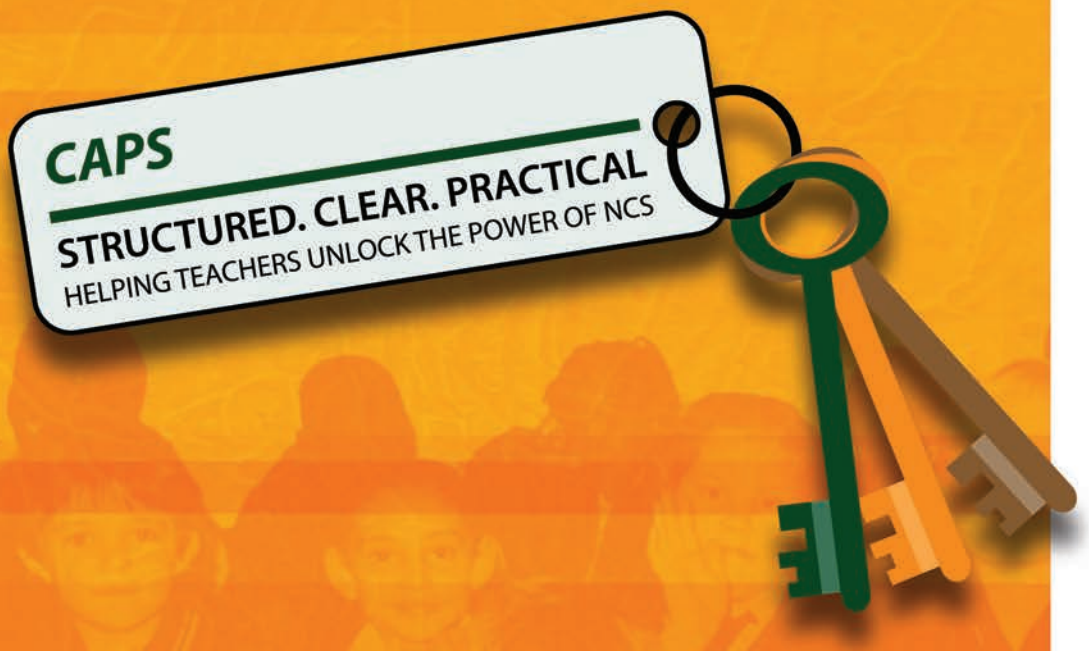

Vhuimo ha Vhukati
Gireidi dza 4-6

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHITATAMENNDE TSHA PHOḼISI YA KHARIKHUḼAMU NA U LINGA GIREDI YA 4-6

TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYAN

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0461-9

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA 3

1.1 Siangane 3

1.2 Nyangaredzo 3

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe 4

1.4 U avhela tshifhinga 6

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi/Mutheo 6

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati 7

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia) 7

1.4.4 Gireidi ya 10-12 8

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA NYAMBO 9

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga 9

2.2 Ndivhotiwa dza u guda nyambo 15

2.3 Nyangaredzo ya kharikhuḽamu ya Nyambo 1

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO 17

3.1 U Thetshelesa na u Amba 17

3.2 U Vhala na u Ṱalela 29

3.3 U Ṅwala na u Ṋekedza 39

3.4 Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo 41

KHETHAKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA HAYANI 96

4.1 Mvulatswinga 96

4.2 U linga ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana hu si ha fomaḽa 97

4.3 U linga ha fomaḽa 98

4.4 Mbekanyamushumo ya u linga 102

4.5 U rekhoda na u vhiga 112

4.6 U modareitha ndingo 112

4.7 Nyangaredzo 113

GUḼOZARI 114

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA

1.1 SIANGANE

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (TKL) NCS)) tshi ṱalutshedza phoḽisi nga ha kharikhuḽamu na u linga kha miṅwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya Ṱ nga Tshivenḓa ndi Gireidi ya u Ṱanganedza (Gireidi ya Ṱ).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḽamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḓo thoma u shuma nga ṅwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḽiṅwalwa ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka ḽithihi ḽi pfeseseaho hu u itela uri thero iṅwe na iṅwe i vhe na ḽiṅwalwa ḽayo. Ḽiṅwalo iḽi ḽi khou ya u shuma vhuimoni ha maṅwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoṱhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya Ṱ-12.

1.2 NYANGAREDZO

(a) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:

(i) Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iṅwe na iṅwe yo randelwaho;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya Ṱ-12; na

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Phurothokhoḽo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi Ṱ-12 (Phando 2012).

(b) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha

(i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya Ṱ-9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002,* na

(ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10-12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*

(c) Zwitatamennde zwa kharikhuḽamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaṱhukhu ya b(i) na (ii) zwo faredza maṅwalwa a phoḽisi a tevhelaho ane a ḓo shandukiswa nga zwiṱuku nga zwiṱuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012).* Tshandukiso iyi i ḓo thoma u shumiswa nga 2012-2014.

(i) Zwitatamennde zwa Thero / Sia ḽa u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya Ṱ-9 na Gireidi ya 10-12;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi,* yo rwelwaho ṱari kha *Nḓivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007;*

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF);* ḽe ḽa anḓadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*

(iv) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhali, ḽe ḽa anḓadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006,* yo katelwa ngomu kha ḽiṅwalo ḽa *Phoḽisi ḽa Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 ;* na

(v) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṱhanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi Ṱ-12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḓivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*

(d) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 , na khethekanyo dzine dza vha kha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heḽi ḽiṅwalo, zwi vhumba tshipiḓa tsha maga ane a fanela u tevhedzwa na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)*. Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996),* i vhumba tshipiḓa tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḓiimisaho nga zwoṱhe.

1.3 NDIVHONYANGAREDZI YA KHARIKHUḼAMU YA AFRIKA TSHIPEMBE

(a) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḓivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḓivho na vhukoni nga nḓila dzine dza ḓisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḽamu i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha vhe na nḓivho yo goḓombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḓavha.

(b) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tshi na mishumo heyi:

- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha miraḓo na ṱhalukanyo, musi hu tshi ṋetshedzwa nḓivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango ḽo vhofholowaho;
- u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṱha;
- u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
- u ṋetshedza vhatholi mbonwasia yo eḓanaho na vhukoni ha mugudi.

(c) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tsho ḓitika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḽa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḓana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṱhe;
- U guda nga u ḓidzhenisa khazwo na vhusedzi: u ṱuṱuwedza u ḓidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou ṋetshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;
- Nḓivho ya nṱha na vhukoni ha nṱha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoṱuku / minimamu) a nḓivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iṅwe na iṅwe zwo tiwaho ya dovha ya ṋea maimo a nṱha a swikeleaho kha thero dzoṱhe;
- U bvela phanḓa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iṅwe na iṅwe zwi sumbedza u bvela phanḓa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;
- Pfanelo dza vhathu, vhuṱanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḓana, murafho, mbeu, luambo, miṅwaha/vhukale, vhuholefhali na zwiṅwe;
- U dzhiela nṱha kana u ṋea ndeme sisiṱeme ya nḓivho yapo: u ṱanganedza lupfumo lwa ḓivhazwakale na ifa zwa shango ḽino sa zwithu zwa ndeme siani ḽa u fhaṱa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na
- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maṅwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḓombeli na zwiṅwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 tsho ḓiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:

- topola kana u ṱalusa na u tandulula thaidzo na u ṋea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḓila yo vhibvaho);
- shuma zwavhuḓi u woṱhe na musi u na vhaṅwe sa muraḓo wa tshigwada;
- ḓilanga na u laula mishumo yavho nga nḓila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;
- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;
- davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḓila dzo fhambanaho;
- shumisa saintsi na thekhinoḽodzhi nga nḓila i pfadzaho zwavhuḓi, hu na vhuḓifhinduleli siani ḽa mupo na mutakalo wa vhaṅwe; na
- sumbedza u pfesesa ḽifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maṅwe maipfi, hu tea u ḓivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḓiimisa nga yoṱhe.

(e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḽa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiṅwe na tshiṅwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṱhe vha tshi pfesesa u kona u ḓivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuṅwa nga zwiimiswa zwa u ṋea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ṋea thuso dzo tiwaho kha Tshiṱiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiḽasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U AVHELA TSHIFHINGA

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

(a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga nḓila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA R (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	**6**	**6**	**7**
• Nḓivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwaṋḓa (Arts na Craft)	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUṰE	**23**	**23**	**25**

(b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya R, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.

(c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nṱhesa kana gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 2 na gumofulu ḽa awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya Ṱ-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 3 na gumofulu ḽa awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

(d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nḓivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḽu i re afho fhasi nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinoḽodzhi	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo • Vhutsila (Creative Arts) • Ngudo ya Nyonyoloso • Ngudamutakalo na Matshilisano	**4** (1,5) (1) (1,5)
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia)

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Nṱha (Gireidi ya 7-9)) tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinoḽodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo lwa Hayani	**4.5**
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	**4.5**
Mbalo	**4.5**
Ngudo ya Vhutshilo	**2**
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha **Tshigwada B** - Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 ,* zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi ḽo bulwaho afho nṱha.	**12 (awara 3x4)**
TSHIVHALOGUṰE	**27,5**

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi ṱoḓeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nṱha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ṱoḓa u ṋekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u ṋekedza idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA LUAMBO LWA HAYANI KHA VHUIMO HA VHUKATI

2.1 NYAMBO KHA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḼISI YA KHARIKHUḼAMU NA U LINGA

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha nḓila ya mvelele na u takalela vhuḓi ha luambo lu kovhekanywaho vhukati ha vhathu u itela u pfesesa ḽifhasi ḽine vha khou tshila khaḽo. U guda u shumisa luambo zwavhuḓi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana nḓivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhuḓipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhaṅwe na u langa shango ḽavho. Lu dovha lwa ṉea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanḓa zwine zwa nga shumiswa u ita uri ḽifhasi ḽavho ḽi vhonale ḽi ḽa kale kha zwine ḽa vha zwone; ḽavhuḓi u fhirisa zwine ḽa vha zwone; ḽi tshi pfalesa u fhirisa zwine ḽa vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhaṱwa, ndi nga luambo hune zwo fhaṱwaho zwa nga shandukiswa, zwa hudzwa na u lulamiswa.

2.1.1 Maimo a nyambo

U guda luambo kha Vhuimo ha Vhukati ho angaredza nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, dzine dza vha, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenḓa, Xitsonga – na Luambo lwa Zwanḓa na nyambo dzi si dza tshiofisi. Nyamo idzi dzi nga gudwa kha maimo a nyambo o fhambanaho.

Luambo lwa Hayani (LH) ndi luambo lwa u thoma u wanwa nga vhagudi. Fhedzi-ha, vhunzhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhaṅwe kana dza vhagudi vhoṱhe vho ḓiṅwalisaho, fhedzi vha nga funza luthihi kana mbili dza nyambo dza hayani. Zwenezwo-ha, madzina **Luambo lwa Hayani (LH)**, **Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma (LET)** na **Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili (LEV)** hu ambiwa maimo a vhukoni ha u funza luambo, hu si luambo lwapo (Hayani) kana lwe lwa wanwa (sa kha **Nyambo dza u Engedza**). Kha iyi phoḽisi, hu tshi ambiwa nga Luambo lwa Hayani, zwi tea u ḓivhea uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone luṉe.

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu ṉekedza vhukoni ha luambo zwine zwa ṉea muteo wa zwikili zwa u davhidzana na vhaṅwe vhathu zwine zwa ṱoḓea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfesesa zwa pfunzo zwine zwa ṱoḓea kha u guda kha masia oṱhe a kharikhuḽamu. Hu na khwaṱhisedzo ya u funza zwikili zwa U thetshelesa, U amba, U vhala na U ṅwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu ṉekedza vhagudi vhukoni ha zwibveledzwa, u takalela vhuḓi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha ṉekedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwaṱhisedza kupfesesele kwa ḽifhasi ḽine vha tshila khaḽo. Fhedzi-ha, khwaṱhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa U thetshelesa na U amba u bva kha Gireidi 4 u ya phanḓa zwi fhasi ha khwaṱhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa U vhala na U ṅwala.

Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma (LET) zwi amba luambo lune lu si vhe lwa ḓamuni, fhedzi lune lwa shumiswa kha nyambedzano kha tshitshavha, zwi amba uri ndi luambo lwa u guda na u funza kha pfunzo. Kharikhuḽamu i ṉekedza thikhedzo yo khwaṱhaho kha vhagudi vhane vha ḓo shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma sa luambo lwa u guda na u funza. Mafheloni a Gireidi ya 9 vhagudi avha vha tea u kona u shumisa Luambo lwa Hayani na Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma zwavhuḓi vhe na vhuḓifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho hu tshi katelwa na u guda.

Afrika Tshipembe, vhagudi vhanzhi vha thoma u shumisa luambo lwa u engedza, English, sa Luambo lwa u Guda na u Funza (LGF) kha Gireidi ya 4. Hezwi zwi amba uri vha tea u swikelela kha vhuimo ha nṱha ha vhukoni ha English mafheloni a Gireidi ya 3, vha dovha vha tea u kona u vhala zwavhuḓi nga English.

Tshiimo tsha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma tshi dzhia uri vhagudi vha vha vha sin a nḓivho ya luambo musi vha tshi swika tshikoloni. Ngauralo, miṅwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo. Hu fanela u bveledzwa muteo wa zwikili zwa vhudavhidzani. Vhagudi vha Gireidi 2 na 3 vha ranga nga u fhaṱa nḓivho ya u vhala na u ṅwala u bva henefha kha muteo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa ḽitheresi zwe vha guda kha Luambo lwa Hayani.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Nṱha, vhagudi vha bvela phanḓa na u khwaṱhisedza zwikili zwa U thetshelesa, U amba na U ṅwala. Vhunzhi ha vhagudi nga hetshi tshifhinga vha vha vha tshi khou guda nga English (Tshiisimane), Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, nahone vha tea u lu shumisesa. Ngauralo, nyombedzelo khulwane i tea u vha kha u shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha ndivho dza u humbula na u ṋea muhumbulo. Hezwi zwi thusa vhagudi u bveledza zwikili zwa kuhumbulele na kupfesesele kwa akhademi, zwine vha ḓo zwi shumisa kha u guda thero dzine dza nga sa Saintsi nga English (Tshiisimane). Vhagudi vha dovha hafhu vha shumisa zwibveledzwa zwinzhi zwa ḽitheresi na u thoma u bveledza vhukoni ha zwikili u vhona lunako na u humbulela kha Luambo lwavho lwa u Engedza.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Vhuimo ha Nṱha, vha tea u vha vho no vha na nḓivho yo ṱanḓavhuwaho ya Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma zwi tshi yelana na zwoṱhe zwikili zwa matshilisano na zwa kuhumbulelele na kupfesesele kha zwa akhademi. Fhedzi-ha, ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedza kha vhuimo uvhu. Khaedu kha Vhuimo ha Vhukati, honeha, ndi u ṋea thuso kha vhagudi avha nga tshifhinga tshithihi na u ṋea kharikhuḽamu ine ya ḓo thusa vhagudi u swikelela maimo a ṱoḓeaho kha gireidi dza phanḓa. Maimo haya a tea u vha nga nḓila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa luambo lwa u engedza nga nḓila ya maimo a nṱha hu ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanḓa na pfunzo dza nṱha kana kha ḽifhasi ḽa mushumo.

2.1.2 Zwikili zwa luambo

Kharikhuḽamu ya Luambo lwa Hayani yo vhekanywa u ya nga zwikili zwi tevhelaho:

1	U thetshelesa na U amba
2	U vhala na U ṱalela
3	U ṅwala na U ṋekedza
4	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo

U thetshelesa na U amba

U thetshelesa na U amba ndi zwa ndeme kha u guda kha thero dzoṱhe. Nga U thetshelesa na U amba, vhagudi vha kuvhanganya na u ita mafhungo, u fhaṱa nḓivho, u tandulula thaidzo, na u bvsela khagala mihumbulo na kuvhonele kwa zwithu. Zwikili zwa u thetshelesa zwa ndeme zwi thusa vhagudi u ḓivha ndeme na vhuvha zwo angaredzwaho kha zwibveledzwa na khaedu kha luambo lwa u fhuredzela na u dzhia sia.

Kha Vhuimo ha vhukati, vhagudi vha Luambo lwa Hayani vha ḓo shumisa zwikili zwa U thetshelesa na U amba u davhidzana na u wana ṱhalutshedzo. Vha ḓo fhaṱa kha zwikili zwo bveledzwaho kha Vhuimo ha Muteo u isa phanḓa nyambedzano, u amba na mikumedza mipfufhi ya oraḽa zwi sa imiho.

Kha vhuimo uvhu, luambo lwa u amba lwa vhagudi lu kha ḓi tea u khwathiswa (zwi amba u modeḽa na u tikedzwa, tsumbo: nga fureme ya ḓivhaipfi na ya mafhungo). Mudededzi u tea u vhona uri vhagudi vhoṱhe vha wane tshifhinga tsha u amba nga Nyambo dzavho dza Hayani. Ngauri vhagudi ḓo bvelela nga maga o fhambanaho, mudededzi u tea u langa khonadzeo dza u amba (tsumbo: mbudziso dzine a vhudzisa) u ya nga vhuimo/ḽeveḽe ya ṅwana muṅwe na muṅwe. Musi vhagudi vha tshi khou bva kha gireidi iṅwe vha tshi ya kha iṅwe, mudededzi u tea u lavhelela uri

vhagudi vha ḓo amba zwinzhi nahone u amba havho hu thoma u lapfa. Vhagudi vha ḓo pfukisela zwikili izwi kha nyambo dzavho dza u engedza.

U guda hu ḓo fhaṱwa kha tshaka dza zwibveledzwa zwo ḓivhadzwaho kha Vhuimo ha Muteo (tsumbo: tshiṱori, mafhungo a iwe muṋe na ndaela) nahone vhagudi vha ḓo ḓivhadzwa kha tshakha dza zwibveledzwa ntswa (tsumbo: zwiṱori zwa vhukuma/zwo ḓisendekaho nga mbuno, tshakha dzo fhambanaho dza zwiṱori, mivhigo ya oraḽa, nyambedzano pfufhi).

Tshifhinga tsha u funza tshi tea u dzhenisa nḓowenḓowe ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe ya nyito pfufhi dza U thetshelesa na U amba na u tou fombe kha nyito ndapfu dzo paḓaladzwaho kha vhege yoṱhe.

U vhala na U ṱalela

Zwikili zwa U **vhala na U ṱalela** zwo bveledzwaho zwavhuḓi ndi zwa ndeme kha u guda ho bvelelaho hu katelwaho masia oṱhe a kharikhuḽamu. Vhagudi vha bveledza vhukoni kha U vhala na U ṱalela zwibveledzwa zwa ḽitheraḽa na zwi si zwa ḽitheraḽa zwo fhambanaho, hu tshi katelwa zwibveledzwa zwi vhonalaho. Vhagudi vha ḓivha nḓila ine tshaka dza ḽitheretsha na ridzhisiṱara zwa sumbedza ndivho, vha ṱanganedzaho mafhungo na nyimele kha zwibveledzwa. Nga u vhala kiḽasini na musi nugudi e eṱhe, vhagudi vha vha vhahumbuli vha ndeme na vha re na vhusiki.

U vhala zwi ṋea vhagudi tshenzhemo nnzhi kha luambo lwavho lwa u engedza. Ri ḓivha u bva kha ṱhoḓisiso uri mveledziso ya ḓivhaipfi ya vhagudi yo ḓisendeka kha vhunzhi ha zwe vha vhala.

Kha Vhuimo ha Vhukati, hu ḓo fhaṱwa kha muteo wo sethiwaho kha Gireidi ya Ṱ u swika kha ya 3. Arali hu na ṱhoḓea, kha hu shumiswe u vhala na vhagudi mathomoni a Gireidi ya 4 u itela u thusa/gaida vhagudi kha vhuimo uvhu. Hu a konwa u shumisa maitele aya tshiṅwe tshifhinga arali hu na Bugu Khulwane dzo linganaho kha vhuimo uvhu, hone arali hu si na kha hu shumiswe zwibveledzwa zwi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala. Hu nga dovha ha shumiswa ngona dzi ngaho sa u vhala na vhagudi na U vhalela kiḽasi yoṱhe.

Kha hu shumiswe ngona dza u vhala na vhagudi na u vhala mugudi e eṱhe/nga vhavhili-vhavhili na u ita uri vhagudi vha ḓowele u vhala nga u engedza maitele a u vhala nge eṱhe. U vhala e eṱhe zwi ambiwe nga hazwo kha pulane ya u funza, zwi tea u wanala kha tshifhinga tsho avhelwaho u vhala. Kha hu ṱuṱuwedzwe uri vhagudi vha vhale vhe vhoṱhe nga tshifhinga tshavho tshiṅwe na tshiṅwe tshine vha vha natsho.

Hu ḓo tea u dovha ha sethiwa nyito dza tholokanyoḓivho dzo fhambanaho u itela uri vhagudi vha pfesese zwine vha vhala.

Maitele a u vhala

Maitele a u vhala o itwa nga maga a u rangela u vhala, u vhala na a nga murahu ha u vhala. Nyito ine mugudi a ḓo ḓidzhenisa khayo i nweledzwa nga nḓila i tevhelaho:

U rangela u vhala:

- U shumisa nḓivho thangeli
- U sedza kha zwiko, muṅwali, na datumu ya u ganḓisa.
- U vhala pharagirafu ya u thoma na ya u fhedza ya tshipiḓa.
- U humbulela.

U vhala:

- U awelanyana u itela u vhona uri u khou pfesesa hani na u ita uri mihumbulo i nwelele.
- U vhambedza magudiswa na mahumbulelwa au.
- U shumisa nyimele u wana ṱhalutshedzo ya maipfi a sa ḓivhei hune zwa konadzea; honeha hune zwi si konadzee hu shumiswe ṱhalusamaipfi.
- U vhona muhumbuloni zwine wa khou vhala.
- U isa phanḓa na u vhala na musi hu na zwipiḓa zwine u si zwi pfesese fhano na fhaḽa.
- U vhalula tshipiḓa arali u sa tshi pfesesi na luthihi. U vhalela nṱha zwipiḓa zwi no kanganyisa, nga luvhilo lwa u ongolowa, kana u ita zwoṱhe.
- U humbela muṅwe uri a u thuse uri u pfesese tshipiḓa tshi konḓaho.
- U engedza tswayo dza u vhala na u dzhiela nṱha mbuno dza ndeme
- U vhuisa muhumbulo nga zwe wa vhala

Nga murahu ha u vhala:

- Arali u tshi ḓo ṱoḓa u dovha wa humbula mafhungo o khetheaho, u ita nzudzanyo ya girafu kana u ṅwala manweledzo a mbuno dza ndeme na mihumbulo miṱukunyana i tikedzaho.
- U pendela.
- U ṅwala manweledzo a u thusa u ṱalutshedza na u dovha wa humbula nga ha mihumbulo mihulwane.
- U humbula nga hazwo na u ṅwala mbudziso ntswa dzine wa vha nadzo nga ha ṱhoho.
- U ḓivhudzisa arali wo bveledza ndivho yau.
- U pfesesa – u khwaṱhisedza kupfesesele kwau nga ha tshibveledzwa.
- U ṱhaṱhuvha – u sedza sia ḽithihi, vhuronwane, vhuḓi ha tshibveledzwa.
- U tatamudza muhumbulo wau – wa shumisa mihumbulo ye wa i vhona kha zwibveledzwa.

U ṅwala na U ṋekedza

U ṅwala ndi tshishumiswa tsha maanḓa tsha vhudavhidzani tshine tsha tendela vhagudi u fhaṱa na u pfukisela ngelekanyo na mihumbulo nga nḓila i tevhekanaho. U dzulela u ita nḓowenḓowe dza u ṅwala kha nyimele dzo fhambanaho, mishumo na thero zwi thusa vhagudi u ita vhudavhidzani hu shumaho na nga nḓila ya u sumbedza vhusiki. U ṅwala he ha bveledzwa hu sumbedzaho nyaluwo yo teaho hu tshi shumiswa muhangarambo wa u ṅwala, hu bveledza vhaṅwali vha re na vhukoni vhane vha ḓo kona u shumisa zwikili zwavho u bveledza na u ṋekedza zwibveledzwa zwa u ṅwalwa, zwa u vhonwa na midia nnzhi, hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

U ṅwala ndi zwa ndeme ngauri zwi itisa uri vhagudi vha humbule nga girama na mupeleṱo. Izwi zwi ṱuṱuwedza vhagudi u shumisa luambo, u ṱavhanyisa u kona luambo na u engedza vhukoni. Vhagudi vha ḓo guda u ṅwala vhunzhi ha zwibveledzwa zwa vhusiki na mafhungo, tsha u thoma hu tshi shumiswa muhangarambo wa u ṅwala sa

thikho na nga u guda zwiṱuku u ṅwala luṅwe lwa lushaka lwa zwibveledzwa nga eṯhe. Vha ḓo shumisa maitele a u ṅwala u bveledza tshibveledzwa tsha u ṅwala tshone tsha girama tsho dzudzanywaho zwavhuḓi.

Nḓila ya maitele a u ṅwala

U ṅwala na vhutsila ha u ola zwibveledzwa ndi maitele a re na nḓila dzi tevhelaho:

- U pulana/u rangela u ṅwala
- U ita mvetomveto
- U dovholola
- U dzudzanya
- U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na
- U ṉekedza

Vhagudi vha ṱoḓa tshifhinga tsha u guda aya maitele, ngauralo vha tea u:

- dzhia tsheo nga ha ndivho na vha ṱanganedzaho mafhungo a zwibveledzwa zwine zwa ḓo ṅwalwa na/kana u dizainiwa;
- kovhekana mihumbulo nga u shumisa, tsumbo, mimapa ya mihumbulo, tshati dza nyelelo kana mitevhe;
- shumisa zwiko zwo teaho, u nanga mafhungo o teaho na u dzudzanya mihumbulo;
- bveledza mvetomveto ya u thoma ine ya dzhiela nṱha ndivho, vha ṱanganedzaho mafhungo, ṱhoho na tshivhumbeo tsha tshibveledzwa;
- vhala mvetomveto nga vhusedzi na u wana muvhigo u bva kha vhaṅwe (tsumbo, vhagudingae kana mudededzi);
- dzudzanya na u vhalulula mvetomveto; na
- u bveledza vesheni ya u fhedzisela yo ṅwalwaho na u dzudzanywa zwavhuḓi.

Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo

Nḓivho yavhuḓi ya ḓivhaipfi na girama i ṉekedza muteo wa mveledziso ya zwikili (U thetshelesa, U amba, U vhala na U ṅwala) kha Luambo lwa Hayani. Vhagudi vha Vhuimo ha Vhukati vha ḓo fhaṱa kha muteo wo tewaho kha Gireidi dza Ṱ - 3.

Vhagudi vha ḓo guda nḓila ine **luambo lwa shumiswa ngayo**, na u guda luambo na vhagudi-ngavho nga u amba nga ha luambo (‘luambo lune lwa shumiswa u guda luambo’), u itela u ṱhaṱhuvha zwibveledzwa zwavho na zwiṅwe nga vhusedzi zwi tshi elana na ṱhalutshedzo, kushumele ku pfadzaho na nga vhuronwane. Vha ḓo dovha vha kona u shumisa iyi nḓivho u ita ḽiedza nga luambo u itela u fhaṱa ṱhalutshedzo i bvaho kha vhuimo ha maipfi na mafhungo kha zwibveledzwa zwo fhelelaho, na u vhona nḓila ine tshibveledzwa na nyimele yatsho zwa elana ngayo. Nga u shumisa zwibveledzwa zwo fhambanaho, vhagudi vha ṱanḓavhudza kushumisele kwavho kwa ḓivhaipfi na u sumbedza nga nḓila yo teaho kupfesesele kwavho kwa Z**wivhumbeo na Milayo zwa Luambo.**

Zwi khou lavhelelwa uri Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwi ḓo funzwa kha nyimele ine zwiṅwe zwikili zwa luambo zwa funzwa na u bveledzwa. Pulane ya u funza i na mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiteṅwa) zwine zwa tea u itwa kha gireidi iṅwe na iṅwe. Musi hu tshi nangwa zwibveledzwa zwa U thetshelesa na U vhala kha sekele ya vhege mbili iṅwe na iṅwe, hu tea u vhonwa uri i na zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwa luambo zwine zwa tea u funzwa kha themo yeneyo. Kha hu sikwe nyito dzi re na vhushaka na zwibveledzwa izwi dzine dza ḓo konisa vhagudi u shumisa zwiteṅwa izwo kha nyimele. Nga yeneyo nḓila, zwibveledzwa zwa u ṅwala zwine vhagudi vha ḓo ṅwala zwi ḓo dzhenisa zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwa luambo. Kha hu ṉekedzwe vhagudi thuso kha kushumisele kwone na kwa vhukuma kwa izwi zwiteṅwa. Kha hu nangwe zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwine vhagudi vha vha na vhukonḓi nazwo u itela u vha ṉea nḓowenḓowe ya fomaḽa. Kha Vhuimo ha Vhukati, minetse ya mahumi mararu nga vhege yo vhetshelwaho thungo u itela u funza na nḓowenḓowe zwa fomaḽa kha zwa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo.

2.1.3 Maitele a funza luambo

Maitele a funza luambo o ḓisendeka nga tshibveledzwa, a simuwa kha vhudavhidzani na maitele a zwiga. **Maitele o ḓisendekaho nga tshibveledzwa** na **maitele a vhudavhidzani**, vhuvhili hazwo zwo ḓitika kha u dzulela u shumisa na u bveledza zwibveledzwa.

Maitele o ḓisendekaho kha tshibveledzwa a wanulusa uri zwibveledzwa zwi shuma hani. Ndivho ya **Maitele o ḓisendekaho kha tshibveledzwa** i thusa vhagudi uri vha vhe vhavhali, vhaṅwali, vhaṱaleli na vhadizaini vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vhuḓifhulufheli na vhusedzi. I katela U thetshelesa, U vhala, U ṱalela na u sengulusa kha zwibveledzwa u itela u pfesesa uri zwithu zwo bveledzwa hani na uri zwi ḓisa mini. Nga kha vhudavhidzani honohu ha ndeme, vhagudi vha bveledza vhukoni ha u ṱhaṱhuvha zwibveledzwa. Maitele o ḓisendekaho kha tshibveledzwa a dovha a katela u bveledza tshaka dza zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela ndivho na vha ṱanganedzaho mafhungo zwo khetheaho. Maitele aya a ṱutuwedzwa nga u pfesesa uri zwibveledzwa zwi fhaṱiwa hani.

Maitele a vhudavhidzani a tsivhudza uri musi hu tshi gudwa luambo, mugudi u tea u ḓi wana e fhethu hune luambo lune a ṱoḓa u lu guda lwa ambeswa hone a dovha a wana tshifhinga tshinzhi tsha u lu shumisa kha ndivho ya zwa matshilisano na ya u ita zwithu. U guda luambo zwi tea u iswa kiḽasini hune zwikili zwa vhufunzei ha U vhala/ṱalela na U ṅwala/ṉekedza zwa gudwa hone nga u ita mushumo munzhi wa u vhala na u guda u ṅwala.

U guda luambo zwi tea u itea kha nḓila ya mvanganyo hune mudededzi a modela maitele avhuḓi, vhagudi vha guda zwikili zwo teaho vhe kha zwigwada vha sa athu shumisa zwikili izwi nga vhone vhaṉe. Tshivhumbeo tsha ngudo iṅwe na iṅwe tshi tea u vha tshine tsha dzhenisa kiḽasi yoṱhe musi vha sa athu ita nḓowenḓowe vhe kha zwigwada na u shumisa zwikili zwiswa nga muthihi nga muthihi. Mathemo o shumiswaho ndi **U thetshelesa na U amba, U vhala na U ṅwala na vhagudi, U vhala/ṅwala nga zwigwada, na vhagudi na mugudi e eṱhe.**

2.2 TSHIFHINGA TSHO AVHELWAHO TSHA LUAMBO LWA HAYANI

Tshifhinga tsha u funza tsha Luambo lwa Hayani ndi awara dza 6 nga vhege. Magudiswa o̓the a luambo a gudiswa kha sekele ya vhege mbili (awara dza 12). Mbekanyatshifhinga i tea u n̓ekedza phiriodo mbili dzi tevhekanaho nga vhege. Kha sekele ya vhege mbili tshifhinga tsho avhelwaho tshi tevhelaho tsha zwikili zwa luambo zwo fhambanaho tsho n̓ekedzwa afho fhasi.

Zwikili	U avhelwa ha tshifhinga nga sekele ya vhege mbili (Awara)		
	Gireidi ya 4	Gireidi ya 5	Gireidi ya 6
*U thetshelesa na U amba (Ora̓a)	Awara 2		
*U vhala na U t̓alela	Awara 5		
*U ṅwala na U n̓ekedza	Awara 4		
Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo	Awara 1		
	* Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwo vanganywa/t̓anganywa kha tshifhinga tsho avhelwaho tsha zwikili zwiraru zwi re afho nt̓ha. Hu dovha ha vha na tshifhinga tsho avhelwaho u guda ha foma̓a. Zwikili zwa u humbula na u elekanya zwo dzheniswa kha zwikili na zwit̓irathedzhi zwi t̓o̓eaho kha U thetshelesa na U amba, kha U vhala na U t̓alela, kha U ṅwala na U n̓ekedza.		

Tsivhudzo ya zwifhinga zwa u funza nga vhege

Giridi i tevhelaho i sumbedza uri tshifhinga tsha u funza tshi nga avhelwa hani kha zwikili zwa laumbo zwo fhambanaho. Kha sekele ya vhege mbili hu tea u vha na tshifhinga tsha u tou fombe kha u funza luambo/girama fhedzi.

Tshifhinga	Musumbuluwo	L̓avhuvhili	L̓avhuraru	L̓avhun̓a	L̓avhut̓anu
Awara 1	U vhala na vhagudi (kha ndivho ya u thetshelesa)	U ṅwala na vhagudi – u ita muhangarambo	U vhala na vhagudi (tshibveledzwa tshiswa kana u bvela phan̓a na tshibveledzwa tsho vhalwaho tshifhinga tsho fhiraho)	U ṅwala na vhagudi – u vhuisa muhumbulo kha zwikili zwa u bvela phan̓a na zwo khetheaho	U vhala na vhagudi (tshibveledzwa tshiswa kana u bvela phan̓a na tshibveledzwa tsho vhalwaho tshifhinga tsho fhiraho)
	U ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa hu tshi shumiswa tshivhumbeo tsha luambo lwo teaho (U amba)	U ṅwala na tshigwada na u ṅwala hu na u sumbiwa n̓ila	U ita nyambedzano nga tshibveledzwa hu tshi shumiswa luambo lwo teaho (U amba)	U ṅwala na tshigwada na u ṅwala hu na u sumbiwa n̓ila – u sedzulusa nga mugudi-ngae na/ kana mudededzi ha u pulana kana u ṅwala	U ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa hu tshi shumiswa zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho
	U ṅwala na tshigwada na u ṅwala hu na u sumbiwa n̓ila (na vhane vha vhalela nt̓ha)		U ṅwala na tshigwada na u ṅwala hu na u sumbiwa n̓ila (na vhane vha vhalela nt̓ha)		Nḓowedzo ya kupfesesele (nga murahu ha vhege ya vhuvhili iṅwe na iṅwe) hu tshi shumiswa lushaka lwa tshibveledzwa lu no fana
	U vhuisa muhumbulo kha u vhala e et̓he		U vhuisa muhumbulo kha u vhala e et̓he		
Minethe ya 30		U ṅwala e et̓he		U ṅwala e et̓he	

2.3 ZWISHUMISWA ZWA THIKHEDZO ZWA U GUDA NA U FUNZA

Vhagudi vha tea u vha na zwi tevhelaho kha u guda Luambo lwa Hayani kha Gireidi dza 4-6:

GIREIDI DZA 4-6	
Zwishumiswa zwa ndeme	
Bugupfarwa dza luambo dzo randelwaho Luambo lwa Hayani	√
Ṱhalusamaipfi	√
Bugu ya/dza u vhala dzi re na tshaka dza zwibveledzwa zwi tevhelaho:	
Foḽokuḽoo	√
Nganeapfufhi	√
Nganea	√
Ḓirama	√
Vhurendi	√
Zwishumiswa zwa midia	
Gurannḓa	√
Magazini	√
Mbekanyamushumo dza thelevisini	√
Mbekanyamushumo dza radio	√

Vhadededzi vha Luambo lwa Hayani vha tea u vha na:

(a) Ḽiṅwalo ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Lushaka ya Kharikhuḽamu na u Linga

(b) Phoḽisi ya Luambo Pfunzoni

(c) Bugupfarwa dza luambo dzo randelwaho dzi shumiswaho nga vhagudi na dziṅwe bugupfarwa dza ndivho ya zwiko kha dze dza randelwa

(d) Ṱhalusamaipfi (luambo luthihi, nyambo mbili, nyambo nnzhi, thesorasi, inisaiklopedia)

(e) Tshaka dza zwibveledzwa zwa ḽitheretsha zwo randelwaho

(f) Zwishumiswa zwo fhambanaho zwa midia: gurannḓa, magazini na burotsha

(g) U kona u swikela zwishumiswa zwa u tou pfa/vhonwa zwi shumiswaho kiḽasini

Zwishumiswa zwa kiḽasini

a) Vhunzhi ha zwibveledzwa zwi dzhenisaho vhuimo ho fhambanaho ha u vhala, tsumbo: u nangwa ha bugu dza u vhala dzi re na khophi dzo linganaho dza zwibveledzwa kha vhuimo vhuṅwe na vhuṅwe kiḽasini.

b) Vhunzhi ha zwishumiswa zwa midia: gurannḓa, magazini, burotsha, fuḽaya, khungedzelo, phosiṱara, nḓivhadzo, nz

c) Thusedzi dza u thetshelesa/vhona

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

3.1 NYANGAREDZO YA MAGUDISWA, ZWIKILI NA ZWIṰIRATHEDZHI

Zwi tevhelaho ndi nyangaredzo ya magudiswa, zwikili na zwiṱirathedzhi zwi no ḓo wanala kha pulane dza u funza

Thebuḽu ya nyangaredzo ya magudiswa, zwikili na zwiṱirathedzhi

GIREIDI DZA 4-6		
Zwikili	**Magudiswa**	**Magudiswa na zwikili zwiṱuku**
U thetshelesa na U amba	• Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa • Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḽa: • Tshipitshi tsho lugiselwaho na tshi so ngo lugiselwaho • U vhalela nṱha ho lugiselwaho na hu so ngo lugiselwaho • U amba: masia na ndaela • U anetshela tshiṱori • Ndivhuho • Nyedziselo • Nyambedzano nga tshigwada • Dibeithi • Inthaviyu	**Tholokanyoṋḓivho ya U thetshelesa na U amba** • U dovha u anetshela tshiṱori • U humbula zwidodombedzwa zwo khetheaho kha tshibveledzwa • U vhuisa mihumbulo kha ndeme na milaedza kha tshibveledzwa • U vhuisa mihumbulo nga ha u sedza sia ḽithihi na u dzhia sia • U amba nga ha muanewa/mubvumbedzwa, puloto na fhethuvhupo • U bvisela khagala kuvhonele kwa zwithu • U bvisela khagala mbudziso **Vhudavhidzani ha ndivho dza matshilele** • U thoma na u isa phanḓa khaseledzo/u haseledza • Milayo ya u sielisana • U imelela vhuimo • Nyambedzano • U ḓadza magake na u ṱuṱuwedza muambi • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo na u sumbedza u pfesesa khontseputi

GIREIDI DZA 4-6		
Zwikili	**Magudiswa**	**Magudiswa na zwikili zwiṱuku**
U thetshelesa na U amba		**Tshipitshi tsho lugiselwaho** • Ṱhoḓisiso • U dzudzanya zwishumiswa nga nḓila i tevhekanaho • U nanga na u bveledza mihumbulo mihulwane hu na tsumbo • Fomethe, ḓivhaipfi, luambo na milayo zwi re zwone • Thouni, kubviselwe kwa ipfi, luvhilo, u ṱanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo • Marangaphanḓa na magumo zwi pfadzaho • U dzhenisa thusedzi dza u vhonwa, dza u pfiwa na/kana dza u pfiwa na u vhonwa dzo teaho dzi ngaho sa tshati, phosiṱara na zwifanyiso **U vhala ho lugiselwaho(u vhalela nṱha)** • U vhala nga u tou elela zwi tshi elana na ndivho • U bula maipfi hu si na u khakhisa ṱhalutshedzo • U shumisa thouni, kubviselwe kwa ipfi, luvhilo, u ṱanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo nga nḓila yone **U vhala hu so ngo lugiselwaho** **(u vhalela nṱha)** • U vhala nga vhukoni u ya nga ndivho • U bula maipfi hu sa shandukiswi ṱhalutshedzo • U shumisa thounu, u bvisa ipfi, ḽiga, u ṱanganya maṱo, kuimele na u amba nga zwiga nga nḓila yone **irathedzhi zwa u vhala/u ṱalela:** U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala • U pfesesa tshibveledzwa • U vhala ha ndeme na vhudzivha ha tshibveledzwa (tholokanyonḓivho ya u vhala) • U sumbedza u kona u vhala e eṱhe (u vhala ho ṱanḓavhuwaho u itela u ḓiphiṋa, mafhungo na u guda) **Zwiṱ**U ḓivhadza vhagudi kha: • **Mbonalo dza tshibveledzwa** - dzina ḽa bugu, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, ṱhoho, ṱhohwana, u nombora, khepisheni, ṱhoho dza mafhungo, fomethe, tsumbo: khoḽumu ya gurannḓa, nz • **Zwivhumbeo dza tshibveledzwa** – mutevhe, nzudzanyo i tevhekanaho, ṱhaluso, matshimbidzele/maitele, mbuno khulwane na dzi tikedzaho, thevhekano ya nganetshelo • **Zwipiḓa zwa bugu** - Siaṱari ḽi re na dzina ḽa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḽosari, nz

GIREIDI DZA 4-6		
Zwikili	**Magudiswa**	**Magudiswa na zwikili zwiṱuku**
U vhala na U ṯalela	Tshaka dza tshibveledzwa dzo randelwaho • Foḽokuloo • Nganeapfufhi • Ḓirama • Vhurendi • Zwiṱirathedzhi zwa u vhala na u ṯalela • Manweledzo • Ḽitheresi ya u vhonwa: U kungedzela (phosiṱara, phamufeḽethe), khathuni, zwipiḓa zwa khomiki, dayagiramu/girafu/ • thebuḽu/tshati • Kushumisele kwa luambo nga nḓila ya vhudzivha (u vha na nzhele na ṯhalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho dza maipfi na uri dzi fara ṯhalutshedzo na milaedza zwo dzumbamaho, tsumbo, u sedza sia ḽithihi (siteriothaiphi) luvhengela mbiluni lwa muambi na zwipikwa) • U kona u pfesesa/kupfesesele • U vhalela nṯha ho lugiselwaho na hu so ngo lugiselwaho	• **Zwiṱirathedzhi zwa U vhala na U ṯalela** - U sikima u itela u wana mihumbulo mihulwane - U sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho - U humbulela ṯhalutshedzo dza maipfi a so ngo ḓoweleaho na zwifanyiso zwa muhumbulo nga u shumisa zwikili zwa u shumisa zwipiḓa zwa ipfi u itela u wana ṯhalutshedzo yaḽo na ludungela lwa mafhungo ho sedzwa nyimele. - U vhalulula - U ita notsi (mihumbulo mihulwane na ine ya i tikedza) - U nweledza mihumbulo mihulwane na ine ya i tikedza nga nḓila ya u tou ṅwala mbuno/ pharagirafu zwi tshi ya nga vhulapfu vhu ṱoḓeaho - U ṯanḓavhudza/u bvisela khagala - U ita mahumbulelwa wo ḓisendeka nga vhuṱanzi vhu re hone - U ṯalutshedza kuvhonele kwa muṅwali - U dzhia tsheo/kuvhonele kwa iwe muṇe • Ḽitheresi ya u tou vhonwa • **(z**wibveledzwa zwinzhi zwa zwifanyiso na zwa u tou vhonwa, tsumbo: khungedzelo, nḓivhadzo, phosiṱara, khomiki, khathuni, zwinepe, zwifanyiso**):** • Thekhinikhi dza u kwengweledza**:** luambo lwa nyanyuwo, u dzhia sia • Zwi ḓiswaho nga u shumisa mbonalo dza kudzudzanyele na u dizaina, tsumbo: tshaka na saizi dza fonto, ṯhoho na khepisheni, zwifanyiso **Vhurendi** • Ṯhalutshedzo i so ngo dzumbamaho/ḽitheraḽa, ṯhalutshedzo yo dzumbamaho/figarethivi • Thero na mulaedza • Zwifanyiso zwa muhumbulo, tsumbo: ḽifanyisi na ḽifanyamuthu/ḽiedzamuthu, • kunangele kwa maipfi, thouni, u fhindula nga nyanyuwo • Zwishumiswa zwa mibvumo, tsumbo: mutaladzi/vese, maipfi, ndima/tshitanza, pfanapheledzo/raimi, mutevhetsindo/rithyimu, ndongazwiga, ndovhololo, aḽithereshesi (ndovhololo ya pfalandoṯhe/asonentsi na ndovhololo ya themba/khontsonentsi),

GIREIDI DZA 4-6		
Zwikili	**Magudiswa**	**Magudiswa na zwikili zwiṱuku**
U vhala na U ṱalela		Onomatopia **Zwiṱori, ḓirama** **Mbonalo dza ndeme dza zwibveledzwa** • Puloto • Vhabvumbedzwa/vhaanewa • Vhubvumbedzi • Thero na milaedza • Siangane na fhethuvhupo – vhushaka ha muanewa na thero/muhumbulo muhulwane • Tshivhumbeo na fomethe zwa tshibveledzwa • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa **Zwibveledzwa zwa mafhungo na matshilisano** • Vha ṱanganedzaho mafhungo na ndivho • Muhumbulo muhulwane na mihumbulo i u tikedzaho/zwidodombedzwa zwo khetheaho • Tshivhumbeo na fomethe zwa tshibveledzwa • Mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa **U vhala ho lugiselwaho na hu so ngo lugiselwaho (u vhalela nṱha)** • U shumisa thouni, u bvisa ipfi, luvhilo, u ṱanganya maṱo, kuimele na ngafhadzo • U bula maipfi hu si na u khakhisa ṱhalutshedzo. **U vhala hu so ngo lugiselwaho (u vhalela nṱha)** • U vhala nga u elela zwi tshi ya nga ndivho • U bula maipfi hu si na u khakhisa ṱhalutshedzo • U shumisa thounu, u bvisa ipfi, ḽiga, u ṱanganya maṱo, kuimele na u amba nga zwiga nga nḓila yone

GIREIDI DZA 4-6		
Zwikili	**Magudiswa**	**Magudiswa na zwikili zwiṱuku**
U ṅwala na U ṉekedza	• U ṅwala maipfi, tsumbo: mutevhe • U ṅwala mafhungo • U ṅwala pharagirafu Tshibveledzwa tsha vhusiki • Mbuletshedzo, tsumbo: mbuletshedzo/ṱhaluso ya vhathu, fhethu, phukha, zwimela, zwithu, nz • Nganetshelo, tsumbo: zwiṱori, zwiṱori zwa iwe muṉe • Khumbulelo, tsumbo: zwirendo zwipfufhi • Mifhindulano na zwipiḓa zwa matambwa mapfufhi zwo ḓisendekaho nga zwiṱori Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani/tshumiswa (zwibveledzwa zwa matshilisano, tshumiswa, midia na mafhungo) • Notsi, milaedza, marifhi, garaṱa ndumeliso, thambo • Phosiṱara, nḓivhadzo, burotsha, khungedzelo • Zwipitshi zwipfufhi zwo tou ṅwalaho • Zwibveledzwa zwa matshimbidzele/maitele a zwithu na zwa ene muṉe • Vhuṱanzi ha ene muṉe, zwibveledzwa zwa mafhungo, tsumbo: muvhigo wa mafhungo, zwibveledzwa zwa dziṅwe thero, zwibveledzwa zwa zwifanyiso	**Maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula na • U ṉekedza **<u>U rangela u ṅwala/u pulana</u>** • U dzhiela nṱha vhaṱanganedzaho mafhungo vho livhiwaho khavho na ndivho • U dzhiela nṱha lushaka lwa tshibveledzwa • U kuvhanganya/ṱuṱula mihumbulo nga u shumisa mapa wa muhumbulo/mitevhe • U dzudzanya mihumbulo **U ita mvetomveto** • U nanga maipfi • U dzudzanya mafhungo • Mihumbulo mihulwane na i tikedzaho • Mbonalo dzo khetheaho dza tshibveledzwa tshi ṱodeaho (tsumbo: tshipitshi tsho livhaho tsha mufhindulano) • U vhala tshibveledzwa tsha vhuṉe nga nḓila ya vhudzivha • U wana muvhigo kha vhagudi-ngavho na mudededzi **U dovholola, u dzudzanya, u vhalulula na u ṉekedza** • U dovholola: u khwinisa magudiswa na tshivhumbeo tsha mihumbulo • U khwinisa na u nanga maipfi • U dzudzanya: u lulamisa khakho dzi re kha girama, mupeleṱo na ndongazwiga. • U ṉekedza vesheni ya u fhedzisela yo ṅwalwaho na u dzudzanywa zwavhuḓi.

Tsumbo dza Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo	
Ndongazwiga	Tshithoma, tshigagarukela, zwivhudzisi, khoma, khoḽoni, semi-khoḽoni, luṋala/aphosiṱirofi, zwiḓevhe, pharenthesisi/burakete, zwithoma zwi sumbedzaho u isa phanḓa ha mafhungo/eḽipisisi, tshifhandi
Mupeleṱo	Phetheni ya mupeleṱo, milayo ya mupeleṱo, kukhethekanyele kwa maipfi, kuungele kwa maḽeḓere/ maipfi, pfufhifhadzo ya ipfi/aburivisheni, kushumisele kwa ḓivhaipfi
Zwipiḓa zwa maipfi	Thangi, midzi na mitshila
Madzina	Tshaka dza madzina • Madzina vhukuma, tsumbo, Muthuhadini, Makuya, Nyabele, Dokotela • Madzinazwao, tsumbo, mulambo, muthu, muri, dokotela • Madzina a ngelekanyo, tsumbo, lufuno, vhuhali, lufu • Madzina a zwi fareaho, tsumbo, tshidina, ngilasi, muri • Madzina a zwi vhaleaho, tsumbo, lebula, zwidina • Madzina a zwi sa vhaleiho, tsumbo, malofha, maḓi, muṱavha, swigiri, vhukhopfu • Madzinambumbano, tsumbo: *khuhumulambo, muthu-muthu, nguluvheḓaka, nyamutsa-nga-davhi* • Madzina tserekano – Yunivesithi ya Venḓa, mmbwa i huvhaho • Madzinaguṱe na makateli, tsumbo, *guma ndi ḽa ṋotshi, vhuswa vhu so ngo vhibvaho ndi mbodza, mutshilinzhi wa vhusunzi* • Nomboro (vhuthihi na vhunzhi), tsumbo: *tshidulo/zwidulo* • Zwivhumbeo zwa masumbavhuṋe zwa madzina tsumbo, Goloi *ya* Tshilidzi, Rokho *ya* Zwonaka • Dzinaḽiiti (inifinithivi / dzherandi), tsumbo, *u bambela* ndi zwavhuḓi, *u reila* hu a takadza, *u lila* hu a ilafha/fhodza • Madzina a mbeu, tsumbo, malume - makhadzi, dzothwa-dzothwana • Madzinamapambwa: goloi, ḓorobo • Madzina a vhushaka a dzhiaho thangi *Ra-, Ṋe-, Nya-, Ma-,* nz. • Zwiduna na zwisadzi, tsumbo: *mukuku - phambo, ṯhongola - matunde* • Ṯhukhufhadzo ya madzina, tsumbo: *mulambo – mulambwana/ kudambo, thavha - kutavha* • Thithilidzo, tsumbo, *ṅwana > ḓana* • Madzina a bvaho kha dziṅwe thinwaipfi dza muambo, tsumbo, *vhuṱali <ṯalifha, tshilimo<lima*

Thangi dza madzina	Vhuthihi na vhunzhi • Mu – vha-, tsumbo, muthu – vhathu • Mu - mi-, tsumbo, muri – miri • Ḽi- ma-, tsumbo, ḽinngo-manngo • Tshi- zwi-, tsumbo, tshisibe-zwisibe • N-dzi-, tsumbo, nngu - (dzi)nngu • Lu- , tsumbo, luvhuḓa • Vhu-, tsumbo, vhutshilo • U- (ya inifinithivi (dzinaḽiiti) / dzherandi) , tsumbo, U bammbela hu a takadza, U gidima hu a homolosa • Fha-, tsumbo, fhasi • Ku-, tsumbo, kule • Mu-, tsumbo, murahu
	Thangi dza vhuṋe kana mbeu • Ṋe-, tsumbo, Ṋemurangoni • Nya-, tsumbo, Nyabele • Ra-, tsumbo, Ravhuhali, Raṯhogwa, Ratshisase
	Thangi dza mabulafhethu • Ha-, tsumbo, HaMphego • ha-, tsumbo, ha Mashudu • kha-, tsumbo, kha tombo
	Thangi dza u ṱukufhadza • tshi-, tsumbo, tshitanda • zwi-, tsumbo, zwitanda • ku-, tsumbo, kubudzi • lu-, tsumbo, luṯhannga • vhu-, tsumbo, vhutanda
	Thangi dza u titilidza • Ḽi-, tsumbo, ḽiduna • Ḓi-, tsumbo, ḓithu
Mitshila	Mitshila ya u ṱukufhadza • -ana, tsumbo, mbudzana • -na, tsumbo, ntsana, muṯhanngana • -nyana, tsumbo, ṅwananyana, tshifhinganyana
	Mitshila ya mabulafhethu • -ni, tsumbo, tshikoloni
	Mitshila ya mbeu • -kadzi, tsumbo, nḓoukadzi • -lume, tsumbo, nḓoulume

Zwiṱalusi (dithamaina)	Masumbi: *tshino, itshi, izwo, izwi (tsumbo: Bugu iyo ndi yanga)* Masalavhunzhi 1: *zwoṯhe, zwiṅwe, vhunzhi, (tsumbo: **Vhunzhi** ha vhagudi vho pfesesa ngudo)* Masalavhunzhi 2: *vhuvhili hazwo*, (tsumbo*: **Vhuvhili ha** vhagudi vho takuwa)* Masalavhunzhi 3: *zwinzhi, zwiṱuku, zwinzhi (tsumbo: Tshikolo tshi na vhagudi **vhanzhi***) Masalavhunzhi 4: tsumbo, *zwiṅwe, tshiṅwevho, tshiṅwe na tshiṅwe (tsumbo: Mugudi **muṅwe na muṅwe** o wana bugu)*
Masala	Masala a vhukuma sa ṉefhungo: *tsumbo, nṉe, inwi, ene, tshone, riṉe, vhone,* (tsumbo, *Vhone* vha dinwa nga vhutsha) Masala a vhukuma sa tshiitwa tsho livhaho na tshi so ngo livhiswaho: *tsumbo, nṉe, inwi, ene, tshone, (tsumbo, O **i** ṉea **nṉe**)* Masala a mbuelamurahu: *tsumbo, nṉe muṉe, iwe muṉe, riṉe vhaṉe, vhone vhane, (tsumbo: Mulalo o kuvha zwiambaro **ene muṉe**).* Masalavhushaka: tsumbo, *tshine, ane (tsumbo, Tshiṉoni **tshine** tsha lalamesa ndi goni).* Mavhudzisi: *tsumbo, nnyi, mini, tshifhio, tsha nnyi, (tsumbo, Ndi **nnyi** o yaho tshikoloni?)* *Masumbi: tsumbo, itshi, tshiḽa, uyu (tsumbo, Ndi tshidulo tsha nnyi **itsho?**)* Masala a sa gumi*: tsumbo, muṅwe na muṅwe, huṅwe na huṅwe (tsumbo, Muthu **muṅwe na muṅwe** u na mpho yawe)* *Masala a tshivhalo: tsumbo, vhoṯhe (Vho swika vhoṯhe* *Masala a vhathu: **tsumbo,** nṉe- inwi- ene* na vhunzhi hao riṉe-vhoinwi/vhoiwe/vheiwe-vhone *Masalavhukuma a a hwetekana musi a tshi shuma na thangeladzina, sa: O ṱuwa *na vhone*> O ṱuwa *navho*
Maṱaluli	Vhuimo ha maṱaluli, tsumbo*, **Mulapfu*** munna u dzula Thathe (phanḓa ha dzina); *O ḽa **ḽitswuku** ḽinngo (nga murahu ha ḽiiti)* Mbambedzo ya maṱaluli, tsumbo, *takala, takalesa, takalesesa* (tsumbo, Mmbulaheni o vha o ***takalesa*** musi a tshi wana mendele) Maṱaluli a mbalo*: -thihi, -vhili, -raru, -ṯanu (tsumbo, Munna o renga kholomo **tharu**)* Masumbi*: itshi, tshiḽa, avha (tsumbo, Tshikolo **itshi** ndi tsha hashu)* Maitimaṱaluli: *tshine, zwine, ine, (tsumbo, Ndau **ine** ya zwima ndi ya tsadzi)*
Maḓadzisi	Maḓadzisi a maitele: tsumbo, zwavhuḓi, nga maanḓa, nga u ṱavhanya, (tsumbo, Mpho u imba ***zwavhuḓi)*** Maḓadzisi a tshifhinga: tsumbo, *mulovha, matshelo, mahoḽa* *(tsumbo*, ***Mahoḽa** ro ḓiphina nga mitambo ya bola)* Maḓadzisi a tshipikepike/vhungana: tsumbo, *tshifhinga tshoṯhe, tshiṅwe tshifhinga, na luthihi (tsumbo, ṅwana u tea u ṱhonifha vhabebi **tshifhinga tshoṯhe**)* Maḓadzisi a khonadzeo: tsumbo, *khamusi (tsumbo, Makole o swifhala, **khamusi** mvula i nga na)* Maḓadzisi a tshifhinga tshi bvelaho phanḓa, tsumbo, *tshee, kha ḓi* (tsumbo, *Ni **tshee** no ima henefha na zwino*?) Maḓadzisi a digirii: tsumbo, *tshoṯhe, zwihulu, zwinzhi* (tsumbo, *tsumbo, Lufuno o ri dalela lunzhi+-sa>kana, Lufuno o ri dalela **lunzhilunzhi/lunzhisa*** Mafurase a maḓadzisi: tsumbo, *nṱha ha ṱafula, nga ngomu kiḽasini (tsumbo, Lufuno o dzula **nṱha ha ṱafula/ nga ngomu kiḽasini***

Thangeladzina	• Thangeladzina tswititi (Thangeladzina ya ipfi ḽithihi) tsumbo, *kha, na, nga, ya* (tsumbo, Tshiṇoni tsho kavha ***kha*** muri; O swika **na** Maemu; Vele o ṭuwa **nga** bisi **ya** Enos**).** • Thangeladzina – mbumbano (thangeladzina ya maipfi mavhili), tsumbo, *ya nga (Goloi **ya nga thungo** yo mbo ḓi thuliwa)* • Thangeladzina-tserekano, (thangeladzina ya maipfi mararu kana manzhi), tsumbo, *u ḓadzisa kha* (***U ḓadzisa kha*** mafhungo oṱhe haya, o mbo ḓi dovha a feila; **U ya nga ha** Phaswana, dendele kha iyi bugu ho ngo bvela khagala zwavhuḓi) • Thangeladzina ya tshifhinga: tsumbo, *nga Ḽavhuvhili (*tsumbo*, Vho ḓa **nga** Ḽavhuvhili)* • Thangeladzina ya fhethu: tsumbo, *kha (tsumbo,Tshiṇoni tsho kavha **kha** muri*) • Thangeladzina ya musudzuluwo/mutshimbilo: tsumbo, *U tshimbila na, O sera nga fhasi ha danda* • Thangeladzina ya mathemathikhi: tsumbo, *-kovha nga, -andisa nga, -ṭusa kha – tsumbo,* (tsumbo, *Fumi ra kovha nga mbili ndi ṱhanu; Fumi ra ṭusa malo ndi mbili).* • Ḽiṱaluli+thangeladzina, tsumbo, Nṱuwiseni ndi ***muhulwane kha*** Takalani • Dzina+thangeladzina, tsumbo, *thambo kha, maambiwa kha (**Kha maambiwa** o raliho a thi na mulomo*

Maiti	Maiiti vhukuma, maiti a pfukelaho/mapfukeli, maiti a sa pfukeli, mbofho Mbuletshedzo, mitshila ya maiti (maiti-masikwa), Maiti a re na zwiitwa zwivhili (a livhaho na a sa livhi/so ngo livhiswaho), tsumbo, *O **m**pha **bugu**/ Ndo rengela **ṅwana bugu***
	Mamudi a: • Thendelo: tsumbo, *Ndi shuma uri **ndi pfume.*** • Ndaela: tsumbo, ***Ni so ngo nwa na reila! Gidimani!*** • Tsumbo: tsumbo, ***Mphwe dzi a fusha.*** • Gonelo***: Ndi nga phasa*** • Tshitevheli***:*** U vhala ***a tshi ṅwala*** • Dzinaḽiiti: U shuma ***u linda*** • Thevhekano ***: Ro swika ra ḽa, ra eḓela***
	Matikedzi a shumaho na mamudi • U sumbedza u konadzea/vhukoni/u sa konadzea, tsumbo, *Ndi nga kona u ambaTshisuthu.* • U bvisela khagala/sumbedza thendelo, tsumbo, *Ndi nga tendelwa uri ndi ṱuwe*? • U sumbedza ndaela/khumbelo, tsumbo, *Ni nga vula fasiṱere afho? Ndi nga dzhena?* • U sumbedza khonadzeo/u sa konadzea, tumbo, *Zwi **nga** ḓisa vhuleme/ Zwi **nga** vha zwone* • U sumbedza u fanela ha zwthu, tsumbo, *Ndi **fanela** u swika Tshififi nga awara ya fumi.* • U sumbedza u tea ha zwithu, tsumbo, *Vha **tea** u vha vho tou hangwa*.
	Zwifhinga • Tshifhinga tsha zwino, (tsumbo, *Ndi tamba thenisi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe).* • Tshifhinga tsha zwino tsha ***khou*** (u bvela phanḓa) (tsumbo, *Ndi **khou** ḽa vhuswa).* • Tshifhinga tsha zwino tsha u vhuisa mihumbulo/***vhuya*****,** (tsumbo, *Ndo **vhuya** nda dzula Tshipako).* • Tshifhinga tsha zwino tsha ***khou ḓi*** *(u bvela phanḓa), (tsumbo, U feila a tshi **khou ḓi** vhala).* • Tshifhinga tsho fhelaho, (tsumbo, ***O ṅwala*** *mulingo wa nnḓa).* • Tshifhinga tsho fhelaho tsha ***tshi khou*** (kana u bvela phanḓa) • tsumb*o, Vhakale vho vha vha **tshi khou** ḓi tshila zwo ralo* • Tshifhinga tsho fhelaho tsha ***vha****,* tsumbo, *O ya hayani ngauri o **vha** o hangwa khii.* • Tshifhinga tsho fhelaho tsha ***no,*** tsumbo, *Ndo vha ndo **no** lindela awara mbili musi a tshi swika* • U sumbedza tshifhinga tshi ḓaho: tsumbo*, **ḓo**, (Vhangani u **ḓo** ḓa matshelo)* • Tshifhinga tshi ḓaho tsha ***vha***, tsumbo*, Ndi ḓo v**ha** ndi tshi khou lima ḓuvha ḽoṱhe.* • *Tshifhinga tshi ḓaho tsha **no**, tsumbo, Ndi ḓo vha ndo **no** swika musi ḽi tshi thabama*
	Mapfanisi Mapfanisi a ṉefhungo, tsumbo, *Tshililo **u** lima tsimu, Lusani **u** bika vhuswa, Zwivhuya **o** gavha bola.* Mapfanisi a tshiitwa, tsumbo, *Vhanga*ni *o **i** raha bola, Ngodiseni o **vhu** ḽa vhuswa.*

Maṱanganyi na maipfi na malungekanyi (maipfi a pfukiselaho / lungekanyaho nyito)	• Nzudzanyo ya ndunzhendunzhe/thevhekano**:** tsumbo, *tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, hu sa athu/phanḓa ha, nga murahu, musi, u swikela, tevhelaho, fhelaho, hu si kale* • Ṱhalutshedzo/Zwiitisi na zwi ḓiswaho**:** tsumbo, *ngauralo, ngauri, nga inwe nḓila, vhunga, honeha, nahone, ngeno* • Maitele: tsumbo, *tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha vhuraru, tsumbo, Vho mu khathutshela lwa u thoma; lwa vhuvhili vha mu fara.* • Vhambedza/fhambanya: tsumbo, *fana, fhambana, ṱhukhu kha, khulwane kha, honeha, fhedzi,* • Nzudzanyo ya tshikhala**:** tsumbo, *nga nṱha, nga fhasi, tsha monde, tsha uḽa, nz* • Nyangaredzo: tsumbo, *nga u angaredza, u fhedza nga*, *nz* • Pharagirafu ya u nanga**:** tsumbo, *nga muhumbulo wanga, ndi tenda uri, ndi vhona unga, nga kuvhonele kwanga**.*** • Pharagirafu ya mbekanyo/khethekanyo*: tsumbo, lushaka lwa, u wela fhasi ha, tshipiḓa tsha, u elana na* • Pharagirafu ya mbuletshedzo: tsumbo, *nṱha ha, fhasi ha, nga matungo, tsini, devhula/tshipembe, saizi, muvhala, tshivhumbeo, ndivho, vhulapfu, vhuphara, tshileme, luvhilo, zwi tou nga* • Pharagirafu ya ṱhaṱhuvho: tsumbo, *zwivhuya/zwivhi, zwone/zwi si zwone, zwavhuḓi/zwi si zwavhuḓi, ngeletshedzo, tsivhudzo, themendelo* • Pharagirafu ya ṱhalutshedzo: tsumbo: *ṱalutshedzwa sa, no nga sa* • Pharagirafu ya phendelo: tsumbo, *u pendela, u nweledza, nga u pfufhifhadza*
Manyanyu	Tsumbo, *bi! mboo! wee! thwee!*
Maaravhi	Tsumbo, *Koṱo! Ebo! Yuwi! Ahaa!*
Mveledziso ya ḓivhaipfi na luambo lwo dzumbamaho	Pfanywa, mafhambanyi, pharonimi, poḽisemi, nyambahunzhi, aḽitheresheni (ndovhololo ya themba/ khontsonentsi na ndovhololo ya pfalandoṱhe/asonentsi), makateli **Figira dza muambo** (*ḽifanyisi, ḽimethafore, ḽifanyamuthu, okizimoroni, mavhuvhisi, onomatopia, ḽinaṋedzi/ḽikaluli, phambano, tshigoḓo, tsatsaladzo, maṱhakhetshandwa, tshiga, ḽitatathino, ḽitotisi, phani, ḽiimeli)* Maambele, maidioma/mirero/makateli/luambo lwa musanda Maipfi o pambiwaho, maipfi a adophuthivi, maipfi maswa (nyuolodzhizimu), na etimomolodzhi (vhubvo ha maipfi)
Fhungodavhi	• Fhungodavhitsinde: tsumbo, *Ndo dalela Masuwa.* • Fhungodavhi ḽa ḽiḓadzisi: tsumbo, *Vhangani o swika **musi ri khou ḽa vhuswa.*** • Fhungodavhi ḽa ḽiḓadzisi ḽa vhungani: tsumbo, *Ro dala Durban nga Fulwi **ngauri hu a dudela vhuria.*** • Fhungodavhi ḽa ḽiṱalusi: tsumbo, *Iyi ndi ḓorobo **ye ra i dalela mahoḽa.*** • Fhungodavhi ḽa dzina: tsumbo, *Zwe ra zwi vhona Table Mountain **zwi a mangadza.*** • Fhungodavhi ḽa nyimele (arali): tsumbo, ***Arali nda ni vhona madekwana a ṋamusi**, ndi ḓo ni fha tshelede yaṋu.*
Mafurase	• Mafurase a vhukuma: ***Fhethu ha vhufa** ndi Mapungubwe* • Ḽifurase ḽa dzina: ***Tshi-wa-nga-matembele*** • Ḽifurase ḽa dzina-ḽiiti, tsumbo*, **U vhala** bugu zwo thanyisa vhathu.* • Ḽifurase ḽa ḽiiti: tsumbo, *Khetho **dza u thoma** dza demokirasi dzo farwa nga 1994.* • Ḽifurase ḽa thangeladzina: tsumbo, *U ima hanga **nṱha ha thavha** ho itisa uri mukosi wanga u pfale kule.*

Mafhungo	*Tswititi, mbumbano, tserekano*
Mafhungo a nyimele	• Nyimele ya u thoma i sumbedza khonadzeo ya vhukuma*, tsumbo, Arali ya na ri ḓo gobela mavhele.* • Nyimele ya vhuvhili i sumbedza tshithu tshine a zwi konadzei uri tshi itee, *tsumbo, Arali ndi wine ḽoto, ndi musi ndi tshi ḓo vha ndo renga goloi.* • Nyimele ya vhuraru i sumbedza khonedzeo ya miḽoro*, tsumbo, Arali ndo vha ndo vhala ndi musi ndi tshi ḓo vha ndo phasa Gireidi ya 12.*
Maambwa-itwa/ Phasivi	• Tshifhinga tsha zwino: tsumbo, *Muṋango* ***u valiwa*** *nga awara ya rathi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.* • Tshifhinga tsha zwino tsha ḓo: tsumbo, *Muṋango* ***u khou ḓo valiwa*** *nga awara ya rathi...* • Tshifhinga tsho fhelaho: tsumbo, *Tshikolo* ***tsho valwa*** *u itela uri vhagudi* vha awele. • Tshifhinga tsho fhelaho tsha ḓo: tsumbo, ***Vho ḓo tea u lindela*** *u itela uri goloi yavho i lugiswe.*
Maambelwa/ mafhungo oa u vhigela	Mbudziso dzo vhigwaho, tsumbo, *O mmbudzisa* ***uri ndi nga mini ndo lenga.*** Fhungodavhi ḽa ‘uri’: tsumbo, *O amba* ***uri o vha a sa zwi ḓivhi.***

3.2 PHAḒALADZO YA ZWIBVELEDZWA KHA GIREIDI DZA 4-6

U vhona uri tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa dzo itwa kha ṅwaha kha gireidi iṅwe na iṅwe na u ya kha gireidi dziṅwe kha vhuimo, giridi i shumiswa u sumbedza mushumo wa zwibveledzwa kha pulane ya u funza kha gireidi iṅwe na iṅwe. Tshaka dza rathi dzo fhambanaho dza zwibveledzwa dzo shumiswa u dzudzanya zwibveledzwa zwa vhuimo. Ndi zwibveledzwa zwa mafhungo, zwa nganetshelo, zwa u kwengeledza, zwa u ṉea ndaela (maitele), zwa vhudavhidzani na zwibveledzwa zwa ḽitheretsha (vhurendi, ḓirama na phurosa). Tshivhalo tsha zwibveledzwa zwa lushaka luthihi zwi nga shumiswa kha sekele ya vhege mbili zwi tshi ya nga vhulapfu ha tshibveledzwa tsha tshiko (tsha u thoma). Zwibveledzwa zwi tea u nangiwa, u nea tsumbo dza vhuḓi dza lushaka lwa ḽitheretsha sa izwi zwi tshi ḓo shumiswa sa muhangarambo wa u ṅwala.

Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwo nangwa kha tshifhinga tsha vhege mbili dziṅwe na dziṅwe. Zwibveledzwa zwa ndeme zwo ṅwalwa afho fhasi. Vhagudi vha vha ḓo ita zwiṅwe kana zwibveledzwa zwoṯhe nga tshifhinga tsha vhege mbili, zwi amba uri, vha ḓo thetshelesa kana vha zwi ṉekedza nga u tou amba kana u vhala kana u ṅwala. Zwoṯhe u guda na u funza zwi tea u ḓisendeka kha zwibveledzwa izwi, ho sedzwa kha mveledziso ya zwikili na zwikili zwiṱuku zwa luambo sa zwe zwa sumbedziswa zwone afho nṱha.

3.2.1 Thebuḽu ya phaḓaladzo ya zwibveledzwa

Vhege	Gireidi ya 4	Gireidi ya 5	Gireidi ya 6
Themo ya 1			
Vhege 1&2	Zwiṱori zwipfufhi na zwiṱori zwa ene muṉe	Zwiṱori zwipfufhi na zwiṱori zwa ene muṉe	Atikili ya gurannḓa/ magazini/radio
Vhege 3&4	Vhurendi	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, tshati/thebuḽu/ dayagiramu/mapa wa muhumbulo/mapa/ zwifanyiso/ girafu/khaseledzo/ zwiṱori zwi re na mbuno	Foḽukuḽoo
Vhege 5&6	Foḽukuḽoo	Atikili ya gurannḓa/magazini	Tshibveledzwa tsha u kwengweledza – khungedzelo
Vhege 7&8	Tshibveledzwa tsha ndaela	Foḽukuḽoo	Ḓirama
Vhege 9&10	Tshibveledzwa tsha gurannḓa kana magazini	Vhurendi	Vhurendi

Themo ya 2			
Vhege 1&2	Tshibveledzwa tsha mafhungo – mutsho	Tshibveledzwa tsha mafhungo: ndaela	Tshibveledzwa tsha mafhungo: ndaela
Vhege 3&4	Zwiṱori zwipfufhi	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, tshati/thebuḽu/ dayagiramu/mapa wa muhumbulo/mapa/ zwifanyiso/ girafu/mbuletshedzo dza tshi/ zwithu/zwimela/fhethu	Nganetshelo
Vhege 5&6	Foḽukuḽoo	Vhurendi	Zwiṱori zwipfufhi
Vhege 7&8	Matshimbidzele/ maitele, ndaela Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, tshati/thebuḽu/ daigiramu/ mapa wa muhumbulo/ mapa/zwifanyiso/ girafu.	Foḽokuḽoo	Tshibveledzwa tsha mafhungo: tshati ya mutsho
Vhege 9&10	**U LINGA HA SAMETHIVI**		
Themo ya 3			
Vhege 1&2	Nganetshelo	Nganetshelo	Nganetshelo
Vhege 3&4	Tshibveledzwa tsha mafhungo: tsumbo, zwiṱori zwi re na mbuno, atikili ya mafhungo/ muvhigo; tshibveledzwa tsha u tou vhonwa: tsumbo, phosiṱara, nḓivhadzo, khaseledzo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa: tsumbo, tshati/thebuḽu/ dayagiramu/mapa wa muhumbulo/mapa/zwifanyiso/ girafu	Foḽukuḽoo
Vhege 5&6	Tshirendo	Foḽukuḽoo	Zwiṱori zwipfufhi, vhurifhi, dayari
Vhege 7&8	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa; tsumbo, tshati/thebuḽu/ dayagiramu/ mapa wa muhumbulo/ mapa/zwifanyiso/ girafu, ṱhaluso ya fhethu/zwimela phukha/zwithu/ maitele a zwithu	Tshibveledzwa tsha mafhungo – muvhigo wa mutsho	Tshibveledzwa tsha u vhonwa
Vhege 9&10	Ḓirama	Ḓirama	Ḓirama

Themo ya 4			
Vhege 1&2	Atikili ya gurannḓa kana ya magazini	Zwiṱori zwipfufhi	Tshibveledzwa tsha mafhungo Maanea a mbuletshedzo
Vhege 3&4	Zwiṱori zwipfufhi	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, tshati/thebuḽu/ dayagiramu/zwifanyiso	Tshibveledzwa tsha ndaela
Vhege 5&6	Tshibveledzwa tsha mafhungo: khungedzelo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, tshati/thebuḽu/ dayagiramu/mapa wa muhumbulo/mapa/girafu	Zwiṱori zwipfufhi
Vhege 7&8	Ḓirama	Tshibveledzwa tsha mafhungo – maitele/ndaela	Vhurendi
Vhege 9&10	**U LINGA HA SAMETHIVI**		

3.2.2 Manweledzo a tshaka dza zwibveledzwa kha vhuimo hoṱhe

Thebulu dzi re afho fhasi dzi ṱalusa tshaka nnzhi dza zwibveledzwa dzine vhagudi vha tea u funzwa na u ṅwala kha Gireidi dza 4-6; zwiṅwe zwibveledzwa zwi nga ḓi shumiswa musi zwo tea. Zwiṅwe zwa zwibveledzwa izwi a zwo ngo shumiswa kha thebuḽu ya pulane ya u funza. Izwi a zwi ambi uri a zwi tei u vha tshipiḓa tsha u funza na u guda sa musi na zwone zwi tshi ḓi vha zwa ndeme.

Maanea			
Lushaka lwa tshibveledzwa	**Ndivho**	**Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa**	**Mbonalo dza luambo**
Tshibveledzwa /maanea a nganetshelo	U mvumvusa	Maraphanḓa a ḓivhadzaho vhaanewa na fhethuvhupo: tsumbo, *Kale–kale ho vho hu na mukegulu we a vha a tshi dzula na ṅwana wawe we a vha a tshi pfi Rofhiwa. Vho vha vhe vhashai vhukuma.* Zwiwo zwi isaho maṱhakheni: *tsumbo, Rofhiwa o shumisa tshelede ye mme vha mu fha kha u tamba magaraṱa. Mme awe vho dinalea nga maanḓa.* Thasululo na magumo: tsumbo*, Rofhiwa o vhuya na lupfumo lwa Madyavhathu nahone u bva afho vha tshila nga dakalo tshoṱhe*.	Tsho/o ṅwalwa e kha vhuimo ha muthu wa u thoma kana wa vhuraru. Tsho/o ṅwalwa e kha tshifhinga tsho fhelaho Zwiwo zwo ṱalutshedzwa nga u tevhekana Zwiṱanganyi zwi sumbedzaho tshifhinga, tsumbo, nga murahu, musi A shumisa mufhindulano Luambo lwo shumiswaho u sika Tshileme tsha tshibveledzwa kha muvhali, tsumbo, maḓadzisi, maṱaluli, zwifanyiso zwa muhumbulo
Tshibveledzwa tsha mbuletshedzo/ maanea	U ṱalusa tshithu nga nḓila i re khagala	Kuḓivhelwe: tshi/a ṋea muhumbulo nga u angaredza nga ha ṱhoho, tsumbo, *Ho vha hu na tshivhingwi tshihulu* Ṱhaluso: u ṱalusa mbonalo kana vhabvumbedzwa vha tshibveledzwa, tsumbo, tsho vha tshi na ṱhoho khulu na mulomo u dzulaho wo aṱama u tshi khou rothisa na nthe.	Tshi/a nga ṅwalwa e kha tshifhinga tsho fhelaho kana tsha zwino U sika tshifanyiso kha maipfi U shumisa maṱaluli, maḓadzisi U shumisa luambo lwo dzumbaho, tsumbo, ḽifanyisi, ḽimethafore, ḽifanyamuthu, aḽithere sheni

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani			
Lushaka lwa tshibveledzwa	**Ndivho**	**Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa**	**Mbonalo dza luambo**
Vhurifhi ha vhuṋe **(vhukonani)**	Vhu ḓivhadza na u khwaṱhisa vhushaka	Ḓiresi, datumu na theshano Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi ḓo fhambana zwi tshi bva kha ndivho (tsumbo, u ḓivhadza mafhungo, u fhululedza, u khuthadza) Hu nga shumiswa lushaka lwa tshibveledzwa tshi sumbedzaho tshenzhemo ya vhuṋe (hu sedzwe afho fhasi) Phendelo	Kanzhi tshitaela a si tsha fomaḽa, fhedzi vhu nga fhambana, tsumbo, vhurifhi ha ndiliso vhu ḓo vha ha fomaḽa vhukuma Mbonalo dza luambo dzi ḓo fhambana zwi tshi bva kha ndivho ya mulaedza

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani			
Lushaka lwa tshibveledzwa	**Ndivho**	**Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa**	**Mbonalo dza luambo**
Vhurifhi ha tshiofisi	Ho fhambana, tsumbo, u humbela mushumo, kana basari; u vhilaela, humbela, nz	Ḓiresi ya muṅwali, datumu, ḓiresi ya muṱanganedzi, theshano Vhu nga vha na ṱhoho Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi ḓo fhambana zwi tshi bva kha ndivho, tsumbo, vhurifhi vhu yaho kha gurannḓa Phendelo, tsaino	Kanzhi tshitaila tshi vha tsha fomaḽa U shumisa milayo ya luambo, tsumbo, Aa/Ndaa, Wavho a fulufhedzeaho Nga u angaredza – vhu tea u vha vhupfufhi nahone vhu sa monamoni.
Ḽiṅwalovhuṋe	U ṋea manweledzo a vhutshilo ha muthu	Zwidodombedzwa zwa vhuṋe: dzina, datumu, mbeu, lushaka, nomboro ya Ḽiṅwalo ḽa vhuṋe, ḓiresi ya hayani, ḓiresi ya poswo, nomboro ya luṱingo (i nga vha ya vhabebi/muunḓi), nz. Zwine wa zwi funesa na dzangalelo Refirii Dizaini na nzudzanyo ndi zwa ndeme	Ḽipfufhi – hafu ya siaṱari Ṱhoho na buḽethe Tshitaila ndi tsha fomaḽa na tsho livhaho
Dayari/ **dzhenaḽa**	U rekhoda na u vhuisa muhumbulo nga ha tshenzhemo ya vhuṋe	Kanzhi i ṅwalwa kha bugu yo khetheaho (dayari kana dzhenaḽa) Zwidzheniswa/zwiṅwalwa zwi ṅwalwa tshifhinga tshoṱhe (tsumbo, ḓuvha kana vhege iṅwe na iṅwe) Zwidzheniswa zwi na datumu Hu shumiswa lushaka lwa tshibveledzwa tsha mafhungo a iwe muṋe	Kanzhi i ṅwalwa kha tshifhinga tsho fhelaho I ṅwalwa nga tshitaila tshi si tsha fomaḽa Muṅwali u vha a tshi khou ṅwalela ene muṋe
E-meiḽi	U ḓivhadza na u khwaṱhisa vhushaka	Ḓiresi ya muṱanganedzi – ine kanzhi, i vha dzina ḽa muṱanganedzi na seva pointhi, khathihi na shango ḽine seva pointhi ya vha khaḽo. Tsumbo, Mudau.q@dbe.gov.za • CC: izwi zwi nga vha vhaṱanganedzi • Ṱhoho: Haya ndi manweledzo a mafhungo a e-mail. • Mulaedza • Dzina ḽa murumeli Dzhielani nzhele**:** Ḓiresi ya murumeli i sumbedza nga yone ine tshifhinga tshe e-mail ya ṱanganedzwa ngatsho. Murumeli a nga nanga u ṋea zwiṅwe zwidodombedzwa zwa vhukwamani magumoni. Izwi zwi vhidzwa u pfi tsaino.	Vhudavhidzani vhu no nga tshipitshi

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani			
Lushaka lwa tshibveledzwa	**Ndivho**	**Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa**	**Mbonalo dza luambo**
Thambo	U ramba muṅwe kha vhuṱambo kana u ita tshiṅwe (nahone a nga tenda kana a hana)	I nga dzhia tshivhumbeo tsha vhurifhi ha vhuṋe kana ha shumiswa garaṱa ya thambo. I dzhenisa: Lushaka lwa vhuṱambo Hune ha ḓo farelwa hone Datumu na tshifhinga I nga dzhenisa na kuambarele Dzina ḽa murambwa I nga dzhenisa na PYM (phindulo ya murambwa) I nga vha na eḽemente dza u vhonwa na dza u dizaina Phindulo i nga vha kha tshivhumbeo tsha mulaedza kana luṅwalo.	I na tshitaila tsha fomaḽa kana tshi si tsha fomaḽa Nga u angaredza i nga vha pfufhi – nahone i sa monamoni I shumisa mafurase a milayo, tsumbo, *Vha khou rambiwa...* Phindulo ndi ya vhulenda, tsumbo, *Ndi khou livhuha nga maanḓa u rambiwa, fhedzi ndi khou ofha uri a thi nga koni u vha hone*
Nganea- **vhutshilo ya vhuṋe**	U lilisa na u ḓivhadza vhaṅwe nga ha lufu lwa muṅwe	*Dzina ḽo fhelela; datumu ya mabebo, he mufu a vha a tshi dzula hone musi a tshi lovha; datumu ya mabebo; he a bebiwa hone; vho salaho vha ndeme (mufarisi, vhana) na madzina avho; tshifhinga, datumu na fhethu ha mbulungo* *Zwiṅwe zwa zwi tevhelaho zwi nga ḓi dzheniswa: Tshivhangi tsha lufu; nganeavhutshilo ya mufu; mafhungo nga ha u lilela mufu)*	I na tshitaila tsha fomaḽa Hu nga shumiswa matatathino, tsumbo, *o ria vhudzuloni ha uri o fa* Kanzhi i vha pfufhi Hu shumiswa milayo ya luambo, tsumbo, A hu ṱoḓei maluvha, zwifhiwa zwi nga ṋekedzwa...
U ṋea ndaela	U vhudza muṅwe nḓila ine a nga ya ngayo huṅwe fhethu	• U shumisa nzudzanyo i re na ndunzhendunzhe • **I amba nga sia ḽo khetheaho** • **I sumbedza tshikhala tsho anganyelwaho** • **I ṋea mafhungo nga ha zwiga zwi re tsini na nḓila**	• Kanzhi i shumisa tshivhumbeo tsha ndaela • I shumisa mafhungo mapfufhi nahone a pfalaho

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani			
Lushaka lwa tshibveledzwa	**Ndivho**	**Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa**	**Mbonalo dza luambo**
Maitele **(tsumbo, ndaela, masia na milayo)**	U buletshedza kana u laela u ri tshithu tshi itiswa hani nga maga a tevhekanaho	Tshipikwa: tshitatamennde tsha zwine zwa tea u swikelwa: tsumbo, *Nḓila ine ra nga ita ngayo khavara ya photifoḽio* Zwishumiswa zwine zwa ḓo ṱoḓea zwo ṅwalwa nga mutevhe, tsumbo, *Bambiri ḽihulwane ḽa u olela khaḽo, pennde, nz* Maga a tevhekanaho a u swikelela kha tshipikwa, tsumbo, *Tsha u thoma, penndani tshivhumbeo tshidala kha bammbiri*. A nga vha tshibveledzwa tsha u vhonwa tshi shuma nao. Bodo ya tshiṱori, dayagiramu,nz	A ṅwalwa nga nḓila ya ndaela, tsumbo, *Penndani tshivhumbeo tshidala kha bammbiri*... Nga nzudzanyo i re na ndunzhendunzhe, tsumbo, *Tsha u thoma, … tshi tevheleho* … U shumisa nomboro na zwiga zwa bulethe u sumbedza nzudzanyo U sedza kha vhurumelwa nga u tou angaredza u fhirisa u tou bula vhathu nga madzina U sumbedza zwiitisi na zwi zwi ḓisaho
Khungedzelo/ **posiṱara/** **nḓivhadzo**	U kwengweledza muṅwe muthu u renga tshiṅwe tshithu kana u shumisa tshumelo	I dzhia zwivhumbeo zwo fhambanaho U shumisa zwiḽogeni na ḽogo Kanzhi hu shumiswa eḽemente ya u vhonwa, u dizaina. U shumisa thekhiniki ya u kungedzela U shumisa nyolo u ita khungedzelo i kungaho maṱo na u sa hangwisa	Luambo lwo dzumbamaho na zwishumiswa zwa vhurendi zwo shumiswa u sika zwa ndeme na u ita uri luambo lu humbulee, tsumbo, ḽimethafore, ḽifanyisi, aḽitheresheni, ndovhololo, raimi, mutevhetsindo

Zwibveledzwa zwa Ḽitheretsha na zwa midia			
Lushaka lwa tshibveledzwa	**Ndivho**	**Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa**	**Mbonalo dza luambo**
Tshiṱori/ **Mafhungo a ene muṇe**	U amba nga ha tshenzhemo ya ene muṇe	U ḓivhadza: U sika fhethuvhupo kana u sumbedza nyimele, tsumbo, *Ho vha hu hoḽidei dza tshikolo* U anetshela nga ha tshiwo tshe tsha itea, tshifhinga tshinzhi zwi kha nzudzanyo i re na ndunzhendunzhe, tsumbo, *Ndo ya hu dzulaho Tshilidzi... Nga murahu...* Zwiṅwe zwidodombedzwa nga ha tshiwo tshiṅwe na tshiṅwe, tsumbo, *O mangala a tshi mmbona.* U dovha u ḓivhadza: - tshitatamennde tsha u vhina mafhungo tshine tsha nga dzhenisa, tsumbo, *ndi vhona u nga ndi nga fhedza tshifhinga tshinzhi na Tshilidzi. Ro tamba.*	Kanzhi i ṅwalwa i kha tshifhinga tsho fhelaho Zwo ṱalutshedzwa nga kha vhuimo ha muthu wa thoma kana wa vhuraru. Zwiṱanganyi zwa tshifhinga zwi a shumiswa, tsumbo *Tsha u thoma, nga murahu, ha tevhela, zwenezwo, nga murahu ha izwo*, I anzela u sedza kha muthu muthihi kana tshigwada tsha vhashelamulenzhe I nga vha kha tshitaila tshi si tsha fomaḽa

Zwibveledzwa zwa Ḽitheretsha na zwa midia			
Lushaka lwa tshibveledzwa	**Ndivho**	**Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa**	**Mbonalo dza luambo**
Mufhindulano	Ndi rekhodo ya u fhiriselana mafhungo musi hu tshi khou ambiwa, zwi tshi bva kha kuvhonele kwa muambo.	Musi u tshi ṅwala mufhindulano u tea u; • ṅwala madzina a vhabvumbedzwa kha tshanḓa tsha monde tsha siaṱari. •shumisa kholoni nga murahu ha dzina ḽa mubvumbedzwa ane a khou amba; •shumisa mutaladzi muswa u sumbedza muambi muswa muṅwe na muṅwe; •tsivhudzo kha vhabvumbedzwa (kana vhavhali) nga ha kuambele kana u ṋekedza nyito zwi tea u ṋewa zwi kha zwitangi hu sa thu ambiwa maipfi; •ṋea nyimele hu sa athu thoma u ṅwaliwa.	Musi mufhindulano u tshi katela miraḓo ya muṱa kana khonani dza tsini (tshitaila tshi si tsha fomaḽa) tshi a shumisa. Milayo i ḓivhea kha u humbela, mbudziso, nzudzanyo, tsivhudzo na u tenda i a shumiswa. Musi khaseledzo i tshi katela vhatsinda tshitaila tsha vhukwamani tshi a shumiswa. Matshimbidzele a re na vhulenda o ṱanḓavhuwesaho a engedziwa kha milayo i ḓivheswaho ya khumbelo, mbudziso, nzudzanyo, tsivhudzo na u tenda.
Riviyu/ **tsedzuluso (tsumbo, tshiṱori, tsedzuluso ya bugu kana** **fiḽimu)**	U ṅweledza, u sengulusa na u fhindula kha zwibveledzwa zwa ḽitheretsha kana mishumo yo itwaho	Nyimele: mafhungo a siangane a ngaho sa muṅwali, muoli, lushaka lwa mushumo Ṱhaluso ya tshibveledzwa: u ṱalusa zwipiḓa/eḽemente dza tshibveledzwa kana mveledziso i ngaho ya vhabvumbedzwa vhahulwane, zwiwo zwa ndeme na mbonalo dza tshitaila. Mawanwa: ṱhaṱhuvho ya mushumo nga u bvisela khagala muhumbulo kana mawanwa	I ṅwalwa i kha tshifhinga tsha zwino/tsho fhelaho U shumisa ḓivhaipfi ya u takala u ṱhaṱhuvha tshibveledzwa, tsumbo, *u takalelea, matakadzambilu, u seisa, u takadza, u sengenedza, zwa ndeme, zwo pfumaho mafhungo, zwa maṱhakheni*
Atikili ya gurannḓa/ zwiṱori zwa mafhungo a vhukuma	U ḓivhadza, u funza/funza, u tsivhudza na u mvumvusa tshitshavha	• U bula mbuno nga u pfufhifhadza, hone nga nḓila yone. • U lwela u pfukisela zwa ndeme hu si na u xelelwa nga vhavhali. • U nweledza nga vhuronwane, hu si na u shanda mafhungo. • U ṋea ṱhoho pfufhi i pfalaho na u engedza ṱhohwana i pfalaho. • U thoma nga mbuno dza ndemesa: ndi dza nnyi, mini, hani, lini, ngafhi, ngani, na u swika ngafhi	• Luambo lu pfadzaho nahone lu pfufhi • I ṅwalwa i kha vhuimo ha muthu wa vhuraru • I nga shumisa maambwaita kana maambwaitwa, zwi tshi bva kha he ya livhiswa hone nahone ya vhalea nga muvhali. • I tea u katela mafhungo o ambiwaho nga muṅwe a re kha zwiḓevhe, maambiwa, kuvhonele kwa zwithu, zwitatamennde na tsedzuluso dzi bvaho kha vha kwameaho kana vhaḓivhi/ • vhomakone nga ha ṱhoho.

Zwibveledzwa zwa Ḽitheretsha na zwa midia			
Lushaka lwa tshibveledzwa	**Ndivho**	**Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa**	**Mbonalo dza luambo**
Atikili ya magazini	U ḑivhadza, u funza/gudisa, u tsivhudza na u mvumvusa tshitshavha	• Ṱhoho i tea u kunga na u takadza. • Tshitaila tshi tea u vha tsha vhuṋe, tshi ambaho thwii wa muvhali. • Tshitaili tshi tea u vha tsha ṱhaluso na tsho dzumbamaho, tshi ṱutuwedzaho u shumisa muhumbulo ha muvhali. • Madzina, fhethu, tshifhinga, vhuimo, na zwiṅwe zwidodombedzwa zwo zwi tea u dzheniswa kha atikili. • Atikili i tea u karusa dzangalelo na u ita uri vhavhali vha tou fombe.	• U khoutha zwo ambiwaho nga vhathu; u khoutha ho livhaho. • Pharagirafu ndapfu • Tshibveledzwa tsha mbuletshedzo/ṱhaluso • I nga shumisa u ṱangana ha luambo lwa fomaḽa na lu si lwa fomaḽa hu tshi katelwa kuambele kwa ḑuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe na kuambele kwa tshiṱaraṱani. • Mbudziso dzi sa ṱoḑi phindulo. • Maipfi a nyanyuwo • U shumisa zwifanyiso zwa muhumbulo na ṱhaluso.

3.2.3 Vhulapfu ha Zwibveledzwa zwa Luambo lwa Hayani (zwi teaho u bveledzwa nga vhagudi)

Mishumo	GIREIDI YA 4	GIREIDI YA 5	GIREIDI YA 6
• **Maipfi**	maipfi a 50-60	maipfi a 60-80	maipfi a 80-100
• **Mafhungo** • **Pharagirafu**	mafhungo 5-6 pharagirafu 2-3	mafhungo a 6- 8 pharagirafu 3-5	mafhungo a 8-10 pharagirafu 4-6
Zwibveledzwa zwa vhusiki zwa oraḽa, tsumbo, u anetshela mafhungo, u dovha u anetshela kana u anetshela zwiṱori, nyambedzano pfufhi	minetse 2	minetse 2	minetse 2-3
Maanea	maipfi a 100 -120 pharagirafu 2-3	maipfi a 120 -140 pharagirafu 3-5	maipfi a 140 -150 pharagirafu 4-6
Nganeapfufhi, na ngano	maipfi a 120 -140 pharagirafu 3-5	maipfi a 140 -160 pharagirafu 4-6	maipfi a 160-170 pharagirafu dza 6-8
Manweledzo	maipfi a 40-50	maipfi a 50-60	maipfi a 60-70
Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu, tsumbo, Maṅwalo	zwibveledza zwa mutumbu, maipfi a 60-80	maipfi a 80-100	maipfi a 100 -120
Zwibveledzwa zwipfufhi	maipfi a 30-40	maipfi a 40-60	maipfi a 60-80
Kupfesesele	maipfi a 150- 160	maipfi a 160 -180	maipfi a 180 – 200
Manweledzo	maipfi a 40-50 kha tshibveledzwa tsha maipfi a 230	maipfi a 50-60 tshibveledzwa tsha maipfi a 250	maipfi a 60-70 kha tshibveledzwa tsha maipfi a 280

3.2.4 Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa Luambo lwa Hayani (u itela uri vhagudi vha zwi bveledze)

Mushumo	Gireidi ya 4	Gireidi ya 5	Gireidi ya 6
Zwibveledzwa zwa tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa zwilapfu, tsumbo, zwiṱori, inthaviyu, matambwa, mivhigo ya mafhungo	150-200/u swika kha minetse 5	200-250/u swika kha minetse 5	250-300/u swika kha minetse 5
Zwibveledzwa zwa tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa zwipfufhi, tsumbo, ndivhadzo, zwibveledzwa zwa mafhungo, ndaela, masia	Maipfi a 60-70/ minetse 1-2	Maipfi a 70-80/ minetse 1-2	Maipfi a 80-100/ minetse 1-2
Tholokanyoṋḓivho ya u vhala/zwibveledzwa zwa u vhala wo tou fombe	Maipfi a 150-200	Maipfi a 200-250	Maipfi a 250-300

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa nyengedzo ya u vhala a ho ngo randelwa sa izwi hu tshi bva kha lushaka lwa tshibveledzwa, u koṋḓa ha luambo na vhuimo ha u vhala ha mugudi.

3.2.5 Ḓivhaipfi i no tea u swikelelwa nga vhagudi vha Luambo lwa Hayani

	Themo	1	2	3	4
Ḓivhaipfi Maipfi a ambiwaho o ḓoweleaho	Gireidi ya 4	1700–2500	1850–3000	2000–3500	3500-4000
	Gireidi ya 5	2400–4000	2700–4250	3000–4500	4500-5000
	Gireidi ya 6	3500–5000	3700–5250	4000–5500	5500-6000
Ḓivhaipfi ya u vhala (maipfi maswa)	Gireidi ya 4	800–1900 (75–250)	900–2200 (75–250)	1000–2500 (75–250)	2500-3000 (75–250)
	Gireidi ya 5	1500–3000	1750–3300	2000–3500	3500-4000
	Gireidi ya 6	2200–3800	2400–4200	2700–4600	3000–5000

3.3 PULANE DZA U FUNZA

Pulane ya u funza u sumbedza gumoṱuku ḽa magudiswa ane a ḓo gudisiwa nga themo. Mutevhe wa magudiswa o dodombedzwaho nga mumono wa vhege mbili a si wo randelwaho hafhu tshifhinga tsho ṋeiwaho ndi nyanganyelo ya tsumbedzo ya uri zwi nga dzhia tshifhinga tshingafhani u fhedza magudiswa. Mugudisi u tea u dzudzanya pulane dza ngudo dzawe hu tshi shumiswa zwishumiswa kana zwiko zwo teaho na bugupfarwa dza u gudisa magudiswa kha sekele ya vhege mbili hu tshi shumiswa thevhekano yo teaho na u sielisana. Magudiswa o ṋeiwaho kha sekele ya vhege mbili ndi tshibveledzwa/nyito ya ndeme hu na zwikili zwihulwane na zwiṱirathedzhi zwine vhagudi vha ṱoḓou u zwi bveledza zwo tevhekanywa afha fhasi.

3.3.1 Zwibveledzwa zwi ṱumekana hani kha sekele ya vhege mbili

Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwo shumiswa sa muteo kha u ola sekele ya u funza ya vhege mbili. Zwo nangwa ho sedzwa uri zwi ṱumana hani kha u vhumba yuniti ya muṱanganelano, sa tsumbo, vhagudi vha ḓo thetshelesa tshiṱori na u konou tshi vhala. Vha ḓo humbelwa u ṅwala ṱhalutshedzo pfufhi ya oraḽa nga ha fhethu kana muthu (zwine zwa ḓo ṱumekanya tshiṱori) kana u ṅwala mafhungo nga muanewa kha tshiṱori. U nanga muhumbulo muhulwane kha sekele ya vhege mbili iṅwe na iṅwe dzine dza ḓo konisa u ṱumekanya nyito zwavhuḓi. Ndivho ya u shumisa mihumbulo mihulwane ndi u ita uri zwi konadzee u konou dzulela u vusuludza ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo kha nyimele i pfalaho.

3.3.2 Tshibveledzwa/nyito dzo tevhekanywa hani kha sekele ya vhege mbili

Tshibveledzwa a tshi tei u tou funzwa nga nḓila nkene. Kha nzulele nnzhi, hu tea u vha na tshibveledzwa/nyito ya U thetshelesa na U amba, u lugisela nyito ya U vhala kana U ṅwala. Tshiṅwe tshifhinga, nyito ya U thetshelesa na U amba i tea u bviswa kha tshibveledzwa tsha U vhala. Vhagudi vha tea u shuma na tshaka dza zwibveledzwa zwo fhambanaho nga nḓila ya oraḽa na kha u vhala musi vha sa athu humbelwa u ṅwala itshi tshibveledzwa. Kha nzulele nnzhi, tshibveledzwa tshi tea u thetsheleswa, tsumbo, tshiṱori kana muvhigo wa mafhungo u ḓo vha wo vha u wa vhuimo ha nṱha u fhira une vhagudi vha ḓo u vhala. Izwi ndi ngauri zwikili zwa u thetshelesa zwo bveledzwa u fhira zwikili zwavho zwa u vhala.

3.3.3 Lushaka lwa zwibveledzwa zwo randelwaho na u themenndelwa

Hu na lushaka lwa zwibveledzwa lwo randelwaho lune lwa ḓo funzwa kha sekele ya vhege mbili dziṅwe na dziṅwe. Izwi zwo sumbedziwa kha pulane ya u funza na uri zwi tea u vha hone kha bugupfarwa yo randelwaho. Kha nzulele nnzhi, a hu tou vha na lushaka lwa tshiṱori tsho randelwaho. Hu nga nangiwa u bva kha zwiṱori zwo fhambanaho zwa maḓuvha ano/musalauno, zwiṱori zwa u humbulela (tsumbo, madalo a u sedzulusa, fikishini ya saintsi) zwiṱori zwa ḓivhazwakale (tsumbo, bayogirafi) na zwiṱori zwa sialala (tsumbo, ngano dza vhubvo, na ngano dza phukha) zwine zwa vha hone. Zwi a fana-vho na kha tshirendo na matambwa.

Hu na tshipiḓa tshi no pfi “U vhuisa muhumbulo kha tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe kana nga vhavhili-vhavhili.” Izwi zwi ḓo vha zwibveledzwa zwo nangiwaho u bva kha bugu ya u vhala/bugu dza u vhala/ dziṅwe bugu na dzine dza ḓo tikedza tshibveledzwa tsho vhalwaho kha tshipiḓa tsho randelwaho. Dzi nga konou vha lushaka lwa tshibveledzwa tshithihi (u khwaṱhisedza u pfesesa tshivhumbeo tsha tshibveledzwa) kana lushaka lwa tshibveledzwa lwo fhambanaho (u ṱuṱula ḽiṅwe dzangalelo na u engedza vhuhulu ha vhukoni ha u vhala). Kha nyimele dzoṱhe, u vhala uhu ho engedzwaho hu tea u vha na vhushaka na ṱhoho dza mafhungo na mihumbulo mihulwane yo nangiwaho kha tshibveledzwa tsho randelwaho kha sekele ya vhege mbili. Izwi ndi zwa ndeme sa izwo zwi tshi ṱanganya nḓivho ya mugudi ya Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma na u pfesesa ḓivhaipfi na khontseputi dzi re na vhushaka na ṱhoho dza mafhungo.

3.3.4 Tshivhalo tsha zwibveledzwa zwa ndeme kha sekele ya vhege mbili

Mathomoni a ṅwaha, hu dzulela u vha na lushaka luthihi lwa tshibveledzwa kana nyito nga sekele ya vhege mbili. Nga murahu, hu ḓo vha na tskaka mbili nahone tshiṅwe tshifhinga tharu dza zwibveledzwa kana nyito nga sekele ya vhege mbili. Kha hu funzwe tskaka idzi dza zwibveledzwa na nyito dzi re na vhushaka hu tshi humbulwa uri vhagudi vha ḓo dzulela u shumisa izwo musi ṅwaha u tshi khou ḓi bvela phanḓa.

3.3.5 Nḓila ine Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwa shumiswa ngayo

Magudiswa kha tshipiḓa tsha “Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo” a yelana na tshaka dza zwibveledzwa zwo randelwaho fhasi ha ṱhoho: U thetshelesa na U amba, U vhala na U ṱalela, na U ṅwala na U ṋekedza, na uri zwi ḓo dzhielwa nzhele musi hu tshi ḓo shumiwa na zwibveledzwa na nga zwifhinga zwo avhelwaho kha U thetshelesa na U amba, U vhala na U ṱalela, U ṅwala na U ṋekedza. Sa, tsumbo, arali hu tshi khou itwa tshiṱori, vhagudi vha ḓo shumisa tshifhinga tsho fhelaho nahone vha ḓo vhala vha tshi shumisa tshifhinga tshenetshi. Honeha ndi zwa ndeme uri nyito dzi bveledziwe ho sedzwa kha zwivhumbeo zwa luambo zwikene, kha nyimele. Kha hu nangwe zwiteṅwa zwi bvaho kha khethekanyo ya “Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo” u itela u funza vhagudi luambo lune lwa bvelela nga lwone luṋe kha lushaka lwa tshibveledzwa tsho sedzwaho khatsho nahone kha nzudzanyo ine ya tikedza maitele ane a itea nga one aṋe nahone a tshi lunzhedzana kha u funza luambo. A si zwiteṅwa zwoṯhe zwi no tea u funzwa kha sekele yo ṋewaho; hone kha hu itwe uri zwiteṅwa zwoṯhe zwi re kha mutevhe wa nyangaredzo zwi funzwe mafheloni a ṅwaha.

Mudededzi u tea u dzhiela nzhele uri musi a tshi funza girama, hu na maipfi ane a wela fhethu hunzhi ho fhambanaho zwi tshi bva kha nyimele. Ipfi ḽithihi ḽi a shuma mishumo yo fhambanaho zwi tshi bva kha nyimele. Tsumbo, **na,** ḽi a shuma sa ḽiiti, sa kha *Mvula i khou* ***na;*** sa thangeladzina (preposition), sa kha *Maemu o swika* ***na*** *Vele;* sa ḽiṱanganyi, sa *Maemu* ***na*** *Vele vho swika; sa mbofho ya u anḓanya, sa U na nḓala,* ***Na*** *sa li pfa u vhudzwani ni do li pfela vhulaloni.*

Kha hu vhumbwe nyito dzine dza pfala kha vhagudi nahone dzine dza elana na zwibveledzwa zwine vha khou gudwa kha sekele ya vhege mbili. Nyito nnzhi dza lushaka ulu dzi tea u itwa musi vhagudi vha tshi bvela phanḓa u bva kha Gireidi ya 4 u swika kha ya 6. U nanga milayo nga vhuronwane ine ya tea u ṱalutshedzwa vhagudi na u sa zwi itesa. Vhagudi vha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma vha guda luambo nga u ḓiwana vhe hune lwa ambiwa hone tshifhinga tshoṯhe na nga u tou lu shumisa. U ita nḓowenḓowe kha Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwi ḓo khwinisa zwikili izwi. U funza hu tea u vanganya zwoṯhe zwikili na zwivhumbeo zwa luambo sa izwi zwi na vhushaka. Izwi zwoṯhe zwi tea u funzwa zwi kha nyimele. Kha hu dzhielwe nzhele-ha uri hu na tshifhinga tsho khetheaho tsho avhelwaho u funza Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo.

3.4 MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI

GIREIDI YA 4

GIREIDI YA 4 THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (Oraḽa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2	**U thetshelesa tshiṱori tshipfufhi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U topola vhaanewa/vhabvumbedzwa • U humbula muhumbulo muhulwane • U fhindula mbudziso dza oraḽa **U dovha u anetshela tshiṱori** • U dovha u anetshela zwiwo nga mutevhe u re wone • U buledza vhaanewa/ • vhabvumbedzwa nga nḓila yone	**U vhala tshiṱori tshipfufhi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha dzina ḽa tshibveledzwa na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u humbulela, u shumisa mibvumo na ludungela lwa mafhungo • U amba nga ha maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U ḓivha na u amba nga ha vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ṇea na u ṱalutshedza vhuḓipfi ha ene muṇe nga ha tshibveledzwa • U vhalela nṱha nga mubulo wa maipfi, mafurse na thempho/luvhilo thempho zwi re khagala/zwi pfalaho • U shumisa ṱhalusamaipfi **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U dovha u anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo 3 u ya kha 5 • U bvisela khagala vhuḓipfi/nyanyuwo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala tshiṱori tsho ḓisendekaho nga tshenzhemo/ tshiwo tsha ene muṇe** • U nanga mafhungo o teaho ṱhoho • U shumisa tshivhumbeo tsha tshiṱori sa fureme/ • muhangarambo • U dzhenisa vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U shumisa ḓivhaipfi yo fhambanaho/ angalalaho i yelanaho na ṱhoho ya mafhungo • U ḓisikela ṱhalusamaipfi yawe/ vhuṇe **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṇekedza	**U shuma na/nga maipfi:** madzina zwao, madzina vhukuma, madzina a zwi vhaleaho na a zwi sa vhalei **U shuma na/nga mafhungo**: mafhungo tswititi **Mupeleṱo na ndongazwiga**: tshithoma, maḽeḓere danzi na maḽeḓere maṱuku

GIREIDI YA 4 THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3-4	**U thetshelesa tshirendo/luimbo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U humbula nga ha muhumbulo muhulwane • U amba nga ha muhumbulo muhulwane • U vhambedza/livhanya na tshenzhemo ya ene muṉe • U ḓivha raimi na mutevhetsindo • U bvisela khagala vhuḓipfi ho ṱuṱulwaho nga tshirendo • U imba luimbo/ u dekesha vese dzo nangiwaho	**U vhala tshirendo/luimbo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U amba nga ha mu/mihumbulo mu/ mihulwane • U bvisela khagala vhuḓipfi ho nyanyulwaho/dzikuswaho nga luimbo • U ḓivha mutevhetsindo na raimi na zwi ḓiswaho ngazwo • U ṱhukhukanya maipfi a tshi bva madungo u itela u pfesesa mutevhetsindo **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U dovha u anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo 3 u ya kha 5 • U bvisela khagala vhupfiwa/ nyanyuwo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala tshirendo/luimbo lu sa konḓi** • U nanguludza magudiswa o teaho • U shumisa tshivhumbeo na fomethe zwi ananaho na tshibveledzwa • U pulana, u ita mvetomveto na u vusuludza/dovholola luimbo • U shumisa mutevhetsindo na raimi zwo teaho • U shumisa nḓivho ya madungo u bveledza mutevhetsindo wa tshibveledzwa • U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṉe **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: madzina a ngelekanyo na a zwi kwameaho, madzina mbumbano **U shuma na/nga mafhungo**: mafhungo tswititi **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: raimi, maipfi o pambiwaho **Mupeleṱo na ndongazwiga**: tshithoma, khoma

GIREIDI YA 4 THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege **5-6**	**U thetshelesa tshiṱori, tsumbo, foḽokuḽoo (ngano dza tsiko kana ngano dza vhahali)** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḓivha puloto, vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na fhethuvhupo • U amba nga ha mulaedza muhulwane • U fhindula mbudziso dza oraḽa **U dovha u anetshela tshiṱori** • U dovha u anetshela zwiwo nga thevhekano yone • U buledzaa vhaanewa nga nḓila yone • U bvisela khagala mihumbulo na vhuḓipfi	**U vhala tshiṱori, tsumbo, foḽokuḽoo (ngano dza tsiko kana ngano dza vhahali)** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u humbulela, u shumisa ludungela lwa mafhungo u itela u wana ṱhalutshedzo • U amba nga ha puloto, vhaanewa/ • vhabvumbedzwa vhahulwane na fhethuvhupo • U amba nga ha mulaedza • U bvisela khagala mihumbulo na vhuḓipfi zwa ene muṇe nga ha tshibveledzwa • U fhambanya vhukati ha zwiwo zwa vhukuma na zwi si zwa vhukuma **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U vhambedza/livhanya na vhutshilo ha ene muṇe	**U ṅwala tshiṱori/foḽokuḽoo, tsumbo, ngano dza tsiko/ngano dza vhahali** • U bveledza tshivhumbeo (mathomo,vhukati na magumo) puloto), vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na fhethuvhupo • U shumisa luambo nga nḓila ya u humbulela nga maanḓa ḓivhaipfi yo fhambanaho/vangiwaho • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi yawe/ vhuṇe **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṇekedza	**U shuma na/nga maipfi:** thangi; midzi, mitshila **U shuma na/nga mafhungo**: mafhungo tswititi, mafhungo tserekano **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: mirero, maidioma makateli luambo lwa musanda **Ndongazwiga**: tshithoma, khoma, kholoni, semi-kholoni

GIREIDI YA 4 THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7-8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, risipi** • Nyitothangeli: u humbulela • U humbula maitele a zwithu • U ḓivha mbonalo dza tshibveledzwa tsha ndaela • U ṇea ndaela dzi re khagala, tsumbo, kubilelwe kwa vhuswa ha mutuku • U ita notsi na u tevhedza ndaela dze a vhala • U vhudzisa mbudziso u itela u bviselwa khagala • U ṇea muhumbulo u itela u pfesesa ndaela	**U vhala tshibveledzwa tsha ndaela** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo, u humbulela, ludungela lwa mafhungo • U ita nyambedzano nga ha zwidodombedzwa zwa tshibveledzwa zwo khetheaho • U ita nyambedzano nga ha u tevhekana ha ndaela	**U ṅwala ndaela, tsumbo, u ita tie** • U ita mutevhe wa na thimbanywa dza u bika • U shumisa zwidodombedzwa zwonezwone zwo khetheaho • U shumisa thevhekano yone • U shumisa tshivhumbeo tsha ndaela ya ḽiiti • U shumisa tshivhumbeo na fomethe zwi re zwone • U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi yawe **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṇekedza	U shuma na/nga maipfi: masala a vhuṇe, masala masumbavhuṇe masala masumbi U shuma na/nga mafhungo: ṇefhungo, tshiitwa **Ṱhalutshedzo ya maipfi:** maipfi o pambiwaho

GIREIDI YA 4 THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 9-10	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha mafhungo a tshifhinga tshenetsho a re kha gurannḓa kana atikili ya magazini** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzw zwo khetheaho • U vhambedza mafhungo na tshenzhemo yawe • U ita nyambedzano nga ha zwidodombe-dzwa zwo khetheaho zwa mafhungo • U dzhenelela kha nyambedzano a tshi tikedza muhumbulo wawe • U shumisa mafhungo ane a bva kha tshibveledzwa u itela u fhindula mbudziso • U ita nyambedzano nga ha matshilisano, mikhwa na ndeme dza mvelele zwi re kha tshibveledzwa • U dzhenelela kha u ita nyambedzano **U ṇekedzaa tshipitshi tsho lugiselwaho** • U nanga mafhungo o teaho • U shumisa mathomo, vhukati na magumo • U sa liana na ṱhoho ya mafhungo • U shumisa mihumbulo yo dzudzanywaho i re na • ndunzhendunzhe • U shumisa zwikili zwa u ṇekedza, tsumbo, voḽumu, u awela na kuimele	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mafhungo a atikili ya garannḓa** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa na zwifanyiso • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala, tsumbo, u humbulela, u shumisa ludungela lwa mafhungo u wana ṱhalutshedzo, u sikima (u sedza nga nṱha) u itela u wana mihumbulo nga u angaredza • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho ya mafhungo • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ṇea muhumbulo nga ha kunangele kwa zwifanyiso kha tshiṱori • U ṱalutshedza maipfi a so ngo ḓoweleaho **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U bvisela khagala u nyanyuwa/ vhuḓipfi kha zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala muvhigo wa mafhungo o ḓisendekaho nga tshenzhemo/ tshiwo tshawe** • U shumisa ṱhoho dza mafhungo, ṱhoho dzi tikedzaho, phara thangeli, u fhindula uri ndi nnyi, mini, ngafhi, lini, ngani/hani • U nanga mafhungo o teaho • U shumisa fureme yo teaho • U ṅwala ṱhoho ya mafhungo • U tevhekanya zwiwo nga nḓila yone • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwi re zwone • U khakhulula mupeleṱo hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto dza u thoma • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṇekedza	**U shuma na/nga maipfi**: vhunzhi ha madzina, thangi dza madzina U shuma na/nga mafhungo: mafhungo tswititi, zwitatamennde, fhungo ḽa mbudziso **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: mafhambanyi pfanywa **Mupeleṱo na ndongazwiga**: tshivhudzisi, tshigagarukela, u shumisa ṱhalusamaipfi

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2	**U thetshelesa mivhigo ya mutsho** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U livhanya mafhungo na vhutshilo ha ene muṋe • U ambedzana nga ha zwine zwa nga kwamisa zwone vhathu • U ita nyambedzano nga ha zwine zwa ita kha vhathu • U vhambedza nyimele dza fhethu ho fhambanaho, u sumbedza fhethu hune a nga takalela u swika/ya hone a tshi ṋea na zwiitisi • U dzhenelela kha nyambedzano, u imelela muhumbulo wawe • U ḓivha mbonalo dza muvhigo wa mutsho: redzhisiṱara na nḓila ye luambo lwa shumiswa ngayo • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa vhudavhidzani u itela u davhidzana nga nḓila yone kha nyimele dza tshigwada	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo zwi re na zwithu zwine zwa tou u vhonwa,** tsumbo, dzitshati/dzithebuḽu/ mimapa Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa na zwifanyiso/zwithu zwa u tou vhona • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala, tsumbo, u sikima u itela u wana muhumbulo wa u angaredza, u sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ḓivha nḓila ye tshibveledzwa tsha dzudzanywa ngayo • U vhambedza zwi fanaho na zwi sa fani fhethu ho fhambanaho • U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwithu zwine zwa tou vhonwa, tsumbo, mapa • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedza zwine maipfi maswa a amba zwone	**U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, tshati ya mutsho** • U dzudzanya mafhungo nga nḓila i pfadzaho • U katela zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa ṱhoho na mafhungo a tikedzaho u itela u vhumba pharagirafu dzo lunzhedzanaho • U ola/dizaina zwithu zwa u tou vhona zwo teaho, tsumbo, dzitshati/ dzithebuḽu/mimapa • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi yawe **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto dza u thoma • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maṱaluli, digirii ya mbambedzo **U shuma na/nga mafhungo:** tshifhinga tsho fhelaho, tshifhinga tshi ḓaho

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3-4	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshiṱori tshipfufhi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḑivha/topola mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ita nyambedzano nga ha puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U vhambedza/livhanya na vhutshilo ha ene muṉe • U ita nyambedzano na u ṉea muhumbulo wawe • U dzhenelela kha nyambedzano ya tshigwada, tsumbo, kha zwithu zwi yelanaho na tshiṱori • U vhudzisa mbudziso dzi elanaho na tshiṱori • U ṉea muvhigo • U bvela phanḓa na nyambedzano • U fhindula muhumbulo ya vhaṅwe hu na ṱhonifho na u vhavhalela • U sielisana u amba	**U vhala tshiṱori tshipfufhi** U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo na zwifanyiso • U ḑivha na u ṉea muhumbulo nga ha muanewa muhulwane, puloto na fhethuvhupo • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u ita mahumbulelwa na u ita tsheo yo ḑisendekaho kha mafhungo, u shumisa mubvumo na ludungela lwa mafhungo • U ita nyambedzano nga ha muanewa hu tshi katelwa zwine a amba kana zwine a ita na zwine vhaṅwe vhaanewa vha amba nga hae kana vha mu ita zwone • U anganyela zwiitisi zwa nyito dza kha tshiṱori • U ṉea na u ṱalutshedza vhuḓipfi ha ene muṉe na mihumbulo yawe nga ha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa o vhalwaho kha tshibveledzwa • U shumisa ṱhalusamaipfi	**U ṅwala mbuletshedzo ya muanewa** • U ṉea zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa ṱhoho na mafhungo a i tikedzaho u itela u vhumbe/bveledza pharagirafu dzine dza tevhekana • U shumisa ḑivhaipfi dzo fhambanaho hu tshi katelwa pfanywa, mafhambanyi na maṱaluli • U shumisa ṱhalusamaipfi yawe u itela u sedzulusa mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo hu tshi shumiswa mimapa ya muhumbulo • U bveledza mvetomveto ya u thoma • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela	**U shuma na/nga maipfi**: maṱaluli, maiti - maiti a thikho, maiti a wanalesaho, maiti a no pfukisela nyito na a sa pfukiseli nyito **U shuma na/nga mafhungo**: ṉefhungo, tshiitwa,pfano ya ṉefhungo na tshiitwa, tshifhinga tsha zwino **Mupeleṱo na/nga ndongazwiga**: tshithoma, khoma, tshivhudzisi, tshigarukela, nz.

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha ngano dza phukha/ngano dza tsiko kana dza vhahali** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḓivha muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa vha tshiṱori tsha fikishini • U fhambanya vhukati ha zwiwo zwi tendiseaho na zwi sa tendisei • U dzhenelela kha nyambedzano, u imelela muhumbulo wawe • U fhindula nga u vhavhalela mihumbulo ya vhaṅwe na tsivhudzo • U ṋea muvhigo • U ṋea muvhigo wo linganelaho na u fhaṱaho nga ha: puloto, thero, fhethuvhupo	**U vhala ngano dza phukha/ngano dza tsiko kana dza vhahali** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u sikima na u sikena • U ḓivha na u ṋea muhumbulo nga ha puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ṋea zwiitisi/vhungani ha u khwaṱhisa nyito dza vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U pfesesa ḓivhaipfi • U ḓivha mihumbulo mihulwane na ine ya i tikedza • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha ndeme dzi re kha tshibveledzwa **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U dovha u anetshela tshiṱori kana muhumbulo muhulwane nga mafhungo 3 u ya kha 5 • U bvisela khagala u nyanyuwa ho ḓiswaho nga zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala ngano dza phukha/ngano dza tsiko kana dza vhubvo ha zwithu** • U shumisa phukha sa vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U nanga magudiswa o teaho ṱhoho • U shumisa tshivhumbeo tsha tshiṱori sa fureme/ • muhangarambo • U shumisa ṱhoho na mafhungo a i tikedzaho u itela u khwaṱhisa pharagirafu dzi tevhekanaho • U ṱanganya pharagirafu hu tshi shumisa maipfi a u ṱanganya na mafurase • U shumisa ḓivhaipfi dzo fhambanaho • U shumisa girama, mupeleṱo, ndongazwiga na zwikhala zwo teaho vhukati ha dzipharagirafu • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedzulusa mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na na • U ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maitimatikedzi (khou,vhuya) maiti a stetivi, sa: humbula, funa **U shuma na/nga mafhungo**: pfano ya ṋefhungo na tshiitwa; tshifhinga tsho fhelaho **ṰHalutshedzo ya maipfi**: maidioma na mirero Luambo lwa musanda makateli

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̰a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̰ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7-8	**U thetshelesa na u tevhedza ndaela,** tsumbo, risipi/ndaela dza u ita tshiṅwe tshithu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U humbula nga hamaitele a zwithu • U ḑivha mbonalo dza tshibveledzwa tshi no khou funziwa • U dzhiela nzhele ṱhoho dza ndeme • U n̰ea ndaela dzi re khagala,sa kha kubikele kwa n̰ama ya khuhu • U ita notsi na u shumisa ndaela dzo vhaliwaho • U vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa • U n̰ea mahumbulwa nga ha u pfesesa ndaela **U thetshelesa na u n̰ea ndaela** • U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa zwidodombedzwa nga vhuronwane • U shumisa tshivhumbeo tshone tsha luambo	**U vhala tshibveledzwa tsha u n̰ea ndaela** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: U humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u humbulela, ludungela lwa mafhungo • U ita nyambedzano nga ha zwidodombedzwa zwo khetheaho zwa tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha thevhekano ya ndeala • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedzulusa mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi	**U n̰wala tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, Kubagel kwa zwikontsi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U nanga mafhungo/magudiswa o teaho ṱhoho • U shumisa tshivhumbeo tshi re tshone sa fureme/ • muhangarambo • U dzudzanya mafhungo nga thevhekano i pfalaho • U shumisa ṱhoho na mafhungo a i tikedzaho u itela u bveledza pharagirafu dzo farekanaho • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U n̰ekedza mushumo wo kunaho hu tshi shumiswa ṱhoho, u sia zwikhala u itela pharagirafu • U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe/ yawe **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovhololа/vusuludza • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U n̰ekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maiti matikedzi, mamudi **U shuma na/nga mafhungo:** tshifhinga tshi ḑaho **Mupeleṱo na ndongazwiga:** khethekanyo ya maipfi, u shumisa ṱhalusamaipfi
Vhege 9-10	**U LINGA HA SAMETHIVI**			

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2	**U thetshelesa tshipiḓa tsha mafhungo a bvaho kha nganea** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa zwipiḓa zwa mafhungo o bviswaho kha nganea • U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ḓivha mulaedza muhulwane • U vhambedza/livhanya na vhutshilo ha ene muṋe • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa mafhungo a bvaho kha tshibveledzwa u itela u fhindula mbudziso • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele zwi re kha tshibveledzwa **U dzhenelela kha nyambedzano ya tshigwada** • U sielisana • U sa liana na ṱhoho ya mafhungo • U vhudzisa mbudziso dzi yelanaho na mafhungo • U bvela phanḓa na nyambedzano • U fhindula mihumbulo ya vhaṅwe a tshi sumbedza ṱhonifho na u vhavhalela	**U vhala nganea** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo na zwifanyiso • U ṱhaṱhuvha na u ṱalutshedza mulaedza • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala, tsumbo, u sikima, • u sikena, u humbulela, u shumisa ludungela u wana ṱhalutshedzo, u gaganya • U buletshedza vhuḓipfi nga ha tshibveledzwa hu tshi ṋewa na zwiitisi • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa/ • vhabvumbedzwa, puloto, fhethuvhupo • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe**	**U ṅwala mafhungo kha dayari** • U shumisa fomethe i re yone • U nanga magudiswa o teaho ṱhoho • U shumisa maipfi a nyanyulaho • U shumisa nganetshelo ya muthu wa u thoma • U shumisa tshivhumbeo tshi re tshone sa fureme/ • muhangarambo • U shumisa ṱhoho na mafhungo a tikedzaho u itela u ṅwala tshibveledzwa • U shumisa girama, mupeleṱo, ndongazwiga na zwikhala zwo teaho vhukati ha dzipharagirafu • U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe/ yawe **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto dza u thoma • U dovholola/u vusuludza • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maḓadzisi **U shuma na/nga mafhungo**: mafhungo tserekano **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: makateli

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3-4	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha mafhungo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ita nyambedzano nga ha zwidodombedzwa zwo khetheaho • U vhudzisa mbudziso u itela u wana mafhungo • U thetshelesa na u fhindula nga nḓila yo teaho • U fhindula mbudziso dza oraḼa • U vhambedza/livhanya na tshenzhemo ya ene muṉe	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo,** zwithu zwa matshilisano Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo, u sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho, u sikima u itela u wana muhumbulo nga u angaredza • U vhala zwiko zwiṱuku zwo tou ganḓiswaho • U vhekanya mafhungo a bvaho kha zwiko zwo fhambanaho • U nanga mihumbulo yo teaho • U ḓivha ndivho dzo fhambanaho dza zwibveledzwa • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha ndeme dzi re kha tshibveledzwa • U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe • U vhambedza bugu/ zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala pharagirafu ya mbuletshedzo (pharagirafu 2)** • U nanga magudiswa o teaho ṱhoho • U shumisa tshivhumbeo tsho teaho sa fureme • U shumisa ṱhoho na mafhungo a i tikedzaho u itela u bveledza pharagirafu dzo faranaho (pharagirafu 2) • U sika thusedzi dza u tou vhona u itela u ṉekedza • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedzulusa mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi	**U shuma na /nga maipfi**: maṱanganyi, thangeladzina **U shuma na/ng mafhungo**: tshifhinga tsho fhelaho (nyito i tshi khou bvela phanḓa - tsumbo, Munna o vha a tshi khou lima), tshifhinga tshi ḓaho (nyito i tshi khou bvela phanḓa – tsumbo, Munna u ḓo vha a tshi khou lima) **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: Figara dza muambo: mafanyisi, mamethafore **Mupeleṱo na ndongazwiga:** MaḼedere danzi na maḼeḓere maṱuku, tshithoma, khoma

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa tshirendo** • Nyitothangeli: u humbulela • U takalela, u fhindula na u nyanyulea nga zwi bveledzwaho nga mubvumo kha tshirendo • U amba nga ha muhumbulo muhulwane • U vhambedza na tshenzhemo yawe • U ḓivha raimi na mutevhetsindo na u ṋea muhumbulo kha zwine wa ita kha vhathetshelesi • U bvisela khagala vhuḓipfi zwi tshi bva kha u nyanyulea nga tshirendo • U bvisela khagala vhuḓipfi/nyanyuwo ho dzikuswaho nga tshirendo **U renda tshirendo/mitaladzi yo nangwaho** • U nanga thounu na vhuḓipfi zwo teaho zwi re ngomu na tshitaila tsha tshirendo tshitaela tsha tshirendo • U shumisa khalo ya ipfi na mbonalo ya tshifhaṱuwo zwo teaho • U shumisa luambo lwa muvhili lwo teaho, kuimele na zwikili zwa u ṋekedza, tsumbo, u shandukisa voḽumu, thempho na luvhilo	**U vhala tshirendo** • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho ya tshirendo • U buletshedza na u sengulusa vhuḓipfi u bva kha tshirendo • U ḓivha raimi, aḽitharesheni na onomatopia na zwine zwa bveledza kha vhathetshelesi • U topola na u ṱalutshedza mafanyisi na mamethafore • U shumisa ṯhalusamaipfi u itela u sedzulusa ṯhalutshedzo dza maipfi	**U ṅwala tshirendo** • U nanga magudiswa o teaho • U shumisa fomethe i re yone • U shumisa luambo lwa u humbulela na lwa vhusiki • U shumisa ndovholo ya mibvumo • (aḽitheresheni), U ita ndovhololo ya themba (khonisonentsi) na u ita ndovhololo ya pfalandoṯhe (asonentsi) • U shumisa ḓivhaipfi dzo fhambanaho • U shumisa figara dza muambo tsumbo, mafanyisi na mamethafore • U shumisa mutevhetsinde na raimi zwo teaho **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṋekedza mvetomveto ya u fhedza, yo kunaho nahone I vhaleaho	**U shuma na/nga maipfi**: maṱanganyi **U shuma na mafhungo**: zwitatamennde, mafhungo tswititi **Ṯhalutshedzo ya maipfi**:u muthufhadza, aḽitharesheni, mafanyisi, mamethafore, raimi na mutevhetsindo **Mupeleṱo na ndongazwiga** U shumisa ṯhalusamaipfi, aburiviesheni- akhrinomi, u pfufhifhadza madzinavhukuma(thrankhesheni), maḽeḓere a rangelaho dzinavhukuma(inishiaḽa)

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̓a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̓ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7-8	**U thetshelesa zwibveledzwa zwa mafhungo zwi re na zwithu zwa u tou vhonwa,** tsumbo, tshati/thebulu/mapa Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito thangeli: u humbulela • U thetshelesa u itela zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ita nyambedzano nga ha ndeme ya mafhungo • U ṱalutshedzela zwine zwa tou vhonwa • U livhanya na tshenzhemo ya vhutshilo hawe • U dzhenelela kha nyambedzano, a tshi imelela muhumbulo wawe • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa vhudavhidzani u itela u davhidzana nga nḓila yone kha nyimele ya tshigwada	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo zwi re na zwithu zwa u tou vhonwa,** tsumbo, dzitshati/dzithebulu/mimapa Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala**:** u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo na zwifanyiso/zwithu zwa u tou vhona • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u sikima u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho, u sikena u itela u wana muhumbulo nga u angaredza, • U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwithu zwa u tou vhona, tsumbo, mapa • U ḓivha nḓila ye tshibveledzwa tsha dzudzanywa ngayo • U ṱalutshedzela zwibveledzwa zwi vhonalaho	**U ṅwala mafhungo ane a bva kha thebulu/girafu/mapa a ita pharagirafu** • U nanga mafhungo o teaho • U pindulela mafhungo a nyolo nga nḓila yone a ita pharagirafu • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu dzo tevhekanaho hu tshi shumiswa masala na maipfi a u lungekanya • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U shumisa ḓivhaipfi i re yone • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo hu tshi shumiswa mapa wa muhumbulo • U bveledza mvetomveto ya u thoma • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisa • U n̓ekedza mvetomveto ya u fhedza, yo kunaho, i vhaleaho nahone yo ṅwalwaho zwavhuḓi	**U shuma na maipfi**: matsinde **U shuma na mafhungo**: fhungo tswititi, fhungo tserekani, fhungodavhi L̓a L̓iiti **Mupeleṱo na ndongazwiga:** khoL̓oni

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 9-10	**U thetshelesa ḓirama** dza radio, TV kana tshibveledzwa tso ṅwaliwaho Nyitothangeli: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa • U dovha u anetshela ḓirama nga u tevhekana hayo • U amba/buledza vhaanewa/ • vhabvumbedzwa nga nḓila yone • U thetshelesa u itela zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa zwidodombedzwa nga vhuronwane • U bvisela khagala mihumbulo na vhuḓipfi nga ha tshibveledzwa • U shumisa tshivhumbeo tsha luambo tshi re tshone **U edzisela muanewa**	**U vhala ḓirama** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala, u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa, muhumbulo muhulwane na fhethuvhupo • U bvisela khagala vhuḓipfi ho nyanyulwaho nga tshibveledzwa • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedza ṱhalutshedzo dza maipfi **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe**	**U ṅwala mufhindulano** • U nanga vhaanewa vho teaho • U shumisa fomethe i re yone • U dzudzanya u haseledza nga u tevhekana • U shumisa ḓivhaipfi yo fhambanaho • U shumisa girama, mupeleṱo, ndongazwiga na zwikhala zwo teaho • U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṉe **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto dza u thoma • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na maipfi**: madzina guṱe, makateli masala, matsinde **U shuma na mafhungo**: pfano ya ṉefhungo na ḽiiti **Mupeleṱo na ndongazwiga**: tshithoma, khoma, kholoni,semi-kholoni, tshivhudzisi

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2	**U thetshelesa atikili ya gurannḓa/ magazini** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa u itela zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ḑivha mulaedza muhulwane • U vhambedza/livhanya na vhutshilo ha ene muṉe • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele zwi re kha tshibveledzwa **U dzhenelela kha nyambedzano** • U vhudzisa mbudziso na u fhindula mbudziso dzi elanaho na mafhungo • U vhambedza mihumbulo yawe na ya vhaṅwe • U ṱhonifha mihumbulo ya vhaṅwe • U ṉea mihumbulo na muvhigo u fhaṱaho	**U vhala atikili ya gurannḓa ine ya bvisela khagala zwithu zwi kwamaho matshilisano** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala • U anganyela zwiitisi zwa nyito dzi re kha tshiṱori • U ṱalutshedza zwiitisi na zwi ṱuṱuwedzi kha tshiṱori • U bvisela khagala • vhuḓipfi nga ha tshibveledzwa hu tshi tikedzwa nga mbuno/zwiitisi • U ita nyambedzano nga ha ndeme dzi re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha u nanga maipfi na ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho • U ḑivha tshivhumbeo, kushumisele kwa luambo, ndivho na vhathetshelesi vha tshiṱori • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U shumisa ṱhalusamaipfi **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U vhambedza dzibugu/zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala atikili ya gurannḓa/magazini ine ya amba nga ha zwithu zwi kwamaho matshilisano** • U shumisa mafhungo o teaho vhathetshelesi na ndivho ya tshibveledzwa • U shumisa fureme • U shumisa luambo nga nḓila ya u humbulela nga maanḓa kha ḑivhaipfi dzo fhambanaho • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu dzi tevhekanaho hu tshi shumiswa masala, maipfi a u ṱanganya na ndongazwiga i re yone • U ṱanganya pharagirafu hu tshi shumiswa maipfi a u ṱanganya na mafurase • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U shumisa zwifhinga zwo fhambanaho nga nḓila i fanaho • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola/ vusuludza • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maṱanganyi, maimatikedzi **U shuma na/nga mafhungo**: ṉefhungo; tshiitwa, pfano ya ḽiiti na ṉefhungo, zwifhinga **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: pfanywa na mafhambanyi **Mupeleṱo na ndongazwiga**: U shumisa ṱhalusamaipfi, nzudzanyo ya maipfi, khethekanyo ya maipfi

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3-4	**U thetshelesa tshiṱori tshipfufhi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa na u vhambedza na tshenzhemo ya ene muṇe • U ḓivha zwidodombedzwa zwo khetheaho • U sa liana na ṱhoho ya mafhungo • U ḓivha puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U fhindula mbudziso dza oraḽa dzo sendekwaho kha tshibveledzwa • U dovha u anetshela tshiṱori **U dzhenelela kha nyambedzano dza tshigwada** • U amba nga u sielisana • U sa bva nnḓa ha ṱhoho • U vhudzisa mbudziso dzi yelanaho na mafhungo • U bvela phanḓa na nyambedzano • U nyanyuwa kha mihumbulo ya vhaṅwe nga u vhavhalela na ṱhonifho • U ṇea muvhigo wo linganelaho, u fhaṱaho	**U vhala tshiṱori tshipfufhi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: U humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u sikima na u sikena • U ḓivha na u ṇea muhumbulo nga ha puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ṇea zwiitisi/vhungani ha nyito dza vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U pfesesa ḓivhaipfi • U topola/wana mihumbulo mihulwane na ine ya i tikedza • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa • U shumisa ṱhalusamaipfi **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U dovha u anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo 3 u ya kha 5 • U bvisela vhuḓipfi khagala kha zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala vhurifhi ha khonani /u ḓadza dayari** • U shumisa fomethe yo teaho • U shumisa ṱhoho na mafhungo a i tikedzaho u itela u bveledza pharagirafu dzi tevhekanaho • U lungekanya pharagirafu hu tshi shumiswa maipfi a u ṱanganya na mafurase • U shumisa ḓivhaipfi yo fhambanaho • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga na zwikhala zwo teaho vhukati ha pharagirafu • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo hu tshi shumiswa mapa wa muhumbulo • U bveledza mvetomveto ya u thoma • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisa • U ṇekedza mvetomveto ya u fhedza, yo kunaho nahone i vhaleaho	**U shuma na /nga maipfi:** maḓadzisi a fhethu, maḓadzisi a digirii, zwifhinga, maṱanganyi, masala (hu sedzeswa kha khontseputi dzo gudwaho) **U shuma na / nga mafhungo**: mafurase a madzina, fhungodavhi ḽa dzina **Mupeleṱo na ndongazwiga**: tshithoma, maḽeḓeredanzi, tshithoma, khethekanyo ya maipfi

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̰a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̰ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa khungedzelo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ṱalutshedzela na u ita nyambedzano nga ha mulaedza hu tshi katelwa na ndeme dzi re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano ya tshivhumbeo, kushumisele kwa luambo, ndivho na vhathetshelesi vha tshibveledzwa **U dzhenelela kha nyambedzano ya tshigwada** nga ha zwithu zwa matshilisano zwi yelanaho na khungedzelo • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano • U vhudzisa mbudziso dzi yelanaho na tshibveledzwa hu tshi shumiswa zwivhumbeo zwa mbudziso zwo teaho, tsumbo, nnyi, tshifhio, mini, lini, hani, ngani	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, khungedzelo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ṱalutshedzela na u ita nyambedzano nga ha mulaedza hu tshi katelwa na ndeme dzi re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha tshivhumbeo, ndivho na vhathetshelesi vha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha kushumisele kwa luambo hu tshi katelwa luambo lwa u kwengweledza na u nyanyula na luambo lwa thengiso • U vhudzisa mbudziso dzi kon̰aho dzi yelanaho na tshibveledzwa hu tshi shumiswa zwivhumbeo zwa mbudziso zwo teaho, tsumbo, nnyi, tshifhio, mini, lini, hani, ngani • U ḑivha na u ita nyambedzano o sedza sia l̰ithihi • U ḑivha na u ita nyambedzano nga ha thekhiniki ya girafiki/zwifanyiso sa muvhala, nyolo, u nanga zwifanyiso, nz., na uri zwi kwama hani mulaedza wo pfukiswaho **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U bvisela khagala u nyanyuwa/ vhuḑipfi sa n̰ila ya u fhindula kha tshibveledzwa tsho vhalwaho	**U ṅwala khungedzelo** • U shumisa magudiswa o teaho ndivho na vhathetshelesi • U shumisa zwithu zwa u tou vhona na nzudzanyo yo teaho u itela ndivho • U shumisa girama na ḑivhaipfi zwo teaho • U shumisa luambo nga n̰ila ya vhusiki • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela u sedzulusa mupeleṱo na ṱhalutshedzo ya maipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo hu tshi shumiswa mapa wa muhumbulo • U bveledza mvetomveto ya u thoma • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisa • U n̰ekedza tshibveledzwa tsho kunaho,tshi vhaleaho tsha u fhedzisela	**U shuma na /nga maipfi**: maṱanganyi **U shuma na/nga mafhungo:** maṱaluli, maḑadzisi **Mupeleṱo na ndongazwiga:** tshigagarukela, kholoni, maḽeḓere danzi/ mahulwane

GIREIDI YA 4 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7-8	**U thetshelesa mufhindulano** • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa na u vhambedza na tshenzhemo ya ene muṉe • U ḓivha zwidodombedzwa zwo khetheaho • U sa liana na ṱhoho ya mafhungo **U dzhenelela kha nyambedzano dza tshigwada** • U amba nga u sielisana • U sa bva nnḓa ha ṱhoho • U vhudzisa mbudziso dzi yelanaho na mafhungo • U bvela phanḓa na nyambedzano • U fhindula mihumbulo ya vhaṅwe nga u vhavhalela na ṱhonifho • U ṉea muvhigo wo linganelaho u pfalaho	**U vhala ḓirama** • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa na zwifanyiso • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhal: u vhala nga nṱha u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho (u sikena) u vhala u itela u wana muhumbulo muhulwane • (u sikima) na u vhala nga nṱha u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho (u sikena) • U ḓivha na u ṉea muhumbulo nga ha puloto • U ṉea zwiitisi nga ha nyito • U pfesesa ḓivhaipfi • U ḓivha mihumbulo mihulwane na i i tikedzaho • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha ndeme dzi re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa a re kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U shumisa ṱhalusamaipfi **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U dovha a anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo 3 u ya kha 5 • U bvisela u nyanyuwa khagala sa nḓila ya u fhindula zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala nga ha mvumbo ya muanewa** • U humbula nga ha mvumbo • U shumisa maipfi a mbuletshedzo u vhambedza vhaanewa • U pulana, u ita mvetomveto hu na u khwinisa tshibveledzwa, u sedza kha u khwinisa mupeleṱo, zwifhinga na u ṱanganya mafhungo a vha pharagirafu dzi tevhekanaho • U sumbedza u pfesesa fhethuvhupo, puloto, vhaanewa, khuḓano na thero • U shumisa zwifhinga nga nḓila yone **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto dza u thoma • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maiti **U shuma na/nga mafhungo:** Fhungodavhi tsinde, fhungodavhi ḽi sa imi nga ḽoṱhe (ḽi sa konḓi) **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: mafanyisi, mamethafore, maidioma na mirero, luambo lwa musanda, makateli
Vhege 9-10	**U LINGA HA SAMETHIVI**			

GIREIDI YA 5

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (ORAL̓A)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1- 2	**U thetshelesa tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana faela ya zwishumiswa ya mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḓivha mihumbulo mihulwane na zwiṅwe zwidodombedzwa • U vhambedza/livhanya na vhutshilo ha ene muṋe • U ita nyambedzano na u ṋea muhumbulo • U dzhenelela kha u ita nyambedzano ya tshigwada, tsumbo, kha zwithu zwi yelanaho na tshiṱori. • U vhudzisa mbudziso dzi yelanaho na tshiṱori • U ṋea muvhigo • U bvela phanḓa na u ita nyambedzano • U fhindula mihumbulo ya vhaṅwe a tshi sumbedza ṱhonifho na u vhavhalela • U sielisana u amba	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana faela ya zwishumiswa ya mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshiṱori na zwifanyiso • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala tsumbo, u humbulela, u shumisa mibvumo na ludungela lwa zwi no bva kha tshiṱori • U ita nyambedzano ya maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane, puloto, vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na fhethuvhupo • U bvisela khagala vhuḓipfi na mihumbulo • U ita nyambedzano nga ha zwiitisi na zwi bveledwaho nga tshiṱori • U shumisa ṱhalusamaipfi a tshi itela u alusa nḓivho ya maipfi **U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U dovha a anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane • U bvisela khagala u fhindula nga u nyanyuwa kha zwibveledzwa zwo vhalwaho • U vhambedza bugu/zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala tshiṱori** • U rangela u ṅwala: u vhala tsedzuluso dzo itwaho nga ha bugu na u ita nyambedzano nga ha tshivhumbeo, kushumisele kwa luambo , ndivho na vhathetshelesi • U nanga magudiswa o teaho ndivho • U shumisa luambo na tshivhumbeo tsha tshibveledzwa nga nḓila yo teaho • U shumisa fomethe i re yone • U ṅwala ṱhoho ya fhungo a tshi angaredza mafhungo aelanaho na ṱhoho o teaho u bveledza pharagirafu dzi ṱumanaho • U ṅwala manweledzo mapfufhi • U shumisa mafhungo maambiwa • U ita themendelo • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga nga nḓila yo teaho • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mupeleṱo na u alusa nḓivho ya ḓivhaipfi • U shumisa zwifhinga zwi konḓaho **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo a tshi shumisa mapa wa muhumbulo • U ita mvetomveto ya u thoma • U ita U ita ndovhololo • U vhalulula • U ṅwala mvetomveto ya u fhedza • U ṋekedza mvetomveto ya u fhedza, yo kunaho nahone i vhaleaho	**U shuma na maipfi**: madzina vhukuma na madzina zwao, thangi dza madzina, mitshila **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino, fhungo tserekano **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: pfanywa **Mupeleṱo na ndongazwiga**: tshithoma, khoma, zwiḓevhe, tshivhudzisi, u shumisa ṱhalusamaipfi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3-4	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha mafhungo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U dzhenelela kha u ita nyambedzano, u ṱalutshedza muhumbulo wawe • U ḓivha na u ṱalutshedza zwiitisi na zwi beledzwaho ngazwo • U ṉea muhumbulo nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele • U vhudzisa mbudziso dza ndeme u itela u wana mafhungo • U bvisela khagala na u imelela muhumbulo wawe hu na zwiitisi • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa vhudavhidzani u itela u davhidzana zwavhuḓi kha nyimele ya tshigwada **U ita tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho** • Tshi na mathomo, vhukati na magumo • U shumisa mihumbulo i re na ndunzhendunzhe • U nanga luambo na tshitaela zwo teaho vhathetshelesi na ndivho • U shumisa khalo ya ipfi yo teaho • U shumisa luambo lwa muvhili, kuimele na zwikili zwa u ṉekedza, tsumbo, u shandukisa thempho, voḽumu na luvhilo • U shumisa khalo ya ipfi na luambo lwa tshifhaṱuwo zwo teaho	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo** • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa (ṱhoho ya mafhungo na ṱhohwana ya hone) na zwifanyiso • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ṉea muhumbulo nga ha u nanga zwifanyiso kha tshibveledzwa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo, u shumisa ludungela lwa mafhungo • U kovhekana na u ṉekedza mihumbulo hu tshi shumiswa u humbulela • U shumisa mapa wa muhumbulo/ notsi u itela u nweledza mafhungo • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi	**U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo** • U ṅwala pharagirafu • tharu - nṋa • U shumisa mafhungo o teaho a yelanaho na vhathetshelesi na ndivho ya tshibveledzwa • U bvisela khagala mafhungo nga nḓila i pfalaho • U dzudzanya mafhungo nga u tevhekana • U ṅwala ṱhoho ya fhungo a tshi angaredza mafhungo a elanaho na ṱhoho a teaho u bveledza pharagirafu dzi ṱumanaho • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu dzo ṱumekanaho hu tshi shumiswa masala, malungekanyi na ndongazwiga i re yone • U shumisa tshakha dza fhungo dzo fhambanaho/vangiwaho • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo a tshi shumisa mapa wa muhumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U vhalulula • U ṅwala mvetomveto ya u fhedza • U ṉekedza mvetomveto ya u fhedza, yo kunaho nahone I vhaleaho	**U shuma na/nga maipfi**: maiti **U shuma na/nga mafhungo**: Pfano ya ṉefhungo na ḽiiti, zwifhinga **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: Ḽifanyamuthu, mirero, maidioma, mafanyisi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa na u fhindula mafhungo a bvaho kha atikili ya gurannḓa** • Nyito thangeli: u humbulela • U thetshelesa a tshi iteala u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ḑivha mulaedza muhulwane • U vhambedza na vhutshilo ha ene muṋe • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa mafhungo a bvaho kha tshibveledzwa u itela u fhindula mbudziso • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele zwi re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga u tou humbulela muhumbulo wa muṅwali • U dzhenelela kha nyambedzano	**U vhala atikili ya gurannḓa** i bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho dza mafhungo, a tshi khou sedzulusa tshibveledzwa • U shumisa nḓila dzo fhambanaho dza u vhala tsumbo, u sikima, u sikena, a tshi shumisa nḓivho ya murahu • U humbulela, u shumisa ludungela lwa mafhungo u itela u wana ṱhalutshedzo ya mafhungo na u humbulela u itela u dzhia tsheo • U ḑivha na u ṱalutshedza u fana na u sa fana ha zwithu • U ita nyambedzano nga maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U shumisa ṱhalusamaipfi	**U ṅwala atikili ya gurannḓa** U shumisa ṱhoho khulwane na ṱhohwana dza mafhungo, pharagirafuthangeli, u fhindula mbudziso dzi no vhudzisa uri Ndi nnyi, Mini, Ngafhi, Lini, Ngani na Hani? • U nanga mafhungo na ndivho zwi yelanaho na vhathetshelesi • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu a tshi shumisa masala, malungekanyi na ndogazwiga zwi re zwone. • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa zwiṱori kha tshivhumbeo tsha pharagirafu (vhupfufhi vhu siho fhasi ha pharagirafu 3) • U shumisa ḑivhaipfi yo fhambanaho, yo ṱanḓavhudzwaho, girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo a tshi shumisa mapa wa muhumbulo • U bveledza mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U vhalulula • U ṅwala mvetomveto ya u fhedza • U ṋekedza mvetomveto ya u fhedza yo kunaho nahone i vhaleaho zwavhuḓi	**Ṱhalutshedzo ya maipfi**: thangeladzina zwiṱalusi, **U shuma na /nga mafhungo:** tshifhinga tsho fhelaho, tshifhinga tshi ḑaho **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: mafhambanyi **Mupeleṱo na ndongazwiga** Tshivhudzisi, kushumisele kwa ṱhalusamaipfi, thevhekano ya ya maipfi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7-8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshiṱori, tsumbo, zwiṱori zwa ngano (ngano dzi no amba nga ha vhubvo ha zwithu/ngano dza vhahali) dzi bvaho kha bugu ya u vhala** • Nyitothangeli: u humbulela • U topola/wana muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo, nzulele/nyimele, na vhaanewa vha zwiṱori zwa fikishini • U fhambanya vhukati ha zwiwo zwi tendiseaho na zwi sa tendesei • U dzhenelela kha nyambedzano na u khwaṱhisedza muhumbulo wawe • U fhindula nga nḓila ya u vhavhalela mihumbulo ya vhaṅwe na mahumbulwa • U dzhenelela kha nyambedzano dza zwigwada • U ṋea muvhigo wo lingelanaho, u fhaṱaho kha zwi tevhelaho: puloto, thero na fhethuvhupo	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshiṱori, tsumbo, zwiṱori zwa ngano (ngano dzi no amba nga ha vhubvo ha zwithu/ngano dza vhahali) dzi bvaho kha bugu ya u vhala kana yo randelwaho** • U shumisa zwiṱiratedzhi zwo angalalaho zwa u vhala, tsumbo, u humbulela, ludungela lwa zwi no bva kha tshiṱori tsho vhalwaho, na nḓivho ya murahu • U ṱalutshedza nḓila ine vhaṅwali vha shumisa ngayo ḓivhaipfi na luambo u ṱalusa fhethuvhupo • U vhalela nṱha e eṱhe nahone zwi tshi pfala • U ṋea mahumbulwa nga ha puloto, thero na fhethuvhupo • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa a bvaho kha tshiṱori tshiswa tsho vhalwaho • U shumisa ṱhalusamaipfi	**U ṅwala tshiṱori tsumbo, foḽukuḽoo (ngano dzi no amba nga ha vhubvo ha zwithu/ngano dza vhahali)** • U shumisa vhaanewa/ • vhabvumbedzwa vha phukha • U bveledza puloto , vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na lingedza u ṱalutshedza nyimele • U nanga magudiswa o teaho vhathetshelesi na ndivho ya tshibveledzwa • U shumisa luambo nga nḓila ya u tou humbulela nga maanḓa ḓivhaipfi yo fhambanaho/vangiwaho • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu a tshi shumisa masala, malungekanyi na ndongazwiga zwi re zwone • U shumisa girama, mupeleṱo, na ndongazwiga zwo teaho • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa zwiṱori • U ṱuma mafhungo a ita phara dzi tevhelelanaho hu tshi shumiswa masala, malungekanyi na ndongazwiga i re yone **U ṅwala mbuletshedzo ya vhathu/ nganetshelo** • U nanga mafhungo a elanaho na ṱhoho • U sa bva kha ṱhoho • U shumisa mbuletshedzo ya ḓivhaipfi nga maanḓa kha mutevhe wa maṱaluli • U shumisa figara dza muambo tsumbo, mafanyisi, mamethafore	**U shuma na /nga maipfi:** thangi dza madzina, maṱaluli, maḓadzisi, masala , maṱanganyi **U shuma na/nga mafhungo**: ṋefhungo, tshiitwa, pfano ya ṋefhungo na ḽiiti, mapfanisi **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: Mirero Makateli Luambo lwa musanda maidioma, mamethafore **Mupeleṱo na ndongazwiga** U shumisa ṱhalusamaipfi, thevhekano ya maipfi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 9-10	**U thetshelesa tshirendo** • Nyitothangeli: u humbulela • U takalela, u fhindula zwine mubvumo/muungo wa ita zwo dzikuswa nga tshirendo • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane • U vhambedza/livhanya na tshenzhemo yawe • U ḑivha raimi na mutevhetsindo na u ṋea mahumbulwa kha zwine wa bveledza kha muthetshelesi • U bvisela khagala vhuḑipfi ho nyanyulwaho/dzikuswaho nga tshirendo • U ḑivha/wanulusa nzulele/nyimele i re kha tshirendo **U ita tshirendo/mitaladzi yo nangwaho** • U nanga thounu na vhupfiwa zwo teaho mafhungo na tshitaela zwa tshirendo • U shumisa khalo ya ipfi yo teaho na u shumisa tshifhaṱuwo kha u amba. • U shumisa luambo lwa muvhili lwo teaho, kuimele na zwikili zwa u ṋekedza, tsumbo, u shandukisa voḽumu, thempho na luvhilo • U shumisa muungo wa ipfi na nzulele ya tshifhaṱuwo	**U vhala tshirendo** • U rangela u vhala: U humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho ya tshirendo • U ḑivha raimi, aḽitharesheni na onomatopia na zwine zwa bveledza • U ḑivha na u ṱalutshedza mafanyisi na mamethafore • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U shumisa ṯhalusamaipfi	**U ṅwala tshirendo** • U nanga mafhungo o teaho • U shumisa fomethe i re yone • U shumisa luambo lwa u humbulela na lwa vhusiki • U shumisa aḽitharesheni, asonentsi, khonsonentsi) • U shumisa ḑivhaipfi dzo fhambanaho/ vangiwaho • U shumisa figara dza muambo, tsumbo, mafanyisi, mamethafore • U shumisa mutevhetsinde na raimi zwo teaho	**U shuma na/nga maipfi**: maṱanganyi **U shuma na/nga mafhungo**: zwitatamennde, mafhungo tswititi **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: ḽifanyamuthu, aḽitharesheni,ḽifanyisi, onomatopia, ḽimetafore, raimi, mutevhetsindo **Mupeleṱo na ndongazwiga:** maḽeḓeredanzi,khethekanyo ya maipfi, u shumisa ṯhalusamaipfi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1 – 2	**U ṉea na u tevhedza ndaela** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa na u ṉea zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa thevhekano yone • U vhudzisa mbudziso dzo teaho na u fhindula nga nḓila i re yone • U tevhedza ndaela	**U vhala tshibveledzwa tsha ndaela** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: U humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya tshibveledzwa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, u humbulela, ludungela lwa mafhungo • U ita nyambedzano nga ha zwidodombedzwa zwo khetheaho zwi bvaho kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha thevhekano ya ndaela • U tevhedza ndaela/maitele • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa a re kha tshibveledzwa • U shumisa ṱhalusamaipfi	**U ṅwala ndaela: tsumbo, kuitele kwa sangwedzhi** • U nanga mafhungo a yelanaho na ndaela • U shumisa zwidodombedzwa zwo khetheaho zwi re zwone • U shumisa thevhekano u re wone • U shumisa fomethe i re yone • U shumisa tshivhumbeo tsha ndaela ya ḽiiti na malaeli • U shumisa girama, mupeleḓo na ndongazwiga zwo teaho **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maḓadzisi a maitele, a tshifhinga, a fhethu na a digirii, u thangeladzina, mamudi na maṱaluli **U shuma na/nga mafhungo:** fhungotswititi, fhungo tserekano **Mupeleḓo na/nga ndongazwiga**: tshithoma, tshigagarukelapfufhifhadzo-akhironimi, u shumisa thangi ya dzinavhukuma, u pfufhifhadza dzinavhukuma

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̰a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̰ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3 - 4	**U dzhenelela kha inthaviyu u itela u kuvhanganya mafhungo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U vhumba/sika mbudziso dzo teaho u itela u thusa kha u ṱod̰isisa mafhungo • U n̰ekedza mafhungo hu tshi shumiswa thebuḽu/tshati/ • girafu • U sengulusa mafhungo • U ita manweledzo a mafhungo **U dzhenelela kha nyambedzano ya tshigwada** • U sa bva nn̰a ha ṱhoho ya mafhungo • U kumedza muvhigo u pfalaho/ fhaṱaho • U bvela phan̰a na nyambedzano • U sumbedza u vhavhalela pfanelo na vhud̰ipfi ha vhaṅwe	**U vhala muvhigo wa zwithu zwi no tou vhonwa** (tsumbo, dzithebuḽu/ dzitshati/dzigirafu/nyolo/mimapa Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: U humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho, ṱhohwana na zwifanyiso • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala tsumbo, u humbulela na u shumisa ludungela lwa tshibveledzwa na nyimele • U ṱalutshedzela mafhungo a re kha girafu • U kovhekana mihumbulo na u n̰ea mihumbulo hu tshi shumiswa khumbulelo • U shumisa mapa wa muhumbulo/ notsi, u ṅweledza mafhungo • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa a re kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U shumisa ṱhalusamaipfi	**U ṅwala muvhigo** • U vhumba mafhungo o teaho o sendekwaho kha ṱhod̰isiso • U shandukisa mafhungo a tshi bva kha tshiṅwe tshivhumbeo u ya kha tshiṅwe • U shumisa maipfi a u vhudzisa: mini, lini, ngafhi, nnyi • U vhekanya mafhungo nga nga n̰ila i pfalaho • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu a tshi shumisa masala, malungeknyi a re one. • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U n̰ekedza mushumo wo kunaho hu tshi shumiswa maitele a re one a ngaho sa ṱhoho, zwikhala vhukati ha pharagirafu, nz. **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U n̰ekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maṱaluli, masala, maṱanganyi, malungekanyi **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsho fhelaho, tshifhinga tshi ḓaho, maambaita na maambaitwa, maambelwa **Mupeleṱo na ndongazwiga**: eḽipisisi (zwithoma zwiraru zwi no sumba uri mafhungo a kha ḓi ya phan̰a) , tshigagarukela, zwiḓevhe, tshiga tsha u vhudzisa

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa tshirendo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U takalela na u nyanyulea zwi bveledzwaho nga mubvumo/muungo zwo dzikuswaho nga tshirendo • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane • U vhambedza na tshenzhemo yawe • U bvisela khagala vhuḓipfi ho nyanyulwaho nga tshirendo • U ita nyambedzano nga ha kushumisele kwa thounu na luambo na zwine zwa bveledza kha muthetshelesi, hu tshi katelwa na nḓila ine luambo lwa shumiswa ngayo u sika nzulele/nyimele **U renda tshirendo/u renda mazha (khathihi) sa kiḽasi yoṯhe** • U nanga thounu na mafurase o teaho u itela u bvisela khagala mafhungo na vhuḓipfi • U shumisa luambo lwa muvhili lwo teaho, kuimele na zwikili zwa u ṇekedza, tsumbo, u shandukisa voḽumu, thempho na luvhilo • U shumisa khalo ya ipfi yo teaho na u shumisa tshifhaṱuwo kha u amba.	**U vhala tshirendo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: U humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho ya tshirendo na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u humbulela, u shumisa mibvumo na ludungela lwa mafhungo, u humbulela magumo • U ḓivha raimi, mutevhetsindo na u ṇea muhumbulo kha zwine zwa bveledza kha vhathetshelesi • U bvisela khagala vhuḓipfi na mihumbulo • U vhambedza/livhanya na vhutshilo ha ene muṇe • U shumisa ṯhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi	**U ṅwala tshirendo** • U shumisa aḽithieresheni (khonsonentse na asonentse), ḽimethafore, ḽifanyisi • U shumisa luambo lwa mbuletshedzo • U pulana, mvetomveto na u khwinisa muṅwalo • U bveledza mvetomveto ya u thoma hu tshi dzhielwa nzhele muhumbulo muhulwane • U sumbedza u pfesesa tshitaila na ridzhisiṱara • U vhuisa mihumbulo kha u sengulusa vhuṅwali na mushumo wa vhusiki • U shumisa ndongazwiga yo teaho	**U shuma na/nga maipfi**: madzinaguṱe, madzina a ngelekanyo, manyanyu, maaravhi **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino (nyito i tshi khou bvela phanḓa), inifinithivi/dzinaḽiiti **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: • aḽithieresheni (khonsonentse na asonentse), ḽifanyamuthu, mutevhetsindo, raimi ḽimethafore, ḽifanyisi **Mupeleṱo na ndongazwiga:** khethekanyo ya maipfi, kushumisele kwa ṯhalusamaipfi, tshigagarukela

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7 - 8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha foḽukuloo (ngano dza tsiko kana dza vhubvo ha zwithu/ngano dza vhahali)** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḑivha/wana/topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo, nzulele na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa vha ngano • U fhambanya vhukati ha mafhungo a vhukuma na a si a vhukuma • U dzhenelela kha nyambedzano na u khwaṱhisedza muhumbulo wawe • U fhindula nga nḓila ya u vhavhalela mihumbulo na mahumbulwa a vhaṅwe • U ṉea muvhigo	**U vhala foḽukuloo (ngano dza tsiko kana dza vhubvo ha zwithu/ngano dza vhahali)** dzi bvaho kha bugu ya u vhala, bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U shumisa zwiṱiratedzhi zwinzhi/ zwo angalalaho zwa u vhala, tsumbo, u sikima u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho, u sikena u itela u wana muhumbulo muhulwane na nḓivho ya murahu. • U ṱalutshedza nḓila ine vhaṅwali vha shumisa ngayo ḑivhaipfi na luambo u ṱalusa fhethuvhupo • U vhalela nṱha e eṱhe nahone zwi tshi pfala • U ṉea muhumbulo nga ha puloto, thero na fhethuvhupo • U ṉea zwiitisi/vhungani ha nyito ya vhaanewa • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa • U shumisa ṱhalusamaipfi	**U ṅwala foḽukuloo (ngano dza tsiko kana dza vhubvo ha zwithu/ngano dza vhahali)** • U shumisa phukha sa vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U bveledza puloto, vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na fhethuvhupo • U nanga mafhungo o teaho vhathetshelesi na ndivho ya lungano • U shumisa luambo nga nḓila ya u tou humbulela, nga maanḓa kha ḑivhaipfi yo fhambanaho • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu a tshi shumisa masala, malungekanyi na ndogazwiga zwi re zwone • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa zwiṱori **U ṅwala mbuletshedzo ya vhaanewa/ vhabvumbedzwa** • U nanga mafhungo o teaho • U sa bva nnḓa ha ṱhoho ya mafhungo • U shumisa ḑivhaipfi ya mbuletshedzo, nga maanḓa hu tshi hu tshi shumiswa maṱaluli • U shumisa figara dza muambo, tsumbo, mafanyisi, mamethafore	**U shuma na/nga maipfi**: maiti, dzherandi/dzinaḽiiti, sa, *u bambela,* maṱaluli, vhuthihi na vhunzhi, thangi dza ṱhukhufhadzo **U shuma na mafhungo**: tshiitwa, mafhungo a mbudziso, maambiwa na maambelwa **Mupeleṱo na ndongazwiga:** kushumisele kwa zwiḓevhe
Vhege 9-10	**U LINGA HA SAMETHIVI**			

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2	**U thetshelesa nganea** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa zwipiḓa zwa mafhungo a bviswaho kha nganea • U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ḓivha/wana mulaedza muhulwane • U vhambedza/livhanya na vhutshilo ha ene muṉe • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa mafhungo a bvaho kha tshibveledzwa sa nḓila ya u nyanyuwa • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele dzi re kha tshibveledzwa **U buletshedza zwiwo** • U nanga mafhungo o teaho a bvaho kha tshenzhemo ya vhuṉe • U ṱalutshedza zwiwo nga nḓila i re khagala i tevhekanaho • U bvisela vhuḓipfi khagala kha zwi kwamaho zwiwo	**U vhala nganea** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na u ita nyambedzano i yelanaho na thero/ mafhungo • U ḓivha na u ṱalutshedza zwiwo zwihulwane • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha vhuḓipfi ho bviselwaho khagala • U vhambedza zwiwo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na vhutshilo hawe • U shumisa zwiṱiratedzhi zwinzhi zwa u vhala, • U ita nyambedzano nga ha tshivhumbeo, kushumisele kwa luambo, ndivho na vhathetshelesi • U ḓivha phambano vhukati ha nganeavhutshilo (muthu a kha ḓi tshila)/dayari na zwiṱori • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi	**U ṅwala tsedzuluso ya bugu** • U shumisa fureme • U rangela u • ṅwala: u thetshelesa zwipiḓa zwa mafhungo a bvaho kha nganea yo vhalwaho • U nanga mafhungo o teaho ndivho • U shumisa luambo na tshivhumbeo tsha tshibveledzwa zwo teaho • U shumisa fomethe i re yone • U dzudzanya mafhungo nga nḓila ya ndunzhendunzhe a tshi shumisa u tevhekana hao – nga u tou vhala zwiwo nga zwiwo • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho, hu tshi katelwa na pfano ya ṉefhungo na ḽiiti/ nyito • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mupeleṱo na mveledziso ya ḓivhaipfi	**U shuma na/nga maipfi**: masala a vhushaka, masala a vhuḓiiti, maṱaluli, maḓadzisi, maṱanganyi, malungekanyi, manyanyu, maaravhi **U shuma na /nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho, mapfanisi **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: mafanyisi, mirero maidioma luambo lwa musanda makateli **Mupeleṱo na ndongazwiga** Tshithoma, khoma, kushumisele kwa ṱhalusamaipfi, khethekanyo ya maipfi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̠a)**	**U vhala na U ṯalela**	**U ṅwala na U n̠ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2		**U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṯhe** • U dovha u anetshela tshiṯori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo 3 u ya kha 5 • U nyanyulea kha zwibveledzwa zwo vhalwaho • U vhambedza na vhutshilo ha ene muṋe • U vhambedza bugu/ zwibveledzwa zwo vhalwaho		
Vhege 3-4	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha khungedzelo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḑivha/wana/topola zwithu zwa ndeme • U ita nyambedzano nga ha ndeme ya khungedzelo • U bvisela khagala mihumbulo na vhuḑipfi nga nḑila ya khumbulelwa • U thetshelesa u itela zwidodombedzwa zwo khetheaho • U fhindula nga u vhavhalela mihumbulo ya vhaṅwe na tsivhudzo • U n̠ea muvhigo • U kovhekana na u n̠ea mihumbulo nga ha ṯhoho dzi so ngo tou ḑoweleaho	**U vhala khungedzelo** i bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U shumisa zwiṯiratedzhi zwa u vhala, u sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho, u sikima, u shumisa nḑivho ya murahu kana ludungela lwa mafhungo, u humbulela u itela u dzhia tsheo, u gaganyela • U ṯalela na u n̠ea muhumbulo nga ha thekhiniki ya kuṅwalele yo shumiswaho kha khungedzelo, sa: muvhala, kuṅwalele, nzhudzanyo • U ṯalela na u n̠ea muhumbulo nga ha thekiniki dza girafiki/zwifanyiso dzo shumiswaho kha zwibveledzwa zwa u tou vhona: muvhala, kuṅwalele kwa maL̠eḓere, mbekanya	**U ṅwala khungedzelo** • U bvisela khagala mihumbulo nga nḑila i pfalaho nahone i tevhekanaho • U shumisa zwithu zwa u tou vhona na tshivhumbeo zwo teaho u itela ndivho • U shumisa ḑivhaipfi nnzhi yo ṯanḓavhuwaho, girama, mupeleṯo na ndongazwiga yo teaho • U shumisa luambo lwa vhusiki na u humbulela u itela u bvisela vhuḑipfi hawe khagala **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U n̠ekedza	**U shuma na/nga maipfi**: digirii ya mbambedzo, maḑadzisi **U shuma na /ngamafhungo**: mafhungo tswititi mapfhufhi, pfano ya n̠efhungo na nyito **Mupeleṯo na ndongazwiga:** pfufhifhadzo, zwiḑevhe

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshiṱori tsumbo, fuḽokuḽoo (lungano lwa tsiko/lungano lwa vhubvo ha zwithu)** zwi bvaho kha bugu ya u vhala kiḽasini Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḓivha muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo, nzulele na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa vha tshiṱori tsha fikishini • U fhambanya vhukati ha zwiwo zwi no tendisea na zwi sa tendisei • U dzhenelela kha nyambedzano a tshi imelela muhumbulo wawe • U nyanyulea kha mihumbulo na tsivhudzo nga nḓila ya u vhavhalela	**U vhala tshiṱori, tsumbo, fuḽokuḽoo** **(tshiṱori tsha vhubvo ha zwithu/ lungano lwa vhubvo ha zwithu)** zwi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho ya mafhungo • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala, tsumbo, u sikima, u sikena, ludungela lwa mafhungo na nḓivho ya murahu • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo muhulwane, vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na fhethuvhupo • U ṱalutshedza nḓila ine vhaṅwali vha shumisa ngayo ḓivhaipfi na luambo u buletshedza puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U vhalela nṱha e eṱhe nahone zwi tshi pfala • U ṉea muhumbulo nga ha puloto, thero na fhethuvhupo • U ṉea zwiitisi zwa nyito yo itwaho nga vhaanewa/vhabvumbedzwa	**U ṅwala tshiṱori tsumbo,fuḽokuḽoo, (ngano dza phukha/ngano dza vhahali** • U bveledza puloto, vhaanewa/ vhabvumbedzwa na fhethuvhupo • U nanga mafhungo o teaho vhathetshelesi na ndivho ya tshiṱori • U shumisa luambo nga nḓila ya u tou humbulela nga maanḓa kha ḓivhaipfi yo fhambanaho • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu a tshi shumisa masala, maṱanganyi na ndogazwiga zwi re zwone. • U shumisa girama, mupeleṱo, na ndongazwiga zwi re zwone • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa zwiṱori **U ṅwala mbuletshedzo ya vhaanewa/ vhabvumbedzwa** • U nanga mafhungo a elanaho na ṯhoho • U sa bva kha ṯhoho ya mafhungo • U shumisa ḓivhaipfi ya u ṱalutshedza nga maanḓa maṱaluli manzhi • U shumisa figara dza muambo tsumbo, Mafanyisi, mamethafore • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa tshibveledzwa	**U shuma na/ maipfi:** maiti(ḽiitidzina/ inifinithivi), maṱaluli, maḓadzisi, masala, maṱanganyi, tshakha dza madzina **U shuma na/nga mafhungo**: zwitatamennde, mbudziso, malaeli, maambiwathwiina maambelwa **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: mamethafore, mafanyisi, maidioma, mirero Luambo lwa musanda makateli nyambahuvhili/ homonimi **Mupeleṱo na ndongazwiga**: kholoni, semikholoni, zwiḓevhe, maḽeḓeredanzi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7-8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha muvhigo wa mutsho** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa u itela zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ita nyambedzano nga ha mafhungo a ndeme • U ṱanganya mafhungo ane a khou bvelela na vhutshilo ha muthu ene muṉe • U ita nyambedzano nga ha zwine mutsho wa kwamisa zwone vhutshilo ha vhathu • U vhambedza nyimele dza fhethu ho fhambanaho a tshi sumbedza fhethu hune a hu takalela a tshi tikedza na nga mbuno. • U dzhenelela kha nyambedzana a tshi imelela muhumbulo wawe • U ḓivha mbonalo ya muvhigo wa mutsho: redzhisiṱara na nḓila ye luambo lwa shumiswa ngayo • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa vhudavhidzani u itela u davhidzana zwavhuḓi kha nyimele dza tshigwada • U ṱhaṱhuvha na u ṱalutshedzela nga ha zwibveledzwa zwinzhi zwa u tou vhona zwi konḓaho	**U vhala muvhigo wa mutsho** u bvaho kha gurannḓa, bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo, ṱhohwana na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo, u humbulela, u shumisa ludungela lwa tshibveledzwa na nyimele • U ḓivha na u ṱalutshedza zwi fanaho na zwi sa fani • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala tsumbo, u sikima u itela u wana zwidodombedzwa nga u angaredza, u sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ḓivha nḓila ye tshibveledzwa tsha dzudzanywa ngayo • U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwithu zwa u tou vhona, tsumbo, mapa • U ṱalutshedzela zwithu zwa u tou vhona • U shumisa mapa wa muhumbulo/ notsi u ṅweledza mafhungo	**U ṅwala muvhigo wa mutsho** • U ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu dzo fananaho zwavhuḓi hu tshi shumiswa masala, maṱanganyi, malungekanyi na ndogazwiga zwi re zwone. • U ṉekedza mafhungo hu tshi shumisa mapa, tshati, girafu kana nyolo **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: Maiti , dzinaḽiiti (a no shumisa thangi ya u – u lima) masala, maḓadzisi, maṱaluli, maṱanganyi, madzina a ngelekanyo **U shuma na/nga mafhungo:** fhungotswititi, fhungo tserekano, fhungo mbumbano, tshifhinga tshi ḓaho **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: onomatopia, homonimi, phoḽisemi, mafhambanyi, pfanywa

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 9-10	**U thetshelesa na u fhindula zwi tshi bva kha ḽitambwa** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugu ya u vhala, bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo/ • tshifanyiso • U dovha u anetshela bono ḽa ḓirama nga u tevhekana ha zwiwo • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo, nzulele na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa zwidodombedzwa nga vhuronwane • U bvisela khagala mihumbulo na vhuḓipfi • U shumisa tshivhumbeo tsha luambo nga nḓila yone • U edzisela muanewa • U fhambanya ipfi na luambo lwa tshifhaṱuwo • U shandukisa redzhisṱara, tshivhumbeo tsha girama na maidioma	**U vhala ḽitambwa** ḽi bvaho kha bugu ya u vhala kiḽasini kana Faela ya zwishumiswa zwa mudededzi (FZM) • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala zwo fhambanaho, • tsumbo, u sikima, u sikena, lusevheḓi lwa mafhungo na u shumisa nḓivho ya murahu, • U ṱalutshedza nḓila ine vhaṅwali vha shumisa ngayo ḓivhaipfi na luambo u buletshedza puloto, fhethuvhupo, nzulele na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ṱalutshedza nḓila ine vhaṅwali vha shumisa ngayo ḓivhaipfi na luambo u buletshedza puloto, fhethuvhupo, nzulele na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ṱalutshedza nḓila ine maipfi na zwifanyiso zwa muhumbulo zwa ita • U ḓivha zwiitisi na mvelele kha zwibveledzwa zwa oraḽa na zwa u ṅwala na u ṱalutshedza vhushaka hazwo • U vhalela nṱha, u shandukisa luvhilo ho teaho	**U ṅwala ḽitambwa/ mufhindulano** • U sika vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U buletshedza fhethuvhupo • U bveledza puloto • U shumisa fomethe i re yone • U ḓivha thounu kana mudi/vhuḓipfi • U pulana, u ita mvetomveto, u khwinisa tshibveledzwa • U ṅwala mafhungo a tshi shumisa maambiwathwii na maambelwa • U bveledza mvetomveto ya u thoma i re na muhumbulo muhulwane na pharagirafu dzi tikedzaho dzo bveledzwaho zwavhuḓi • U shumisa ḽipfanisi ḽa ḽiiti ḽa ṋefhungo • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga nga nḓila yo teaho	**U shuma na/nga maipfi**: maiiti (dzherandi – maiti a no thoma nga u – u lima) **U shuma na/nga mafhungo** zwitatamennde, tshivhumbo tsha mbudziso, malaeli, mafhungo a sa konḓi, mafhungo mbumbano, maambiwathwii na maambelwa **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: Okizimoroni **Mupeleṱo na ndongazwiga** Tshivhudzisi, semi-kholoni, zwiḓevhe

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̓a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̓ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2	**U thetshelesa tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugu ya u vhala kiḽasini, bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḑivha muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo, nzulele na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa vha zwiṱori zwa fikishini • U buletshedza zwiwo • U n̓ea muhumbulo nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele kha zwibveledzwa zwo fhambanaho • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi ṱuṱulaho mihumbulo **U tamba tshiṱori** • U nanga mafhungo o teaho • U vhekanya zwiwo nga nḑila yone • U dzulela u sedza vhathu na u shandukisa tshifhaṱuwo, thempo, voḽumu na luvhilo nga nḑila yone • U bvisela khagala mihumbulo na vhuḑipfi nga nḑila ya u humbulela	**U vhala tshiṱori** tshi bvaho kha bugu ya u vhala kiḽasini, bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U humbulela zwi re ngomu kana magumo • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala zwo fhambanaho, tsumbo, u sikima, u sikena, ludungela lwa mafhungo, na u shumisa nḑivho ya murahu • U topola na u n̓ea muhumbulo nga ha vhaanewa/ • vhabvumbedzwa, thero na zwithu zwi re kha tshiṱori tsha fikishini • U ṱalutshedza zwiitisi • na masiandaitwa • U humbula mihumbulo ya ndeme • U ita nyambedzano nga ha mulaedza wo fhiriswaho • U ṱalusa na u sengulusa u nyanyulea zwi tshi bva kha tshiṱori • U ita nyambedzano nga ha vhushaka vhukati ha vhaṅwali, vhaoli na vhavhali. • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḑivhaipfi [zwi tea u dovhololwa kha nyito iṅwe na iṅwe]	**U ṅwala vhurifhi ha khonani /u dzhenisa dayari** • U nzhudzanyo/tshivhumbeo tshi re tshone • U sumbedza u dzhiela nzhele vhathetshelesi na tshitaela • U shumisa thounu nga nḑila yo teaho • U pulana u ita mvetomveto na u khwinisa tshibveledzwa, ho sedzwa kha u khwinisa luambo, mupeleṱo, zwifhinga na u ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu dzi tevhekanaho • U shumisa maṱanganyi, tsumbo, hone-ha, pfanywa na mafhambanyi u ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu dzo tevhekanaho • U shumisa mupeleṱo na ndongazwiga zwi re zwone	**U shuma na maipfi**: u thangelangeladzina, maṱaluli, madzina na masala **U shuma na mafhungo**: n̓efhungo, tshiitwa, ipfi ḽithihi vhudzuloni ha manzhi, fhungodavhi ḽa nyimele **Mupeleṱo na ndongazwiga** Khethekanyo ya maipfi**,** ṱhalusamaipfi, maḽeḓere- danzi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̈ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
		U vhuisa mihumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe • U dovha a anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo a re vhukati ha 3 na 5 • U bvisela khagala u nyanyuwa sa nḓila ya u fhindula kha zwibveledzwa zwo vhalwaho • U vhambedza na vhutshilo ha ene muṋe • U ita tsedzuluso pfufhi ya bugu hu tshi shumiswa fureme yo teaho lwa oraḽa • U vhambedza bugu/zwibveledzwa zwo vhalwaho		

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3-4	**U thetshelesa muvhigo, tsumbo,** mafhungo, zwithu zwine zwa khou itea nga tshenetsho tshifhinga Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḓivha muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U vhambedza na vhutshilo ha ene muṉe • U bvisela khagala na u imelela muhumbulo wawe a tshi ṉea na mbuno/zwiitisi • U vhudzisa mbudziso dza ndeme dzine dzi si vhe na phindulo dzi re khagala • U fhindula mbudziso dzi konḓaho/dza tsatsaladzo o thoma a humbula • U ita nyambedzano nga ha fomethe, mbonalo, kushumisele kwa luambo na tshivhumbeo tsha tshibveledzwa **U ṉea muvhigo wa oraḽa** • U shumisa tshivhumbeo tsho teaho: mathomele, mutumbu na mafhedziselo • U ṉea muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwi u tikedzaho • U shumisa luambo lwa muvhili nga nḓila yone na zwikili zwa u ṉekedza, tsumbo, u amba u tshi sedza vhathu, voḽumu • U dzhenelela kha nyambedzano • U sa bva nnḓa ha ṱhoho ya mafhungo • U ṉea muvhigo u pfalaho • U bvela phanḓa na nyambedzano • U sumbedza u vhavhalela pfanelo na vhuḓipfi ha vhaṅwe	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwine zwa tou vhonwa** (tsumbo, zwifanyiso/nyolo/mimapa) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa ya Mudededzi • U rangela u vhala: u humbulela nga u shumisa ṱhoho, ṱhohwana na zwifanyiso • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ṉea muhumbulo nga ha u nanga zwifanyiso zwi re kha tshibveledzwa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo, u humbulela na u shumisa ludungela lwa tshibveledzwa na nyimele • U kovhekana mihumbulo na u ṉea tsivhudzo nga u tou humbulela • U bvisela khagala na u imelela muhumbulo wawe a tshi ṉea na zwiitisi/mbuno • U vhudzisa mbudziso dza ndeme dzine dzi si vhe na phindulo dzi re khagala • U fhindula mbudziso dzi no konḓa o thoma a humbula • U shumisa mapa wa muhumbulo/notsi u nweledza mafhungo • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi (zwi tea u dovhololwa kha nyito iṅwe na iṅwe)	**U ṅwala muvhigo** • U ṅwala muvhigo a tshi shumisa fureme • U vhekanya mafhungo nga u tevhekana • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho. • U ṉekedza mushumo wo kunaho hu tshi shumiswa tshivhumbeo tshone, sa ṱhoho, u ita zwikhala hu tshi itelwa u ita pharagirafu, nz. **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovhololа • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maṱanganyi, mamudi **U shuma na/nga mafhungo**: fhungodavhi dzina, fhungo- davhi ḽa ḽiṱaluli, fhungodavhi ḽa nyimele **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: pfanywa, mafhambanyi, homonimi, phoḽisemi **Mupeleṱo na ndongazwiga:** Khethekanyo ya maipfi, ṱhalusamaipfi, maḽeḓere- danzi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha mafhungo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U dzhenelela kha nyambedzano, u ṱalutshedza muhumbulo wawe • U ḓivha na u ṱalutshedza zwiitisi • U ṉea muhumbulo nga ha ndeme dza matshilisano,mikhwa na mvelele • U vhudzisa mbudziso dza ndeme • U bvisela khagala na u khwaṱhisedza muhumbulo wawe a tshi tikedza nga mbuno • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhudavhidzani u itela u davhidzana zwavhuḓi kha zwigwada	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwithu zwa u tou vhona,** tsumbo, mapa/girafu/tshati/ thebuḽu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala zwo fhambanaho a tshi itela u kona u ḓivha mihumbulo mihulwane na ine ya i tikedza • U nweledza mafhungo • U ṱalutshedzela zwithu zwine zwa vhonala • U shumisa nḓivho ya murahu kana ludungela lwa tshibveledzwa u itela u wana ṯhalutshedzo/ • mafhungo nga vhuḓalo • U humbulela hu tshi itelwa u dzhia tsheo • U bvisa mafhungo a tshi bva kha zwithu zwine zwa tou vhonala u ya kha tshivhumbeo tsha u tou anetshela	**U ṅwala maanea a mbuletshedzo** **Tshibveledzwa tsha vhusiki (pharagirafu nṋa)** • U nanga mafhungo a elanaho na ṯhoho • U sa bva nnḓa ha ṯhoho ya mafhungo • U shumisa ḓivhaipfi ya mbuletshedzo nga maanḓa kha mutevhe wa maṱaluli • U shumisa figara dza muambo, tsumbo, mafanyisi na mamethafore • U ita mutevhe wa maga kana zwiwo nga u tevhekana na u ṱalutshedza mutevhe uyo **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maṱaluli, na fhungodavhi ḽa ḽiṱaluli kha fhungo khanedza, mbudziso fhungodavhi ḽa dzina, fhungodavhi ḽa ḽiiti **U shuma na/nga mafhungo**: fhungodavhi ḽa dzina, fhungodavhi ḽa ḽiiti, khanedza, fhungo ḽa mbudziso **Ṯhalutshedzo ya maipfi** mamethafore, mafanyisi, mirero maidioma makateli, luambo lwa musanda **Mupeleṱo na ndongazwiga**: kushumisele kwa ṯhalusamaipfi, khethekanyo ya maipfi

GIREIDI YA 5 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̓a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̓ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7-8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, risipi, masia/mabuḓo** • Nyito thangeli: u humbulela • U humbula maitele a zwithu • U ita nyambedzano nga ha mbonalo ya tshibveledzwa tsha ndaela • U dzhiela nzhele ṯhoho dza ndeme • U n̓ea ndaela dzi pfalaho, tsumbo, *Kuitele kwa tie* • U ita notsi na u tevhedza ndaela dzo vhaliwaho • U vhudzisa mbudziso u itela u pfesesa • U n̓ea muhumbulo u itela u pfesesa ndaela	**U vhala tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, risipi, masia/mabuḓo** • U sengulusa zwiṱaluli zwa tshibveledzwa: nzudzanyo na milayo ya zwibveledzwa zwa ndaela • U dzudzanya ndaela dzo vhilinganaho • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala na u pfesesa nga nḓila yo teaho: u sikena • U sumbedza u pfesesa tshibveledzwa na u ri tshi shumisa hani: u vhala ha l̓itherala • U ḓivha na u ṱalutshedza zwivhumbeo zwo fhambanaho, kushumisele kwa luambo na ndivho • U ḓivha na u ṯhaṯhuvha ridzhisiṱara ya tshibveledzwa • U pfesesa na u shumisa zwibveledzwa zwa mafhungo nga nḓila yo teaho • U vhambedza risipi kana ndaela mbili dzisa fani	**U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo** • U dzudzanya nga u tevhekana • U ita mutevhe wa zwishumiswa na thimbanywa dza u bika • U shumisa ṯhalusamaipfi • U shumisa malaeli • U bveledza fureme ya u ṅwala • U shumisa mafurase a u ṱumanya na ngona dza nzudzanyo • U ṱalutshedza maitele a zwithu • U dzudzanya maipfi na mafhungo nga nḓila yo teaho **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U n̓ekedza	**U shuma na/nga maipfi**: matsinde, thangi na mitshila **U shuma na/nga mafhungo**: pfano ya l̓iiti na n̓efhungo, l̓ifurase l̓a l̓iiti, kuḽoso, mafurase **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: mafhambanyi, pfanywa, methonimi/ mavhuvhisi **Mupeleṱo na ndongazwiga** Kushumisele kwa ṯhalusamaipfi, mveledziso ya ḓivhaipfi
Vhege 9-10	**U LINGA HA SAMETHIVI**			

GIREIDI YA 6

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1 - 2	**U thetshelesa mivhigo ya radio kana gurannḓa na u ita nyambedzano ya mafhungo ane a khou itea nga tshenetsho tshifhinga** • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa zwidodombedzwa zwo khetheaho kha mbekanyamushumo dza radio na theḽevishini • U ḓivha uri kuvhonele kwa u vhona sia ḽithihi ḽa zwithu ku sikea hani • U vhudzisa mbudziso dza ndeme dzine dza ṉea khaedu na u ṱoḓa iṅwe ṯhalutshedzo • U thetshelesa mafhungo a re kha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa oraḽa : mivhigo na u nweledza mihumbulo mihulwane • U bveledza u ṱaṱa ho linganelaho kha zwithu zwi yelanaho na mafhungo na zwi ṉeaho khaedu • U bvisela khagala muhumbulo na u u tikedza nga vhuṱanzi ho khwaṯhaho • U thetshelesa nga mafulufulu hu na u vhavhalela • U dzhiela nṯha mihumbulo ine ya lwa/kuḓana na yawe na u fhindula kha nyimele nga nḓila yo teaho • U ita nyambedzano nga ha vhungoho ha mafhungo nga u a vhambedza na zwiṅwe zwiko zwa mafhungo	**U vhala atikili ya gurannḓa** zwi tshi bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala; u humbulela ho sendekwaho kha ṱhoho ya mafhungo na/kana zwifanyiso • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha yoṱhe milaedza ya mvelele i re khagala na yo dzumbamaho • U shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho zwa u vhala itela u pfesesa zwine zwa khou vhalwa: u vhala nga nṱha u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho (u sikena) u vhala u itela u wana muhumbulo muhulwane (u sikima), u humbulela • U ita nyambedzano nga ha uri mulaedza u nga shumiswa hani • U ita nyambedzano nga ha uri thekhiniki dzo shumiswaho nga vhaṅwali, vhaoli, vhadzhii vha zwinepe dzi bvisela hani khagala kuvhonele kwo khetheaho kwa ḽifhasi • U tumbula na u ṱalutshedza mvelele kana mafhedzisele ane a takalelwa • U humbulela na u ṉea dziṅwe nḓila musi a tshi khou lingedza u tandulula thaidzo	**U ṅwala athikili ya gurannḓa** • U shumisa ṱhoho na ṱhohwana dza mafhungo, pharagirafu thangeli, u fhindula mbudziso dzi ngaho Nnyi, Mini, Ngafhi, Lini, Ngani na Hani • U ṅwala ṱhoho ya fhungo na u dzhenisa mafhungo o teaho u itela u bveledza pharagirafu dzi tevhekanaho • U nanga, u khethekanya na u vhea nga zwigwada mafhungo a bvaho kha zwiko zwo fhambanaho • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa tshibveledzwa • U vhuisa mihumbulo kha na u sengulusa vhuṅwali na mushumo wa vhusiki • U ṅwala zwavhuḓi nga muṅwalo wavhuḓi, a tshi ṅwala maḽeḓere nga kuṅwalele kwone **U shumisa tshivhumbeo tshi vhonalaho:** • Mathomele • Mutumbu • Magumo/mafhedziselo	**U shuma na/nga maipfi**: madzina, masala, maaravhi, zwifhinga **U shuma na/nga mafhungo:** ṉefhungo, pfano ya ṉefhungo na ḽiiti, mafhungo o tou vhigwaho(maambelwa **Mupeleṱo na ndongazwiga** khethekanyo ya maipfi, kushumisele kwa ṱhalusamaipfi, tshithoma, khoma, kholoni, semi-kholoni, tshivhudzisi na tshigagarukela

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3 - 4	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha foḽukuḽoo, tsumbo, lungano lwa tsiko/lungano lwa vhahali** • Nyitothangeli: u humbulela • U humbula zwiwo nga mutevhe u re wone na u shumisa tshifhinga • nga nḓila yone • U dzhenelela nga nḓila yavhuḓi nga tshifhinga tsha nyambedzano dza zwigwada • U ḓivha uri kuvhonele kwa u vhona sia ḽithihi zwi sikea hani na na masiandaitwa a hone kha vhathetshelesi • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ita nyambedzano nga ha puloto, khuḓano na fhethuvhupo • U ita nyambedzano nga ha milaedza i re kha tshibveledzwa • U sedzulusa maitele a zwithu a mvelele, ndeme na zwine vhathu vha tenda khazwo • U sedzulusa phambano vhukati ha zwivhuya na zwivhi	**U vhala foḽukuḽoo, lungano lwa tsiko/lungano lwa vhahali** zwi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala, tsumbo, u humbulela ho ḓisendekaho kha ṱhoho na/kana zwifanyiso • Zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u sikena, u sikima, u humbulela, u ṱalela, zwibveledzwa zwo fhambanaho zwi re na zwithu zwa u tou vhona, u itela u ṱalutshedzela • U ita nyambedzano ya zwiteṅwa zwa ngano dza phukha, tsumbo, vhaanewa na milaedza • U ṱalutshedza kuṱhaṱhuvhele na vhuḓipfi hga u angaredza zwa tshibveledzwa tshoṱhe • U tumbula na u buletshedza mvelelo kana magumo a takalelwaho • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi	**U ṅwala foḽukuḽoo, lungano lwa tsiko/lungano lwa vhubvo ha zwithu** • U ṅwala hu na ndivho ya u bveledza vhuṇe, ya u wanulusa, u tamba, u humbulela na vhusiki • U lingedza u funza ngudo nga ha mikhwa • U shumisa vhaanewa vha sa tshili • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U ṱuṱula muhumbulo nga ha ṱhoho na u bveledza muhumbulo • U bvisela khagala mihumbulo nga nḓila i pfalaho nga u tevhekana hayo • U vhuisa mihumbulo na u ṱhathuvha tshibveledzwa na mushumo wa vhusiki • U bveledza mvetomveto ya u thoma hu na u dzhiela nzhele muhumbulo muhulwane, luambo na milayo yo teaho u itela ndivho yo khetheaho na vhathetshelesi **U shumisa maitele a u ṅwala:** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṇekedza	**U shuma na/nga maipfi**: madzina zwao na madzina a ngelekanyo **U shuma na/nga /ngamafhungo**: tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho, tshifhinga tshi ḓaho **Ṱhalutshedzo ya maipfi:** Pfanywa, Mirero Makateli Luambo lwa musanda mamethafore, maidioma **Mupeleṱo na/nga ndongazwiga:** Kushumisele kwa ṱhalusamaipfi

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḽA)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa tshibveledzwa tsha u kwengweledza, tsumbo khungedzelo ya radio** • Nyitothangeli: u humbulela • U vhudzisa mbudziso dzi ṱuṱulaho mihumbulo a tshi shumisa luambo lwo teaho • U ḓivha mihumbulo i fhambanaho na yawe • U hanedza kuhumbulele kwo fhambanaho na kwawe a tshi tikedza tsheo iyo • U dzhenelela hu na u vhuedza kha nyambedzano dza zwigwada • U kovhekana mihumbulo na u ṇea kuvhonele kwawe kwa zwithu kha ṱhoho dzi ṇeaho khaedu nga nḓila i pfalaho, tevheleleaho nahone yo dzudzanyeaho zwavhuḓi • U bveledza khanedzano i pfalaho i re na mbuno u itela u khwaṱhisedza mihumbulo. • U sedzesa kha mbuletshedzo	**U vhala tshibveledzwa tsha u kwengweledza tshi bvaho kha** bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala: tsumbo, u humbulela ho sendekwaho kha ṱhoho ya mafhungo kana zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala zwo fhambanaho u itela u pfesesa zwine zwa khou vhalwa: u sikena, u sikima, u humbulela • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha ndeme dza mvelele na matshilisano dzi re kha zwibveledzwa • U ṱalutshedzela milaedza ya lutamo lwa muṅwali na i si ya lutamo lwa muṅwali • U ḓivha kuvhonele kwa zwithu kwo fhambanaho kha zwibveledzwa zwi konḓaho na u ṇea kuvhonele kwa zwithu kwo sendekwaho kha vhuṱanzi vhu re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha u fhambana ha ndeme dza matshilisano na mvelele kha zwibveledzwa • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi	**U ṅwala tshibveledzwa tsha u kwengweledza tsumbo, tshipitshi/ khungedzelo** • U ṱokonya u fhindula nga u nyanyuwa • U ita pfulufhedziso • U ṱokonya vhathetshelesi • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa tshibveledzwa • U ṱuṱula mihumbulo nga ha ṱhoho na u bveledza mihumbulo • U sedzulusa na u ṱhaṱhuvha tshibveledzwa na mushumo wa vhusiki • U bvisela khagala mihumbulo nga nḓila i pfalaho i tevhekanaho • U sumbedza u pfesesa tshitaela na ridzhisiṱara • U fhirisa mulaedza nga nḓila i pfalaho nahone yo teaho • U ṅwala ṱhoho ya fhungo hu tshi katelwa mafhungo a yelanaho nayo u itela u bveledza pharagirafu dzi tevhekanaho • U ṇea mafhedziselo na u ita themenndelo • U tumbula na u buletshedza mvelelo kana mafhedzisele a takalelwaho	**U shuma na/nga /nga maipfi**: maṱanganyi **U shuma na/nga mafhungo**: mafhungo a sa konḓi, mafhungo a konḓaho **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: maidioma na mirero Makateli Luambo lwa musanda

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7 - 8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha mufhindulano** • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa u itela u wana mafhungo a re kha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa oraḽa • U nweledza mihumbulo mihulwane, u dzhiela nṱha zwidodombedzwa zwo khetheaho • U dzhenelela nga nḓila ya phaṱho nga tshifhinga tsha nyambedzano dza zwigwada • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha mbonalo dza ndeme • U ita nyambedzano nga ha nyimele, luambo lwa muvhili lwa muambi, magudiswa, ridzhisiṱara na kunangelwe kwa maipfi • U ita nyambedzano nga ha fomethe ya tshibveledzwa	**U vhala ḽitambwa ḽi sa konḓi kana ḓirama** i bvaho kha bugupfarwa, bugu ya u vhala kiḽasini kana Faela ya Zwishumiswa ya Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala: u humbulela ho sendekwaho ṱhoho ya mafhungo kana zwifanyiso • U ṱalutshedza thero, puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo wa muṅwali • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi	**U ṅwala mufhindulano** • U dzumbulula vhaaṋewa na ṱhuṱhuwedzo • U wana thounu na nyimele • U sika kana u engedza kha khuḓano i re hone • U bveledza mvetomveto ya u thoma hu tshi dzhiela nṱha muhumbulo muhulwane • U sumbedza u pfesesa tshitaela na ridzhisiṱara • U sedzulusa na u ṱhaṱhuvha tshibveledzwa na mushumo wa vhusiki • U shumisa mafhungo mbumbano na a konḓaho o fhambanaho	**U shuma na mafhungo**: mafhungo a sa konḓi, mafhungo a konḓaho **Ṱhalutshedzo ya maipfi**: pfanywa, mafhambanyi **Mupeleṱo na ndongazwiga:** zwiḓevhe

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 1				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 9-10	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshirendo** • Nyitothangeli: u humbulela • U bvisela khagala u nyanyulea nga nḓila ya u vhavhalela • U dzhenelela nga nḓila yavhuḓi nga tshifhinga tsha nyambedzano dza zwigwada • U ṉea muhumbulo nga ha masiandaitwa a mubvumo na zwithu zwa u tou vhona zwi ngaho sa mutevhetsindo, u ita ndovhololo, u ita ndovhololo ya mubvumo (aḽitheresheni) na mbambedzo • U ṱalutshedzela mafhungo a tshirendo • U ita manweledzo a tshirendo • U ita nyambedzano nga ha mutevhetsindo na raimi • U ita nyambedzano nga ha zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa zwirendo • U ita nyambedzano nga ha zwivhumbeo zwa zwirendo	**U vhala tshirendo tshi sa konḓi** tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala tsumbo, u humbulela ho ḓisendekaho kha ṱhoho ya mafhungo na/kana zwifanyiso • U vhalela nṱha nga thempho yo teaho, mubulo wa maipfi u pfalaho, na u shumisa mafurase nga nḓila yone • U dzudzanya nḓila ine tshibveledzwa tsha vhalwa ngayo uri tshi tee vhathetshelesi • U sumbedza u pfesesa tshibveledzwa, vhushaka hatsho na vhutshilo ha ene muṉe • U ḓivha na u sengulusa zwiṱalusi zwo fhambanaho kha lushaka lwa ḽitheretsha kana tshakha dza zwibveledzwa, tsumbo, mutevhetshindo, raimi, mafanyamuthu, mamethafore • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi	**U ṅwala tshirendo** • U shumisa aḽithiresheni, (khontsonentsi na asonentsi), methafore, mafanyisi • U shumisa luambo lwa mbuletshedzo • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa tshibveledzwa, • U ṉekedza mvetomveto ya u thoma hu na u dzhiela nzhele muhumbulo muhulwane • U sumbedza u pfesesa tshitaela na ridzhisiṱara • U sedzulusa na u ṱhaṯhuvha tshibveledzwa na mushumo wa vhusiki **U shumisa maitele a u ṅwala:** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na maipfi**: u rangeladzina **U shuma na mafhungo**: zwitatamennde, mbudziso na malaeli **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: aḽithiresheni (khontsonentsi na asonentsi), mamethafore, mafanyisi, mafanyamuthu

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, risipi, masia** • Nyito thangeli: u humbulela • U humbula maitele a zwithu • U ḑivha mbonalo ya tshibveledzwa tsha ndaela • U dzhiela nṱha ṱhoho dza ndeme • U ṉea ndaela dzi pfalaho, tsumbo, kuitele kwa tie • U ita notsi na u tevhedza ndaela dzo vhalwaho • U vhudzisa mbudziso u itela u ṱanḓavhudza • U ṉea muhumbulo u itela ṱhanḓavhudzo ya ndaela	**U vhala risipi kana tshiṅwe tshibveledzwa tsha ndaela** • U sengulusa zwiṱalusi zwa tshibveledzwa: nzudzanyo na milayo ya zwibveledzwa zwa ndaela • U dzudzanya ndaela dzo vilinganaho • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala na zwa u pfesesa: u sikena • U sumbedza u pfesesa tshibveledzwa na uri tshi shuma hani: u vhala ha ḽitherala • U ḑivha na u ṱalutshedza zwivhumbeo zwo fhambanaho, kushumisele kwa luambo na ndivho • U ḑivha na u ṱhaṱhuvha ridzhisiṱara ya tshibveledzwa • U pfesesa na u shumisa zwibveledzwa zwa mafhungo nga nḓila yo teaho • U vhambedza risipi kana ndaela mbili dzo fhambanaho	**U ṅwala tshibveledzwa tsha ndaela tsumbo, kuitelwe kwa tie** • U dzudzanya nga u tevhekana hazwo • U ita mutevhe wa zwishumiswa na thimbwanywa dza u bika • U shumisa ṱalusamaipfi • U shumisa malaeli • U bveledza fureme ya tshibveledzwa • U shumisa mafurase a u ṱanganya na ngona dza nzudzanyo • U ṱalutshedza maitele • U dzudzanya maipfi na mafhungo nga nḓila yo teaho	U shuma na/nga maipfi: matsinde, thangi na mitshila U shuma na/nga mafhungo: ṉefhungo, tshiitwa **Ṯhalutshedzo ya maipfi:** khethekanyo ya maipfi, kushumisele kwa ṯhalusamaipfi

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3-4	**U thetshelesa nganea** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa mafhungo a bvaho kha nganea • U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ḑivha mulaedza muhulwane • U ṱumanya na vhutshilo ha ene muṋe • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa mafhungo a bvaho kha tshibveledzwa kha u fhindula • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele zwi re kha tshibveledzwa **U dzhenelela kha nyambedzano ya tshigwada** • U sielisana • U sa bva nnḓa ha ṱhoho ya mafhungo • U vhudzisa mbudziso dzi yelanaho na mafhungo • U bvela phanḓa na nyambedzano • U fhindula mihumbulo ya vhaṅwe hu na u vhavhalela na u ṱhonifha	U vhala nganea ṱhukhu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo na u ita nyambedzano i elanaho na thero/ mafhungo • U ḑivha na u ṱalutshedza zwiwo zwihulwane • U ḑivha na u ita nyambedzano nga ha kuvhonele kwa zwithu • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ḑivha na u ita nyambedzano nga ha vhuḓipfi ho bviselwaho khagala • U vhambedza zwiwo na vhaanewa • na vhutshilo ha ene muṋe • U shumisa zwiṱiratedzhi zwinzhi zwa u vhala, • U ita nyambedzano nga ha tshivhumbeo, kushumisele kwa luambo, ndivho na vhathetshelesi • U ḑivha phambano vhukati ha nganeavhutshilo/ • dayari na zwiṱori • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḑivhaipfi	**U ṅwala tsedzuluso ya bugu** • U shumisa fureme • U rangela u ṅwala : u thetshelesa mafhungo a bvaho kha nganea yo vhalwaho • U nanga mafhungo o teaho u itela ndivho • U shumisa luambo na tshivhumbeo tsha tshibveledzwa zwo teaho • U shumisa fomethe i re yone • U dzudzanya mafhungo nga u tevhekana hao • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho, hu tshi katelwa na ḽipfanisi ḽa ṋefhungo na ḽiiti • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mupeleṱo na mveledziso ya ḑivhaipfi **U shumisa maitele a u ṅwala:** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maiti **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho, tshifhinga tshi ḑaho **Mupeleṱo na ndongazwiga** kushumisele kwa ṱhalusamaipfi,

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̩a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̩ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
		U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe • U dovha a anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo 3 u ya kha 5 • U bvisela khagala u nyanyuwa sa nḑila ya u fhindula kha zwibveledzwa zwo vhalwaho • U livhanya na tshenzhemo ya vhutshilo ha ene muṋe • U vhambedza bugu/ zwibveledzwa zwo vhalwaho		
Vhege 5 - 6	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshiṱori** • Nyitothangeli: u humbulela • U ḑivha thero, u vhudzisa mbudziso na u vhambedza mihumbulo na tshenzhemo ya vhutshilo ha ene muṋe • U ḑivha na u ita nyambedzano nga ha uri u vhona sia l̩ithihi zwi sikea hani • U ita nyambedzano nga ha u fhindula tshibveledzwa • U livhanya na vhutshilo ha ene muṋe • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele zwi re kha tshibveledzwa na u n̩ea muhumbulo nga ha uri izwi zwo fhiriswa hani kha tshibveledzwa, tsumbo, u vhona sia l̩ithihi • U shumisa zwikili zwa u n̩ekedza, tsumbo, voL̩umu, luvhilo, u awela, kuimele, na u amba nga u sumbedza, nz.	**U vhala tshiṱori** tshi bvaho kha bugupfarwa, bugu ya u vhala kiL̩asini kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala: u humbulela ho sendekwaho kha ṱhoho ya mafhungo na/kana zwifanyiso • U vhalela nṱha na u vhalela mbiluni, u dzudzanya zwiṱirathedzhi zwa u vhala u itela uri zwi kone u tea ndivho na vhathetshelesi • U ita nyambedzano nga ha ndeme, matshilisano, mikhwa na mvelele zwi re kha zwibveledzwa • U ṱalutshedzela na u ita nyambedzano nga ha mulaedza • U sumbedza u pfesesa tshibveledzwa, vhushaka hatsho na vhutshilo ha ene muṋe, ndivho yatsho na uri tshi shuma hani	**U ṅwala tshiṱori** • U sika vhaanewa vhane vha tendisea • U sumbedza nḑivho nga ha muanewa, puloto, fhethuvhupo, khuḓano, maṱhakheni • U topola puloto, zwiwo zwihulwane hu tshi shumiswa fuL̩outshathi - mathomo (mathomele), vhukati (u bveledza mafhungo, maṱhakheni), magumo (thasululo) • U dzudzanya nga u tevhekana • U bvisela khagala mihumbulo nga nḑila ine ya pfala na u tevhekana • U shumisa thero kana mulaedza	**U shuma na/nga maipfi**: maiti matikedzi **U shuma na mafhungo**: tshifhinga tsha zwino **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: Maidioma

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 2				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7 - 8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, muvhigo wa mutsho** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ita nyambedzano nga ha u shumisea ha mafhungo • U ṱanganya/livhanya mafhungo na vhutshilo ha ene muṉe • U ita nyambedzano nga ha masiandaitwa a mutsho kha vhathu • U vhambedza nyimele ya fhethu ho fhambanaho, u sumbedza fhethu hune ha takalelwa hu tshi tikedzwa nga zwiitisi • U dzhenelela kha nyambedzano, u imelela/ khwaṱhisedza muhumbulo wawe • U ḓivha mbonalo ya mivhigo ya mutsho: ridzhisiṱara na nḓila ye luambo lwa shumiswa ngayo • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u dzhenelela u itela u davhidzana zwavhuḓi kha nyimele dza zwigwada • U ṱalutshedzela na u ita nyambedzano nga ha zwibveledzwa zwi re na zwithu zwa u tou vhona zwi konḓaho	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, muvhigo wa mutsho** u bvaho kha gurannḓa, bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u sikima u itela u wana muhumbulo nga u angaredza, u sikena u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ḓivha nḓila ye tshibveledzwa tsha dzudzanywa ngayo • U vhambedza zwi fanaho na zwi sa fani fhethu ho fhambanaho • U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwithu zwa u tou vhona, tsumbo, mapa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo, u humbulela • U shumisa ludungela lwa tshibveledzwa na nyimele • U ṱalutshedzela zwithu zwa u tou vhona • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi	**U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, tshati ya mutsho** • U nanga zwithu zwa u tou vhona na mafhungo o teaho u itela ndivho • U ṉekedza mafhungo hu tshi shumiswa mapa, tshati, girafu kana daiagiramu **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maṱaluli **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsho fhelaho **Mupeleṱo na ndongazwiga** Kushumisele kwa ṱhalusamaipfi
Vhege 9-10	**U LINGA HA SAMETHIVI**			

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1-2	**U ita nyambedzano nga ha nganea** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa mafhungo o vhalwaho a bvaho kha nganea • U humbulela zwine zwa khou ya u itea • U ṱalutshedza kuvhonele kwa zwithu kwa muṅwali na kwa muvhali • U sa bva nnḓa ha ṱhoho ya mafhungo • U ṱalutshedza nga u tevhekana ha zwiwo • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U vhudzisa mbudziso dzi yelanaho na mafhungo na u fhindula nga nḓila yo teaho	**U vhala nganea** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho ya mafhungo na u ita nyambedzano nga ha thero/ mafhungo • U ḓivha na u ṱalutshedza muhumbulo muhulwane • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha vhuḓipfi ho bviselwaho khagala • U ita nyambedzano nga ha u sia muyani na u shanda • U livhanya zwiwo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na vhutshilo ha ene muṉe • U shumisa zwiṱirathedzhi zwinzhi zwa u vhala • U ita nyambedzano nga ha tshivhumbeo, kushumisele kwa luambo, ndivho na vhathetshelesi • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḓivhaipfi **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe** • U dovha a anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo 3 u ya kha 5 • U bvisela khagala u nyanyuwa sa nḓila ya u ṱokonyea kha zwibveledzwa zwo vhalwaho • U livhanya na tshenzhemo ya vhutshilo ha ene muṉe • U vhambedza bugu/ zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala tsedzuluso ya bugu** • U shumisa fureme • U rangela u ṅwala: u thetshelesa mafhungo a bvaho kha nganea yo vhalwaho • U nanga mafhungo o teaho ndivho • U shumisa luambo na tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsho teaho • U shumisa fomethe i re yone • U dzudzanya mafhungo nga u tevhekana - u shumisa thevhekano • U shumisa girama, mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho, hu tshi katelwa na ḽipfanisi ḽa ṉefhungo na ḽiiti • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mupeleṱo na mveledziso ya ḓivhaipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana / u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi:** mavhudzisi, masala masumbi **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsha zwino, tshifhinga tsho fhelaho, tshifhinga tshi ḓaho **Mupeleṱo na ndongazwiga** Kushumisele kwa ṱhalusamaipfi na khethekanyo ya maipfi

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3 - 4	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha foḽukuḽoo, lungano lwa tsiko kana lungano lwa vhahali** • Nyitothangeli: u humbulela • U humbula zwiwo nga mutevhe u re wone na u shumisa tshifhinga nga nḓila yone • U ambedzana zwavhuḓi nga tshifhinga tsha nyambedzano dza zwigwada • U ḓivha uri kuvhonele kwa u vhona sia ḽithihi zwi sikea hani na na masiandaitwa a hone kha vhathetshelesi • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa • U ita nyambedzano nga ha puloto, khuḓano na fhethuvhupo • U ita nyambedzano nga ha milaedza i re kha tshibveledzwa • U sedzulusa maitele a mvelele, ndeme na zwine vhathu vha tenda khazwo • U sedzulusa phambano vhukati ha zwivhuya na zwivhi	**U vhala foḽukuḽoo, lungano lwa tsiko kana lungano lwa vhahali** zwi tshi bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala, tsumbo, u humbulela ho ḓisendekaho kha ṱhoho na/kana zwa o tou zwifanyiso • Zwiṱirathedzhi zwa u vhala: u sikima, u sikena, u humbulela, u ṱalela zwithu zwa u tou vhona u itela u zwi ṱalutshedzela • U ita nyambedzano ya zwiteńwa zwa ngano dza phukha tsumbo vhaanewa/ • vhabvumbedzwa na milaedza • U ṱalutshedza ṱhalutshedzelo na u fhindula nga u ngaredza kha tshibveledzwa • U tumbula na u buletshedza mvelele kana mafhedzisele ane a takalelwa	**U ṅwala nga ha mvumbo ya muanewa** • U humbula nga ha mvumbo • U shumisa maipfi a mbuletshedzo u vhambedza vhaanewa • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa tshibveledzwa, u sedza kha u khwinisa mupeleṱo, zwifhinga na u ṱanganya mafhungo a vha pharagirafu dzi tevhekanaho • U sumbedza u pfesesa fhethuvhupo, puloto, vhaanewa, khuḓano na thero • U shumisa zwifhinga nga nḓila yone **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana / u rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṋekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maiti **U shuma na/nga mafhungo**: Tshifhinga tshi ḓaho **Mupeleṱo na ndongazwiga:** khoma

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̩a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̩ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5-6	**U thetshelesa tshiṱori tshipfufhi** • Nyitothangeli: u humbulela • U humbula zwiwo nga mutevhe u re wone na u shumisa tshifhinga nga nḑila yone • U dzhenelela hu na phaṱho nga tshifhinga tsha nyambedzano dza zwigwada • U ḑivha nḑila ine kuvhonele kwa u vhona sia l̩ithihi kwa sikea ngayo na masiandaitwa akwo kha vhathetshelesi • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ita nyambedzano nga ha puloto, khuḓano na fhethuvhupo • U ita nyambedzano nga ha milaedza i re kha tshibveledzwa	**U vhala tshiṱori tshipfufhi** tshi bvaho kha bugupfarwa, bugu ya u vhala kiḽasini kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala; u humbulela ho sendekwaho kha ṱhoho ya mafhungo na/kana zwifanyiso • U ṱola tshibveledza u itela milaedza yo dzumbamaho na u nweledza mihumbulo mihulwane na i i tikedzaho • U ṱalutshedza uri muṅwali o shumisa hani kuvhonele kwa zwithu kwa muvhali: thekhiniki dzo shumiswaho, vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U ita nyambedzano dzi konḓaho nga ha ndeme dza mvelele na matshilisano dzi re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha puloto, thero, fhethuvhupo na vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U shumisa ṱhalusamaipfi u itela mveledziso ya ḑivhaipfi	**U ṅwala vhurifhi ha vhukonani/dayari** • U shumisa tshivhumbeo tshi re tshone • U sumbedza u dzhiela nṱha vhathetshelesi na tshitaela • U shumisa thounu yo teaho • U pulana, u ita mvetomveto na u khwinisa tshibveledzwa, u sedza kha u khwinisa luambo, mupeleṱo, zwifhinga na u ṱanganya mafhungo a tshi vha pharagirafu dzi tevhekanaho • U shumisa maṱanganyi a ngaho sa honeha, pfanywa na mafhambanyi u ṱanganya mafhungo a ita pharagirafu dzi tevhekanaho • U shumisa mupeleṱo na ndongazwiga nga nḑila yone	**U shuma na/nga maipfi**: maṱaluli, zwifhinga maipfi a u ṱanganya (maṱanganyi) **U shuma na/nga mafhungo**: tshifhinga tsho fhelaho, tshifhinga tshi ḑaho **Mupeleṱo na ndongazwiga** Khethekanyo ya maipfi, kushumisele kwa ṱhalusamaipfi

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7-8	**U thetshelesa kana u ṱalela tshibveledzwa tsha odio/u vhona /u vhala: khathuni/zwiṱiripi zwa khomiki** • Nyitothangeli: u humbulela • U ṱalela na u ita nyambedzano nga ha mafhungo na milaedza i re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha u tea ha zwifanyiso/girafiki kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha vhuḓi ha zwifanyiso/girafiki na muzika • U kovhekana mihumbulo nga ha ṱhoho ya mafhungo na tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha maipfi maswa maṅwe na maṅwe a ndeme u itela u pfesesa mbekanyamushumo • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa/ • vhabvumbedzwa vhahulwane na mulaedza muhulwane • U ḓivha na u ita nyambedzano nga kuvhonele kwa zwithu uri ku ṱuṱuwedzwa hani nga mafhungo, u nangwa ha maipfi na luambo lwa muvhili lwa muambi	**U vhala khathuni/zwiṱiripi zwa khomiki** zwi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U tevhela ndaela pfufhi dzo ganḓiswaho na u dzi ṱalutshedzela na u ṱalutshedza tshibveledzwa tshi re na zwithu zwa u tou vhona zwi sa konḓi: girafu,daiagiramu, zwifanyiso • U ṱola tshibveledza u itela milaedza yo dzumbamaho na u nweledza mihumbulo mihulwane na i i tikedzaho • U ṱalutshedza uri muṅwali o shumisa hani kuvhonele kwa zwithu kwa muvhali: thekhiniki dzo shumiswaho, vhaanewa • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza mvelele na matshilisano zwi re kha tshibveledzwa • U ḓivha kuvhonele kwo fhambanaho kwa zwithu vha tshi vhona kuvhonele kwo ḓisendekaho nga vhuṱanzi vhu re kha tshibveledzwa • U ṱalutshedzela na u sengulusa zwidodombedzwa zwi re kha zwibveledzwa zwa girafiki/zwifanyiso • U fhirisela zwidodombedzwa zwi tshi bva kha tshiṅwe tshivhumbeo zwi tshi ya kha tshiṅwe	**U ṅwala khathuni na zwiṱiripi zwa khomikhi** • U shumisa fureme • U ṱalutshedza khontseputhi • U dzudzanya bammbiri • U shumisa tshivhumbeo tshone • U shumisa vhaanewa vhahulwane vha takadzaho na vhane vha vha tikedza • U shumisa puloto na khuḓano zwo bveledzwaho zwavhuḓi • U ṅwala na u ola zwibveledzwa zwi re na zwithu zwa u tou vhona hu tshi shumiswa luambo, masiandaitwa a zwifanyiso na muungo nga nḓila ya vhusiki, tsumbo, khungedzelo ya thelevishini **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi:** maiti, mamudi, maḓadzisi, maṱaluli **U shuma na/nga mafhungo**: maambwaita, maambwaitwa, tshipitshi tsho livhaho na tsho vhigwaho **Mupeleṱo na ndongazwiga** Kushumisele kwa ṱhalusamaipfi, khethekanyo ya maipfi

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 3				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̩a)**	**U vhala na U ṭalela**	**U ṅwala na U n̩ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 9-10	**U thetshelesa na u ita nyambedzano /d̩irama** • Nyitothangeli: u humbulela • U ita nyambedzano nga ha mbonalo dza ndeme dza tshibveledzwa • U d̩ivha uri u vhona sia l̩ithihi zwi sikea hani na uri zwi na masiandaita afhio kha muthetshelesi • U d̩ivha thero, u vhudzisa mbudziso, • U d̩ivha na u ita nyambedzano nga ha ndeme dzi re kha tshibveledzwa • U ṭanganya mafhungo na milaedza i re kha tshibveledzwa na vhutshilo ha ene mun̩e • U n̩ea mihumbulo ya ndeme nga ha milaedza i re kha tshibveledzwa	**U vhala tsedzuluso dza l̩itambwa/ d̩irama** • Nyito dza u rangela u vhala, u humbulela ho sendekwaho kha ṭhoho ya mafhungo na/kana zwifanyiso • U shumisa zwiṭirathedzhi zwa u vhala zwo fhambanaho, tsumbo, u sikima, u sikena u itela u d̩ivha mihumbulo mihulwane na ine ya i tikedza • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano na mvelele zwi re kha tshibveledzwa • U d̩ivha kuvhonele kwa zwithu zwo fhambanaho na u n̩ea kuvhonele kwawe kwa zwithu kwo d̩isendekaho nga vhuṭanzi vhu re kha tshibveledzwa	**U ṅwala mufhindulano/ nganeapfufhi** • U shumisa vhaanewa/ • vhabvumbedzwa • U shumisa kudzudzanyele ku re kwone • U wana thounu kana mudi/vhud̩ipfi • U sumbedza u pfesesa tshitaela na redzhisiṭara **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U n̩ekedza	**U shuma na/nga maipfi**: matsinde, thangi, mutshila **U shuma na/nga mafhungo**: maambwaita, maambwaitwa **Mupeleṱo na ndongazwiga:** zwid̩evhe

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṉekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 1 - 2	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha mafhungo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyitothangeli: u humbulela • U ḓivha mihumbulo mihulwane na u fhindula nga nḓila yo teaho • U ḓivha na u ṱalutshedza zwiitisi • U ṉea mihumbulo nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele • U vhudzisa mbudziso dza ndeme • U bvisela khagala na u imelela muhumbulo wawe a tshi ṉea na zwiitisi • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u dzhenelela u itela u davhidzana zwavhuḓi kha nyimele dza zwigwada **U ita nyedziselo ya inthaviyu kiḽasini** • U ita nyedziselo ya inthaviyu ya oraḽa o sedza vhathetshelesi • U sumbedza u dzhiela nzhele vhathetshelesi vhawe vho fhambanaho • U fhambanya voḽumu, thounu na thempho zwa ipfi • U sedzulusa vhukoni ha u ṉekedza na zwikili zwa ene muṉe na zwa vhaṅwe nga nḓila ya u vhavhalela • U ṉea muvhigo wo linganelaho une wa pfala	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Nyito dza u rangela u vhala, tsumbo, u humbulela ho sendekwaho kha ṱhoho ya mafhungo na/kana zwifanyiso • U shumisa zwiṱiratedzhi zwo fhambanaho zwa u vhala, tsumbo,u sikima, u sikena a tshi itela u kona u ḓivha mihumbulo mihulwane na ine ya i tikedza na u fhindula nga nḓila yo teaho • U ḓivha na u ṱalutshedza zwiitisi • U shumisa nḓivho ya murahu kana ludungela lwa tshibveledzwa u itela u wana ṱhalutshedzo/mafhungo nga vhuḓalo • U humbulela hu tshi itelwa u dzhia tsheo	**U ṅwala pharagirafu ya mbuletshedzo** Tshibveledzwa tsha vhusiki (pharagirafu nṋa) • U nanga mafhungo a yelanaho na ṱhoho • U sa bva nnḓa ha ṱhoho ya mafhungo • U shumisa ḓivhaipfi ya mbuletshedzo nga maanḓa kha mutevhe wa maṱaluli • U shumisa figara dza muambo, tsumbo, mafanyisi na mamethafore • U ita mutevhe wa maga kana zwiwo nga u tevhekana **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṉekedza	**U shuma na/nga maipfi**: maḓadzisi a digirii, a tshifhinga, a maitele **U shuma na/nga mafhungo**: Mafhungo a u tou amba (maambiwathwii) na a u vhiga(maambelwa) **Ṯhalutshedzo ya maipfi:** mafhungo a dzhiiwaho a sa dzi/a nyadziwaho, nyambahunzhi na ambigwithi **Mupeleṱo na/nga ndongazwiga**: tshivhudzisi

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̰a)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U n̰ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 3 - 4	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, risipi na masia** • Nyitothangeli: u humbulela • U humbula maitele a zwithu • U ḑivha mbonalo dza tshibveledzwa tsha ndaela • U dzhiela nzhele ṯhoho dza ndeme • U n̰ea ndaela dzi pfalaho, tsumbo, Kuitele kwa tie • U ita notsi na u tevhedzela ndaela dze a vhala • U vhudzisa mbudziso u itela u ṱanḓavhudza mafhungo • U n̰ea muhumbulo nga ha ṯhanḓavhudzo ya ndaela	**U vhala tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, risipi, masia** • U sengulusa zwiṱalusi zwa tshibveledzwa • Nzudzanyo na milayo ya zwibveledzwa zwa ndaela • U dzudzanya ndaela dzo vilinganaho • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala na u pfesesa: u sikena • U sumbedza u pfesesa tshibveledzwa na uri tshi shuma hani: u vhala ha l̰itherala • U ḑivha na u ṱalutshedza zwivhumbeo zwo fhambanaho, kushumisele kwa luambo na ndivho • U ḑivha na u ṯhaṯhuvha ridzhisiṱara ya tshibveledzwa • U pfesesa na u shumisa zwibveledzwa zwa mafhungo nga nḓila yo teaho • U vhambedza risipi kana ndaela mbili dzo fhambanaho	**U ṅwala tshibveledzwa tsha ndaela** • U dzudzanya nga u tevhekana • U ita mutevhe wa zwishumiswa na thimbwanywa dza u bika • U shumisa ṯhalusamaipfi • U shumisa malaeli • U bveledza fureme ya tshibveledzwa • U shumisa mafurase a u ṱanganya na ngona dza nzudzanyo • U ṱalutshedza maitele a zwithu • U dzudzanya maipfi na mafhungo nga nḓila yo teaho	U shuma na/nga maipfi: maḓadzisi a maitele, a tshifhinga na a fhethu U shuma na/nga mafhungo: mafhungo mbumbano, mafhungo tserekano

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraḼa)**	**U vhala na U ṱalela**	**U ṅwala na U ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 5 – 6	**U thetshelesa tshiṱori** • Nyitothangeli: u humbulela • U fhindula nga u topola zwiteṅwa zwa ndeme zwa tsedzuluso ya bugu • U humbula mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwi bvaho kha tshibveledzwa • U dovha u anetshela tshipiḓa tsha tshiṱori • U ḓivha na u ita nyambedzano nga ha ndeme • U ḓivha na u ita nyambedzano nga milaedza i re kha tshibveledzwa • U tumbula na u buletshedza mvelelo kana mafhedziselo a takalelwaho	**U vhala tshiṱori** • Nyito dza u rangela u vhala, tsumbo, u humbulela ho sendekwaho kha ṱhoho ya mafhungo na/kana zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho zwa u vhala, tsumbo, u sikima, u sikena • U ḓivha mihumbulo mihulwane na i i tikedzaho • U ṱalutshedzela na u ita nyambedzano nga ha mulaedza • U ṇea muhumbulo nga ha muṱoḓo wa tshiṱori • U ṇea muhumbulo nga ha u fhindula kha tshibveledzwa • U ṇea muhumbulo nga ha ndeme • U ṇea muhumbulo nga ha milaedza i re kha tshibveledzwa • U tumbula na u buletshedza mafhedzisele a takalelwaho	**U ṅwala maṅweledzo mapfufhi** • U ṅwala manweledzo mapfufhi • U nanga zwiwo zwihulwane a tshi shumisa fuḼoutshati • U dzudzanya nga nḓila i tevhekanaho • U bvisela khagala mihumbilo mihulwane nga nḓila i pfalaho i tevhekanaho • U sedzulusa kha u fhindula ha nyanyuwo • U ṇea themenndelo **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U ṇekedza	**U shuma na /nga mafhungo**: fhungodavhi ḽa dzina **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: phani **Mupeleṱo na ndongazwiga:** khoḼoni, semi-khoḼoni, u hwetekanya/ pfufhifhadza

GIREIDI YA 6 - THEMO YA 4				
Zwikili	**U thetshelesa na U amba (OraL̰a)**	**U vhala na U ṯalela**	**U ṅwala na U n̰ekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
Vhege 7 - 8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha tshirendo** • Nyitothangeli: u humbulela • U thetshelesa mafhungo na u ita manweledzo a mihumbulo mihulwane na u dzhiela nzhele zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ita nyambedzano nga ha ndeme dza matshilisano, mikhwa na mvelele zwi re kha tshibveledzwa • U n̰ea mihumbulo nga ha ndeme na milaedza yo fhiriswaho kha tshibveledzwa • U n̰ea muvhigo wo linganelaho u pfalaho	**U vhala tshirendo** • Nyito dza u rangela u vhala, tsumbo, u humbulela ho sendekwaho kha ṯhoho ya mafhungo na/kana zwifanyiso • U shumisa zwiṯirathedzhi zwa u vhala, tsumbo, u sikima na u sikena • U vhala na u fhindula vhurendi nga nḑila ya vhuronwane • U n̰ea muhumbulo wawe nga ha u shumisa ndovhololo ya mibvumo, • mafanyisi na onomatopia • U vhala na u fhindula nga vhuronwane kha vhurendi • U ṯalutshedzela na u ita nyambedzano nga ha mulaedza • U sumbedza u pfesesa tshirendo na vhushaka hatsho kha vhutshilo ha ene muṉe	**U ṅwala tshirendo** • U ita ndovhololo ya mibvumo, mamethafore, onomatopia, mafanyisi, tshiga, thero • U sedzulusa na u ṯhaṯhuvha tshibveledzwa na mushumo wa vhusiki • U bveledza na u dzudzanya mihumbulo a tshi shumisa maitele a u ṅwala **U shumisa maitele a u ṅwala** • U pulana/rangela u ṅwala • U ita mvetomveto • U dovholola • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho, na • U n̰ekedza	**U shuma na/nga mafhungo**: n̰efhungo, tshiitwa **Ṯhalutshedzo ya maipfi**: mafanyisi, mamethafore, l̰ifanyamuthu, onomatopia, tshiga **Mupeleṯo na ndongazwiga**: zwitangi
Vhege 9-10	**U LINGA HA SAMETHIVI**			

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA

4.1 MARANGAPHANḐA

U linga ndi maiitele o pulaniwaho a bvelaho phanḓa a u ḓivha, u kuvhanganya na u ṱalutshedzela mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi. Zwi dzhia maga maṋa: u bveledza na u kuvhanganya vhuṱanzi ha vhukoni; u ṱalusa vhuṱanzi; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u pfesesa na u thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u katela maitele oṱhe mavhili ane a vha a fomaḽa (U linga Vhugudi) na a si a fomaḽa (U linga ha Vhugudi). Kha nzulele dzoṱhe idzi mbili vhagudi vha tea u vhigelwa mishumo yavho murahu tshifhinga tshoṱhe u khwaṱhisedza tshenzhemo ya u guda.

U linga kha Nyambo ndi maitele a bvelaho phanḓa nahone a tikedzaho nyaluwo na mveledziso ya vhagudi. Ndi tshipiḓa tsha ndeme kha u guda na u funza sa izwi tshi tshi ṋekedza muvhigo wa u funza na u guda. U linga hu tea u dzheniswa kha u funza na u guda vhudzuloni ha u tou shumiwa naho sa tshipiḓa tshi re thungo. Tshiṅwe hafhu, u linga ho ṱanganelaho ha zwiteṅwa zwa luambo zwo fhambanaho hu tea u shumiswa. Tsumbo, ri nga thoma nga tshibveledzwa tsha u vhala ra ita thesite ya tholokanyonḓivho. Mbudziso dzi lingaho nḓivho ya luambo dzi nga ḓi vhudziswa zwo ḓisendeka nga tshibveledzwa tshenetsho tshithihi. Nga murahu ha u vhala tshibveledzwa, vhagudi vha nga vhudziswa uri vha fhindule, sa tsumbo, nga u tou ṅwala vhurifhi nga ha zwithu zwo ambiwaho nga hazwo kha tshibveledzwa kana u ṅwala dziṅwe phindulo dza vhusiki kha mafhungo a tshibveledzwa. U pendela nyito iyi, nyambedzano i tea u itwa nga ha ṱhoho nahone nga nḓila iyi ri vha ri tshi khou funza zwikili zwoṱhe zwa luambo kha nyito nthihi i elelaho yo vanganaho/ṱanganelaho.

U linga zwikili zwo fhambanaho zwa luambo zwi so ngo vhonwa sa nyito i re thungo lini, hone sa nyito nthihi yo vanganaho. Ngauralo, rubriki dza u linga dzi tea u livhanywa na zwikili zwo fhambanaho zwa luambo kha mushumo wo ṋewaho.

Zwikili zwa u thetshelesa zwa vhagudi, vhukoni ha oraḽa, u kona u fhindula mbudziso, u dzhenelela kha nyambedzano na zwikili zwa u rekhoda zwo tou ṅwalwaho ho teaho zwi tea u sedzwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Ndi zwa ndemevho uri u pfesesa ha vhagudi kha zwine vha khou vhala hu lingwe nahone hu si tou vha vhukoni ha u ḓivha kana u humbula maipfi fhedzi lini. U linga ha u vhala hu teaha u itwa tshifhinga tshoṱhe nahone hu si tou vha u linga ha tshifhinga tshithihi fhedzi. U linga ha U vhala ha fomaḽa hu tea u sedza kha u vhalela nṱha khathihi na nyito ine ya u thusa u vhona uri vhagudi vho pfesesa zwingafhani, tsumbo, u dovha u anetshela tshiṱori kana u fhindula mbudziso.

U linga ha mushumo wa u ṅwala hu ḓo sedza nga maanḓa kha vhukoni ha vhagudi ha u wana ṱhalutshedzo, na u vhona uri vho kona u kona u gumafhi, tsumbo, u shumisa zwivhumbeo zwa luambo na kushumisele, mupeleṱo na ndongazwiga. U linga hoṱhe hu tea u vhona uri u guda luambo ndi maitele nahone vhagudi vha nga si bveledze tshibveledzwa tshi re tshone tshoṱhe nga luthihi. Ngauralo, maga o fhambanaho a maitele a u ṅwala a tea u lingiwa.

Musi hu tshi ṋewa mushumo wa fomaḽa, hu ḓo vha na u sedza kha tshikili tsho khetheaho, tsumbo, U thetshelesa na U amba kana U vhala kana U ṅwala. Honeha, ngauri u guda luambo ndi maitele o vanganaho/ṱanganelaho, zwikili zwi fhiraho tshithihi zwi ḓo shumiswa. Zwivhumbeo zwa luambo zwi tea u lingwa zwi kha nyimele. Zwi tea u khwaṱhisedzwa uri u linga a hu itwi kha mushumo wa u ṅwala fhedzi, honeha hu tendelavho na mushumo wa u tou ita na wa oraḽa. Ndi zwa ndeme u linga zwine vhagudi vha zwi pfesesa, hu si zwine vha nga tou zwi rwela ngomani, ngauralo kha hu lingwe zwikili zwi re kha nyimele nga hune zwa konadzea, tsumbo, vhagudi vha nga peleṱa maipfi

avho oṱhe nga nḓila yone nga tshifhinga tsha thesite nga Ḽavhuṱanu, honeha vha a kona na u shumisa eneo maipfi mathihi e vha peleṱa nga nḓila yone musi vha tshi ṅwala/rekhoda mafhungo kana tshiṱori tsha vhone vhaṋe?

U funzwa na u lingwa ha nyambo hu tea u ita mbetshelwa ya u katela vhagudi vhoṱhe, na zwiṱirathedzhi zwi tea u wanala u itela u thusa vhagudi vhoṱhe u swikelela kana u bveledza zwibveledzwa zwa luambo. Vhaṅwe matshudeni vha re na zwithithisi zwa u guda vha nga kundelwa u swikelela dziṅwe dza ndivho sa zwe dza ṋekedziswa zwone kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga.

Mbekanyamushumo ya u linga i tendela u linga ha samethivi, hune ha nga dzhia tshivhumbeo tsha thesite kana mulingo, mafheleloni a themo iṅwe na iṅwe. Mushumo une u linga ha khou itwa khawo u tea u vha wo itiwa kha themo. Zwiteṅwa zwa u linga zwi tea u vhekanywa kha vhuimo ho fhambanaho ha kuhumbulele na kupfesesele u itela uri i vhe ya vhukuma i shumiseaho.

4.2 U LINGA HA ḌUVHA ḼIṄWE NA ḼIṄWE KANA HU SI HA FOMAḼA

U linga ha u guda hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshoṱhe nga ha vhukoni ha vhagudi vhune vhu nga kona u shumiswa u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaḽa ndi mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe wa u lavhelesa mvelaphanḓa ya vhagudi. Izwi zwi itwa nga u lavhelesa, nyambedzano, tsumbedzo dza phurakhithikhala, khoniferentsi dza vhadededzi na vhagudi, u ṱangana hu si ha fomaḽa kiḽasini, nz. U linga hu si ha fomaḽa hu nga leluwa u fana na u ima u isa phanḓa na u funza nga tshifhinga tsha ngudo a lavhelesa kushumele kwa vhagudi kana u amba na vhagudi uri u guda hu khou bvela hani phanḓa. U linga vhukoni ha luambo hu ḓo vha nga tshivhumbeo tsha u lavhelesa, mishumo ya u ṅwala, nyito dza oraḽa na u ṋekedza, thesithe dza u tou ṅwala, u vhalela nṱha na zwiṅwe zwivhumbeo zwa u linga. U linga hu si ha fomaḽa hu tea u shumiswa u ṋekedza muvhigo kha vhagudi na u thusa kha kupulanele kwa u funza, fhedzi a zwi tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhonala zwo fhambana na u nyito dza u guda dzi iteaho kiḽasini na uri hu nga shumiswa vhunzhi ha nyito dza u funza u linga vhukoni ha vhagudi dzi si dza fomaḽa. Kanzhi, hu nga ṱoḓea u ta lushaka lwa u linga lwa nyito u ṱuṱuwedza vhagudi u guda, zwi ngaho sa zwibveledzwa zwa mupeleṱo zwo ḓoweleaho. Vhagudi kana vhadededzi vha nga koreka iyi mishumo ya u linga.

Zwa khwine ndi uri kha vhege mbili dza u thoma dza themo dzi shumiswe kha u linga ha muteo ha vhagudi. Hu tea u shumiswa nyito dzo ṋekedzwaho kha vhege mbili dza u thoma dza pulane ya u funza u itela u linga uhu. Izwi zwi ḓo thusa u karusa vhagudi kha zwine vha ḓo zwi ṱoḓa musi hu tshi bvelwa phanḓa.

U ḓilinga na u linga mugudi-ngae zwi dzhenisa vhagudi kha u linga. Izwi ndi zwa ndeme sa izwi zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha kushumele kwavho. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi rekhodiwi lwa fomaḽa nga nnḓa ha musi arali mudededzi a tshi ṱoḓa u ita nga u ralo. Vhadededzi vha nga ḓi takalela u vha na rekhodo dzavho dza mushumo u si wa u sumbedzaho uri mugudi muṅwe na muṅwe u khou bvelela hani kha zwikili na u pfesesa.. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi shumiswi/dzhielwi nṱha kha ndivho dza u phasisa na kha u wana ṱhanziela.

4.3 U LINGA HA FOMAḼA

Mishumo yoṱhe ya u linga ine ya ita mbekanyamushumo ya fomaḽa ya u linga ya ṅwaha i dzhiiwa sa u Linga ha Fomaḽa. Mishumo ya u linga ha fomaḽa i korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaḽa nga mudededzi ndivho i ya uri mugudi a bvele phanḓa. Mishumo yoṱhe ya u Linga ha Fomaḽa i tea u modarethiwa ndivho i ya u itelavhuṱanzi ha uri mushumo u kha maimo o teaho na uri zwitandadi zwo teaho zwi khou tevhelwa.

U linga ha fomaḽa hu thusa vhadededzi kha u ṱhaṱhuvha ha sistemiki u itela u vhona uri vhagudi vha khou bvela hani phanḓa kha gireidi na thero yeneyo. Tsumbo dza u linga ha fomaḽa dzi katela thesite, milingo, mishumo ya u tou itwa, phurojekiti, mukumedzo wa oraḽa, u ita nga u sumbedza (tsumbo,sa u dovha u anetshela tshiṱori, u vhambedza), u edzisela (u tamba ḓirama/fiḽimu), maanea, u dzhenelela kha mishumo ya oraḽa (i ngaho sa mufhindulano, khaseledzo, nyambedzano), mishumo ya u ṅwala (i ngaho sa u ḓadza bammbiri ḽa u shumela, u ṅwala pharagirafu kana dziṅwe tshaka dza zwibveledzwa), nz.

Ndivho ya u dizaina Mbekanyamushumo ya u Linga (MYP) ndi u itela u shumea, u tendisea, u luga na u lingana ha u linga nga u ṋea tsumbanḓila i re khagala kha lushaka lwa nyito na phesenthe dzo avhelwaho tshikili tshiṅwe na tshiṅwe ngomu kha luambo. I dovha ya shuma u sedza kha u linga, zwi amba nḓila ine mishumo ya tea u sedzwa ngayo.

Kha u linga ha fomaḽa, hu shumiswa memorandamu, ruburiki, mutevhe wa u sedzulusa, na zwikalo zwa phimo khathihi na zwiṅwe zwishumiswa zwo teaho u itela u sedza, u linga na u rekhoda vhuimo ha u pfesesa na zwikili zwa vhagudi. Kha hu nangiwe tshishumiswa tsha u linga tsho teaho tsha lushaka lwa mushumo wo tewaho. Tsumbo, rubiriki i khwine kha memorandamu kha u linga maanea a vhusiki. Memorandamu wo tea kha thesite ya mupeleṱo kana kha mushumo wa tholokanyonḓivho ya u vhala.

4.3.1 Ṯhoḓea dza u linga ha Fomaḽa dza Luambo lwa Hayani

Mbekanyamushumo ya fomaḽa ya u Linga ya Gireidi dza 4-6 i na mishumo ya sumbe (7) ine ya ita 75% ya maraga dza u phasisa na mulingo muthihi wa mafheloni u itaho 25% ya u fhedzisa.

Ṯhoḓea dza u linga ha fomaḽa dza Luambo lwa Hayani ndi dzi tevhelaho:

- Mishumo mivhili ya u linga ya fomaḽa i tea u vha yo fhedzwa mafheloni a iṅwe na iṅwe ya themo tharu dza u thoma, muthihi wa mishumo u tea u vha mulingo wa vhukati ha ṅwaha NA muthihi kha themo ya vhuṋa. Tshivhalo tsho fhelela tsha mishumo ya fomaḽa tshi tea u vha sumbe (7). Iyi mishumo ya u linga ya sumbe i vhumba 75% ya maragaguṱe dza Luambo lwa Hayani kha Gireidi 4, 5, na 6. Maraga idzi dza u linga ha fomaḽa dzi katela mulingo wa vhukati ha ṅwaha.

- Mushumo wa u linga wa fomaḽa wa u thoma wa themo iṅwe na iṅwe u tea u itiwa vhukati ha themo. Mushumo wa u linga wa fomaḽa wa vhuvhili wa themo iṅwe na iṅwe u itwa u ya henefha mafheloni a themo.

- Hu ḓo vha na mulingo mafheloni a ṅwaha une wa ḓo ita 25% ya maraga.

- Mushumo wa u linga muṅwe na muṅwe u tea u itwa nga nyito dzi lingaho U thetshelesa na U amba, U vhala na U ṱalela, U ṅwala na U ṋekedza, na Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo, nahone zwi tea u itwa maḓuvha o vhalaho. Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwi tea u lingwa zwi kha nyimele.

- Mishumo ya u linga ya fomaḽa i tea u linga zwikili zwa luambo zwo vhalaho u itela uri zwipiḓa zwa ndeme zwa zwikil zwi konou u lingwa kha themo na kha ṅwaha. Hu tea u vhonwa uri zwipiḓa izwi zwo ranga u lingwa lu si lwa fomaḽa na muvhigo wa hone wa ṉewa vhagudi musi hu sa athu lingwa lwa fomaḽa.

- U linga hoṱhe kha Vhuimo ha Vhukati ndi ha ngomu tshikoloni.

4.3.2 Zwivhumbeo zwa mishumo nga themo

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u yelana na vhuimo ha murole na mveledziso ya vhagudi. Nḓila ine mishumo iyi ya dizainiwa ngayo i tea u katela magudiswa a thero nahone ya katela na mishumo yo fhambanaho yo dizainiwaho u swikelela ndivhotiwa dza thero. I tea u ḓisendeka kha nḓivho na zwikili zwo itwaho kha yeneyo themo. Kha hu shumiswe pulane dza themo kha gireidi iṅwe na iṅwe u nanga lushaka lwa mushumo na tshigwada tsha zwikili zwi ṱoḓeaho kha tshipiḓa tshiṅwe na tshiṅwe tsha mishumo ya u linga ha fomaḽa. Tsumbo, arali wa setha tshibveledzwa tsha vhusiki kha Gireidi ya 4, Themo ya 1 nahone wa ṱoḓa uri vhagudi vha ṅwale tshirendo, u nga lavhelela fhedzi ‘vha tshi ṅwala mafhungo a vhulapfu vhu no eḓana ane a raima’, vhunga zwi tshi ḓo vha zwi zwone zwe wa funza. Arali wa setha tshibveledzwa tsha mafhungo kha themo ya u thoma, vha ḓo tea u ṅwala vha tshi shumisa fureme yo teaho. Zwi ḓi nga na kha U thetshelesa na U amba, u nga si humbele vhagudi nyambedzano pfufhi kha Gireidi ya 4, Themo ya 1, vhunga izwi zwi tshi funzwa fhedzi nga murahu.

U linga ha fomaḽa hu tea u dzhieḽa nṱha vhuimo ho angalalaho ha kuhumbulele na kupfesesele kwa vhagudi sa zwo sumbedzwaho afho fhasi. Tshaka dza mbudziso dzo fhambanaho dzi ngaho sa mbudziso dza phindulo dza u tou nanga, mbudziso dzi konḓaho dzi ṱoḓaho phindulo nthihi, mbudziso dza mbambedzo na dzi livhaho dzi tea u shumiswa.

Thebuḽu ya maimo a kuhumbulele na kupfesesele kwa u linga

Maimo a kuhumbulele	Nyito	Phesenthedzhi ya mushumo
Mbudziso dzi re khagala (Vhuimo ha 1)	Mbudziso dzi no amba nga mafhungo o tou vhewaho e khagala afho ngomu mafhungoni. • Bulani zwithu/vhathu/elemennde … • Bulani mbuno/vhungane/ndivho/mihumbulo • Sumbedzani vhungane/vhathu/zwiitisi… • Itani mutevhe wa mbuno/vhungane/madzina • Ṱalutshedzani fhethu/vhathu/muanea ... • Ambani hafhu nga zwo iteaho/ ephisodo/tshenzhemo	**Vhuimo ha 1 na 2: 40%**
U dzudzanyulula (Vhuimo ha 2)	Mbudziso dzine dza ṱoḓa u saukanya, u dzeula na u vhekanywa ha mafhungo. • U nweledza mbuno khulwane/mihumbulo/vhuḓi na vhuvhi • U kuvhanganya eḽemennde dzi no fana/zwiitisi • U amba zwi no fana/phambano … • U ṋea ṱhanḓavhudzo ya…	
U humbulela (Vhuimo ha 3)	Mbudziso dzine dza ṱoḓa mugudi a tshi shumisa tshenzhemo yawe kha mafhungo a so ngo tou ambeswa ngaho kha maṅwalwo. • U ṱalutshedza muhumbulo muhulwane … • U vhambedza mihumbulo/vhuvha/nyito … Ndi ifhio ndivho/vhuvha/ṱhuṱhuwedzo/vhungane ha muṅwali (kana muanewa) … • Ṱalutshedzani zwiitisi/mvelelo dza… • Ndi ifhio nzumbululo ya nyito/zwo ambiwaho/vhuvha (nz.) nga ha muṱalutshedzi/muṅwali/muanewa • Ḽimethafore/ḽifanyisi/tshivhumbeo zwi kwama hani kupfesesele kwaṋu … • Ndi zwifhio, zwine na humbula uri zwi ḓo vha mvelelo (nz.) zwa nyito/nyimele …	**Vhuimo ha 3: 40%**
U ṱhaṱhuvha (Vhuimo ha 4)	Mbudziso hedzi dzi amba nga khaṱhulo ho sedzwa ndeme. Dzi dzhenisa khaṱhulo nga ha vhungoho, fulufhedzea, mbuno na kuvhonele, vhundeme, kupfalele na kuhumbulele na mafhungo, sa u ṱoḓea na u ṱanganedzea ha tsheo na nyito u ya nga ha ndeme ya kutshilele. • Ni humbula uri zwe zwa bvelela ndi zwa ndeme/ngoho/zwi a konadzea …? • U ṱaṱa ha muṅwali ndi ha ndeme/u pfala/a vhu hanedzei… • Ambani/ni ṋee mihumbulo lwa u sasaladza nga ha nyito/ndivho/ tshiitisi/vhuvha/mahumbulwa/masiandaitwa … • Ni a tendelana na muhumbulo/tshitatamennde/ndavheleso/ṱhaluso • Nga kuvhonele kwaṋu, muṅwali/muṱalutshedzi/muanewa u kha ngoho a tshi humbulela/imelela uri (ni tikedze phindulo yaṋu/ni ṋee vhungane ha phindulo yaṋu) • Naa vhuvha/kutshilele/nyito ya muanewa ndi hone kana hu a ṱanganedzea kha inwi? Ni ṋee thikhedzo kha phindulo yaṋu. • Nyito/vhuvha/zwiitisi zwa muanewa zwi sumbedza mini nga ha ene muṋe musi ho	**Maimo 4 na 5: 20%**

Maimo a kuhumbulele	Nyito	Phesenthedzhi ya mushumo
U takalela (Vhuimo 5)	Sedzwa matshilele a ṱanganedzeaho? • Ambani nga u sasaladza/ni ṋee mahumbulwa nga ha ndeme ya khaṱhulo kha maṅwalwo Mbudziso idzi dzo livhiswa kha u sedza u kwamea ha ndeme na ha muhumbulo wa vhagudi nga tshiṅwalwa. Dzi livha kha kufhindulele ku no nyanyula kwa zwi re ngomu, u ḓibaḓekanya na vhaanewa na zwiwo na u mangala kushumisele kwa luambo nga muṅwali (sa u nanga maipfi na imadzhari). • Ambani nga ha vhudzivha ha muṅwali malugana na tshitaela/ marangaphanḓa/magumo/zwifanyiso zwa muhumbulo/ mamethafore/u shumiswa ha thekeniki dza vhurendi/thikho dza vhurendi… • Ni a pfela vhuṱungu muanewa? Ndi nyito/tsheo ye na vha ni tshi ḓo vha no i dzhia arali no vha ni kha nzulele i no fana na iyo? • Ambani ni ṋee maipfi nga kushumisele kwa luambo nga muṅwali • Ambani nga ha kushumisele kwa tshitaila/mathomo/mafhelelo/ imadzhari/ḽimethafore/kushumisela kwa thekiniki ya vhurendi/ zwishumiswa zwa maṅwalwa nga muṅwali …	

4.4 MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA

Mbekanyamushumo ya u Linga yo dizainiwa u itela u phaḓaladza mishumo ya u linga ya fomaḽa kha thero dzoṱhe tshikoloni u buḓekanya na themo yoṱhe. Mbekanyamushumo ya u Linga (ML) i tea u itwa nga tshikolo i tshi sumbedza datumu ine mushumo wa ḓo itwa ngayo.

Ṱhoḓea dza thero

Ṱhoḓea dza u ita mushumo dzi ṋewa nga phesenthe. Hune mbekanyamushumo ya sumbedza 20 phesenthe ya tshikili tsha luambo, zwi amba uri kha u avhelwa ha maraga ha u fhedzisela ha tshenetsho tshikili tsha luambo hu tea u vha 20 phesenthe ya maraga dzoṱhe, tenda hu si vhe maraga dza 20. Zwikolo a zwo ngo kalelwa nomboro ya maraga dzo avhelwaho kha tshikili tsha luambo, tenda tshileme tsha tshikili tsha luambo tshiṅwe na tshiṅwe tsha sedzwa kha mushumo muṅwe na muṅwe zwi tshi ya nga phesenthe yo avhelwaho kha mbekanyamushumo ya u linga. Tsumbo, kha Gireidi ya 4, thesite i kwamaho nḓivhoya luambo i nga sethwa ya vha maraga dza 50 kana u fhira, tenda tshileme tsha u fhedzisela tshi si fhire tshileme tsho sumbedzwaho kha mbekanyamushumo ya u linga.

Kha U Ṅwala zwipiḓa zwa maitele a u pulana kana maitele oṱhe a tea u lingwa lu siho fhasi ha luthihi nga themo. Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa u ṅwala sa zwo sumbedzwaho kha Khethekanyo ya 3.3, hu tea u tevhedzwa nga nḓila dzoṱhe.

Milingo

Zwi teaho u lingiwa nga mulingo zwi fanela u bva kha mushumo wo itiwaho nga tshifhinga tshi rangelaho mulingo, nahone zwi tea u vha zwikili zwo tou nanguludzwawaho na nyito dzine dza ḓo thusa mugudi u sumbedza uri o ḓilugisela u livhana na mushumo uyo kha tshifhinga/ṅwaha u tevhelaho. Mulingo u ḓo katela zwi tevhelaho:

- Tholokanyonḓivho ya u vhala, hu tshi katelwa mushumo wa ḓivhaipfi
- U ṅwalwa ha tshibveledzwa tshipfufhi tsha vhusiki, hu tshi katelwa kushumisele na fomethe/tshivhumbeo zwone zwa girama, ndongazwiga na mupeleṱo
- U ṅwalwa ha tshibveledzwa tshipfufhi tsha vhudavhidzani (mafhungo/midia/
- matshilisano), hu tshi katelwa kushumisele kwone kwa fomethe, girama, ndongazwiga na mupeleṱo, nahone zwo teaho
- Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwi tea u sumbedza nḓivho na u pfesesa girama, ndongazwiga na mupeleṱo
- Zwikili zwa U thetshelesa na U amba a zwi nga lingwi sa tshipiḓa tsha mulingo samusi izwi zwi tshi nga lingwa zwavhuḓi nga murahu ha tshifhinga tshilapfu. Honeha hu lavhelelwa uri maraga dza samethivi, dzi bvaho kha u linga ho fomaḽa ho itwaho ha U thetshelesa na U amba, dzi ḓo avhelwa sa maraga dza mulingo.

Thebuḽu dzi tevhelaho dzi ṋea ṱhoḓea dza u linga ha fomaḽa ha Nyambo dza Hayani:

Thebuḽu ya Mbekanyamushumo ya u Linga

THEMO YA 1					
Gireidi ya 4		**Gireidi ya 5**		**Gireidi ya 6**	
Mushumo wa 1	**%**	**Mushumo wa 1**	**%**	**Mushumo wa 1**	**%**
Tshibveledzwa tsha nganetshelo/ mbuletshedzo		Tshibveledzwa tsha nganetshelo/ mbuletshedzo		Tshibveledzwa tsha nganetshelo/ mbuletshedzo	
U thetshelesa na u amba nga ha muṱa/ khonani/zwifuwo zwo ḓowedzwaho vhathu/ mutambo u funeswaho/zwithu zwine zwa khou itea nga tshifhinga tshenetsho	25	U thetshelesa na u amba nga ha muṱa/ khonani/zwifuwo zwo ḓowedzwaho vhathu/ mutambo u funeswaho/zwithu zwine zwa khou itea nga tshifhinga tshenetsho-	20	U thetshelesa na u amba nga ha muṱa/ khonani/zwifuwo zwo ḓowedzwaho vhathu/ mutambo u funeswaho/zwithu zwine zwa khou itea nga tshifhinga tshenetsho	20
Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15
U vhalela nṱha	20	U vhalela nṱha	20	U vhalela nṱha	15
U vhuisa mihumbulo kha zwiṱori/ tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	15	U sedzulusa kha zwiṱori/tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	15	U sedzulusa kha zwiṱori/tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	20
U ṅwala pharagirafu nga ha muṱa/khonani/ zwifuwo zwo ḓowedzwaho vhathu/ mutambo u funeswaho/zwithu zwine zwa khou itea nga tshifhinga tshenetsho	25	U ṅwala nga ha muṱa/ khonani/zwifuwo zwo ḓowedzwaho vhathu/ mutambo u funeswaho/ zwithu zwine zwa khou itea nga tshifhinga tshenetsho	30	U ṅwala nga ha muṱa/ khonani/zwifuwo zwo ḓowedzwaho vhathu/ mutambo u funeswaho/zwithu zwine zwa khou itea nga tshifhinga tshenetsho	30
Ṱhanganyelo	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**
Mushumo wa 2	**%**	**Mushumo wa 2**	**%**	**Mushumo wa 2**	**%**
Ḽitheretsha (vhurendi)		Ḽitheretsha (vhurendi)		Ḽitheretsha (vhurendi)	
U thetshelesa na u amba nga ha vhurendi	20	U thetshelesa na u amba nga ha vhurendi	20	U thetshelesa na u amba nga ha vhurendi	20
Tholokanyoṋḓivho	30	Tholokanyoṋḓivho (tshirendo)	30	Tholokanyoṋḓivho (tshirendo)	30
Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	20	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	20	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	20
U ṅwala tshirendo	30	U ṅwala tshirendo	30	U ṅwala tshirendo	30
Ṱhanganyelo	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**

THEMO YA 2					
Gireidi ya 4		**Gireidi ya 5**		**Gireidi ya 6**	
Mushumo wa 1	**%**	**Mushumo wa 1**	**%**	**Mushumo wa 1**	**%**
Tshibveledzwa tsha mafhungo		Tshibveledzwa tsha mafhungo		Tshibveledzwa tsha mafhungo	
Tholokanyonḓivho ya u tou thetshelesa (U thetshelesa na u fhindula kha zwibveledzwa zwa ndaela)	25	U thetshelesa na u fhindula kha zwibveledzwa zwa ndaela	20	U thetshelesa na u fhindula kha zwibveledzwa zwa ndaela	20
Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15
U vhalela nṱha	20	U vhalela nṱha	20	U vhalela nṱha	15
U vhuisa mihumbulo kha zwiṱori/ tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	15	U vhuisa mihumbulo kha zwiṱori/ tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	15	U vhuisa mihumbulo kha zwiṱori/ tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	20
U ṅwala tshibveledzwa tsha ndaela	25	U ṅwala tshibveledzwa tsha ndaela	30	U ṅwala tshibveledzwa tsha ndaela	30
Ṱhanganyelo	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**
Mushumo wa 2 (thesite/mulingo wa Fulwi)	**%**	**Mushumo wa 2 (thesite/mulingo wa Fulwi)**	**%**	**Mushumo wa 2 (thesite/mulingo wa Fulwi)**	**%**
Bammbiri ḽa 1: Oraḽa: U vhalela nṱha, U thetshelesa na U amba	30	**Bammbiri ḽa 1: Oraḽa**: U vhalela nṱha, U thetshelesa na U amba	30	**Bammbiri ḽa 1: Oraḽa**: U vhalela nṱha, U thetshelesa na U amba	30
Bammbiri ḽa 2: (awara 2) Tholokanyonḓivho ya kupfesesele: (25) Luambo kha nyimele (15) U ṅwala- maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani	10	**Bammbiri ḽa 2: (awara 2)** Tholokanyonḓivho ya kupfesesele: (25) Luambo kha nyimele (15) U ṅwala- maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani	10	**Bammbiri ḽa 2 (awara 1):** U ṅwala – maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)	
				Bammbiri ḽa 3:(awara 1) Tholokanyonḓivho ya u vhala: (25) Luambo kha nyimele (15)	
Ṱhanganyelo	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**

THEMO YA 3					
Gireidi ya 4		**Gireidi ya 5**		**Gireidi ya 6**	
Mushumo wa 1	**%**	**Mushumo wa 1**	**%**	**Mushumo wa 1**	**%**
Zwibveledzwa zwa nganetshelo		Zwibveledzwa zwa nganetshelo		Zwibveledzwa zwa nganetshelo	
Tholokanyonḓivho ya u tou thetshelesa (U thetshelesa na u amba nga ha zwiṱori zwipfufhi)-	25	Tholokanyonḓivho ya u tou thetshelesa (U thetshelesa na u amba nga ha zwiṱori zwipfufhi)	20	Tholokanyonḓivho ya u tou thetshelesa (U thetshelesa na u amba nga ha zwiṱori zwipfufhi)	20
Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	15
U vhalela nṱha	20	U vhalela nṱha	20	U vhalela nṱha	15
U sedzulusa kha zwiṱori/tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	15	U sedzulusa kha zwiṱori/tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	15	U sedzulusa kha zwiṱori/tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	20
U ṅwala tshiṱori tshipfufhi tsha ene muṋe	25	U ṅwala tshiṱori tshipfufhi tsha ene muṋe	30	U ṅwala tshiṱori tshipfufhi tsha ene muṋe	30
Ṱhanganyelo	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**
Mushumo wa 2	**%**	**Mushumo wa 2**	**%**	**Mushumo wa 2**	**%**
Mufhindulano/ḓirama		Mufhindulano/ḓirama		Mufhindulano/ḓirama	
U thetshelesa na u amba Nyedziselo ya fhethu ho ḓoweleaho	20	U thetshelesa na u amba Nyedziselo ya fhethu ho ḓoweleaho	20	U thetshelesa na u amba Nyedziselo ya fhethu ho ḓoweleaho	20
Tholokanyonḓivho	30	Tholokanyonḓivho	30	Tholokanyonḓivho	30
Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	20	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	20	Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo kha nyimele	20
U ṅwala mufhindulano	30	U ṅwala tsedzuluso ya bugu	30	U ṅwala ḽitambwa ḽi pfufhi	30
Ṱhanganyelo	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**

THEMO YA 4					
Gireidi ya 4		**Gireidi ya 5**		**Gireidi ya 6**	
Mushumo wa 1	**%**	**Mushumo wa 1**	**%**	**Mushumo wa 1**	**%**
Tshibveledzwa tsha mafhungo a re na zwithu zwa u tou vhona		Tshibveledzwa tsha mafhungo a re na zwithu zwa u tou vhona		Tshibveledzwa tsha mafhungo a re na zwithu zwa u tou vhona	
Tholokanyonḓivho ya u tou thetshelesa (U thetshelesa na u amba nga ha tshipitshi)	25	Tholokanyonḓivho ya u tou thetshelesa (U thetshelesa na u amba nga ha tshibveledzwa)	20	Tholokanyonḓivho ya u tou thetshelesa (U thetshelesa na u amba nga ha tshibveledzwa)	20
Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo dzhiiwaho kha khungedzelo	15	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo dzhiiwaho kha tshibveledzwa	15	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo dzhiiwaho kha tshibveledzwa	15
U vhalela nṱha	20	U vhalela nṱha	20	U vhalela nṱha	15
U vhuisa mihumbulo kha tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	15	U vhuisa mihumbulo kha tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	15	U vhuisa mihumbulo kha tshibveledzwa tsho vhalwaho nga mugudi e eṱhe	20
U ṅwala khungudzelo	25	U ṅwala muvhigo	30	U ṅwala muvhigo	30
Ṱhanganyelo	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**
Mushumo wa 2 (Mulingo wa mafheloni a ṅwaha)	**%**	**Mushumo wa 2 (Mulingo wa mafheloni a ṅwaha)**	**%**	**Mushumo wa 2 (Mulingo wa mafheloni a ṅwaha)**	**%**
Bammbiri ḽa 1: **Oraḽa:** U vhalela, u thetshelesa na u amba	30	**Bammbiri ḽa 1:** **Oraḽa:** U vhalela, u thetshelesa na u amba	30	**Bammbiri ḽa 1:** **Oraḽa:** U vhalela, u thetshelesa na u amba	30
Bammbiri ḽa 2: (awara 2) Tholokanyonḓivho ya kupfesesele: (25) Luambo kha nyimele (15) U ṅwala- maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)		**Bammbiri ḽa 2: (awara 2)** Tholokanyonḓivho ya kupfesesele: (25) Luambo kha nyimele (15) U ṅwala- maanea (20) na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (10)		**Bammbiri ḽa 2: U ṅwala: (awara 1)** Zwibveledzwa - Zwibveledzwa zwa vhusiki na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani	20 10
				Bammbiri ḽa 3: (awara 1) Tholokanyonḓivho ya u vhala: (25) Luambo kha nyimele(15)	
Ṱhanganyelo	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**	**Ṱhanganyelo**	**100**

U Linga ha Tshifhinga tshoṱhe ha Tshikoloni na Milingo Gireidi ya 4-5

Mbekanyamushumo ya u Linga				
LTT nga Themo				
LTT **75%**	**Themo ya 1:** Mishumo 2	**Themo ya 2:** Mushumo + Mulingo1 wa vhukati ha ṅwaha u na: Mabammbiri 2: **Bammbiri ḽa 1**: **Oraḽa:** U vhala, U thetshelesa na U amba **Bammbiri ḽa 2**: (**awara 2)** Bammbiri ḽo ṱanganelaho (Mbudziso dza u linga u pfesesa, luambo na u ṅwala – maanea na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani)	**Themo ya 3:** Mishumo 2	**Themo ya 4:** Mushumo 1
MILINGO **25%**				1 Mulingo1 wa mafheloni a ṅwaha u na: 2 Mabammbiri 2 : **Bammbiri ḽa 1:** **Oraḽa:** U vhala, U thetshelesa na U amba **Bammbiri ḽa 2: (awara 2)** Bammbiri ḽo ṱanganelaho (Mbudziso dza u linga u pfesesa, luambo na u ṅwala - zwibveledzwa – maanea na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani)

U Linga ha Tshifhinga tshoṱhe ha Tshikoloni na Milingo Gireidi ya 6

Mbekanyamushumo ya u Linga				
LTT nga Themo				
LTT **75%**	**Themo ya 1:** Mishumo 2	**Themo ya 2:** Mushumo 1 + 1 Mulingo1 wa vhukati ha ṅwaha u na: Mabammbiri 3: **Bammbiri ḽa 1:** **Oraḽa**: U vhala, U thetshelesa na U amba **Bammbiri ḽa 2: (Awara 1)** **U ṅwala - Maanea** na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani **Bammbiri ḽa 3 – (Awara 1):** Tholokanyoṋḓivho na luambo	**Themo ya 3:** Mishumo 2	**Themo ya 4:** Mushumo 1
MILINGO **25%**				Mulingo wa 1 wa mafheloni a ṅwaha u na: Mabammbiri 3: **Bammbiri ḽa 1:** Oraḽa: U vhala, U thetshelesa na U amba **Bammbiri ḽa 2 – (Awara 1):** U ṅwala – Maanea na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani **Bammbiri ḽa 3 – (Awara 1):** Tholokanyoṋḓivho na luambo

TSHIVHUMBEO TSHA MABAMMBIRI A MILINGO YA GIREIDI DZA 4-6

GIREIDI DZA 4-5

Fomethe yo anganyelwaho ya mulingo wa vhukati ha ṅwaha na mafheloni a ṅwaha wa mabammbiri a Nyambo dza Hayani kha Gireidi 4-5 yo ima nga nḓila i tevhelaho:

BAMMBIRI	ṬHALUSO	% : GIR 4
1	Oraḽa: U vhala, U thetshelesa na U amba	30
2 **(Awara 2)**	Tholokanyonḓivho ya u vhala Luambo kha nyimele U ṅwala – maanea na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani	25 15 20 10
ṬHANGANYELO YA MULINGO		100

GIREIDI YA 6

BAMMBIRI	ṬHALUSO	% : GIR 6
1	Oraḽa: U vhala, U thetshelesa na U amba	30
2 **(Awara 1)**	U ṅwala – maanea na zwibveledzwa zwa vhudavhidzani	20 10
3 **(Awara 1)**	Tholokanyonḓivho ya u vhala Luambo kha nyimele	25 15
ṬHANGANYELO YA MULINGO		100

Fomethe/tshivhumbeo yo anganyelwaho bammbiri ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa milingo ya Gireidi 4-5

BAMMBIRI	KHETHEKANYO	PHESENTHEDZHI	
1	**Oraḽa: u vhala/u thetshelesa/u amba**	Gir 4	Gir 5
	A : U vhalela nṱha	15	15
	B: U thetshelesa na U amba: Tshipitshi tsho lugiselwaho/Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/ khaseledzo/inthaviyu/dibeithi/u tamba ḓirama/ nyedziselo/nyambedzano/tholokanyonḓivho ya u thetshelesa/u amba u tshi humbula wa hau o lovhaho/u edzisela zwiito zwa muṅwe, sa u amba ha Vho-Mandela	15	15
	ṰHANGANYELO YA BAMMBIRI ḼA 1	**30**	**30**
2 (Awara 2)	**Luambo kha nyimele**	**Gir 4**	**Gir 5**
	A : Kupfesesele (Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwi nga shumiswa hu tshi katelwa na zwa u tou vhona na zwa girafiki)	25	25
	B : Luambo • Zwivhumbeo zwa luambo (maipfi na mafhungo) zwi tea u lingwa kha nyimele hu tshi shumiswa zwibveledzwa zwo fhambanaho • U dzhiela nzhele vhukuma kushumisele kwa luambo lwa kuanbele	15	15
	U ṅwala	Gir 4	Gir 5
	A: Maanea 1 Gireidi 4-6: nganetshelo/mbuletshedzo (Kha hu dzhielwe nzhele uri tshivhalo tsha maipfi na tsha pharagirafu kha gireidi dzo fhambanaho tsho sumbedzwa)	20	20
	B: Tshibveledzwa **tshithihi** tsha vhudavhidzani Marifhi a fomaḽa na a si a fomaḽa a yaho kha gurannḓa/marifhi a fomaḽa a khumbelo, mbilahelo, u pfela vhuṱungu, thambo, ndivhuho, u fhululedza na marifhi a tshiofisi/Marifhi a khonani/Atikili dza magazini na dzikhoḽumu/ Memorandamu/Minetse (maambiwa a muṱangano na adzhenda, Atikili ya gurannḓa na dzikhoḽumu/Nganeavhutshilo/Mivhigo (ya fomaḽa na i si ya fomaḽa) Tsedzuluso/zwipitshi zwo tou ṅwalwaho zwa fomaḽa na zwi si zwa fomaḽa/Ḽiṅwalo ḽa vhuṋe/Burotshara/Inthaviyu dzo tou ṅwalwaho/ Mifhindulano	10	10
	ṰHANGANYELO YA BAMMBIRI ḼA 2	**70**	**70**
	ṰHANGANYELOGUṰE	**100**	**100**

Fomethe/tshivhumbeo yo anganyelwaho bammbiri ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa mulingo wa Gireidi 6

BAMMBIRI	KHETHEKANYO	PHESENTHEIDZHI
1	**Oraḽa: U vhala/U thetshelesa/U amba**	
	A : U vhalela nṱha	15
	B: U thetshelesa na U amba: Tshipitshi tsho lugiselwaho/Tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho/ U haseledza/inthaviyu/dibeithi/u tamba ḓirama/ nyedziselo/ nyambedzano/tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa/ u amba u tshi humbula wa hau o lovhaho/u edzisela zwiito zwa muṅwe, sa u amba ha Vho-Mandela	15
	ṰHANGANYELO YA BAMMBIRI ḼA 1	**30**
2 (Awara 1)	**Luambo kha nyimele**	
	A : Kupfesesele (Mutevhe wa zwibveledzwa zwo fhambanaho u nga shumiswa hu tshi katelwa na zwibveledzwa zwa u tou vhona na zwa girafiki)	25
	B : Luambo • Zwivhumbeo zwa luambo (maipfi na mafhungo) zwi tea u lingwa kha nyimele hu tshi shumiswa zwibveledzwa zwo fhambanaho • U dzhiela nzhele kushumisele kwa luambo lwa kuambele	15
	ṰHANGANYELO YA BAMMBIRI ḼA 2	**35**
3 Awara 1	**U ṅwala**	
	A : Maanea 1 Gireidi dza 4-6: nganetshelo/mbuletshedzo (Kha hu dzhielwe nzhele uri tshivhalo tsha maipfi na pharagirafu kha gireidi dzo fhambanaho tsho sumbedzwa kha 3.3.2 kha dokhumennde iyi)	20
	B: Tshibveledzwa tshithihi – tshibveledzwa tshilapfu tsha vhudavhidzani Marifhi a fomaḽa na a si a fomaḽa kha vhoramafhungo/ Marifhi a fomaḽa a khumbelo, u humbela, mbilaelo, vhuṱungu, thambo, ndivhuho, u fhululedza na marifhi a tshiofisi/Marifhi a khonani/Atikili dza magazini na dzikhoḽumu/ Memorandamu/Minetse (maambiwa a muṱanganoni na adzhenda, Atikili ya gurannḓa na dzikholumu/Nganeavhutshilo/Mivhigo (ya fomaḽa na i si ya fomaḽa) Tsedzuluso/Zwipitshi zwo tou ṅwalwaho zwa fomaḽa na zwi si zwa fomaḽa/Ḽiṅwalo ḽa vhuṋe/ Burotshara/Inthaviyu dzo tou ṅwalwaho/Mifhindulano. (Kha hu dzhielwe nzhele uri tshivhalo tsha maipfi na pharagirafu kha gireidi dzo fhambanaho tsho sumbedzwa kha 3.3.2 kha dokhumennde iyi)	15
	ṰHANGANYELO YA BAMMBIRI ḼA 2	**35**
	ṰHANGANYELOGUṰE	**100**

4.5 U REKHODA NA U VHIGA

U rekhoda ndi maitele ane mudededzi a ṅwala vhuimo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wo tiwaho wa u linga. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela nḓivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhuḽamu na Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha U linga. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u ṋea vhuṱanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha gireidi na u lugela u aluwa kana u pfukela kha gireidi i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u shumiswa u khwaṱhisedza mvelaphanḓa yo itwaho nga mudededzi na mugudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u amba vhukoni ha mugudi kha vhagudi, vhabebi, zwikolo na vhaṅwe vhafaramikovhe. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhigwa nga nḓila nnzhi dzo fhambanaho. Izwi zwi katela garaṱa dza mivhigo, miṱangano ya vhabebi, maḓuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhadededzi, u founela, marifhi, bammbiri ḽa mafhungo a kiḽasi kana tshikolo, nz. Vhadededzi vha gireidi dzoṱhe vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga thero. Vhuimo ha sumbe ha vhukoni ho ṱaluswa kha thero iṅwe na iṅwe i re kha mutevhe wa Gireidi dza Ṱ-12. Vhuimo ha vhuswikeli na bennde dza phesenthedzhi dza vhukoni ha hone zwo sumbedzwa kha thebuḽu i re afho fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U KALA	ṰHALUSO YA VHUKONI	PHESENTHEIDZHI
7	Vhuswikeleli ha ṋaledzi	80 – 100
6	Vhuswikeleli ha nṱhesa	70 – 79
5	Vhuswikeleli ha nṱha	60 – 69
4	Vhuswikeleli vhu fushaho	50 – 59
3	Vhuswikeleli ho linganelaho	40 – 49
2	Vhuswikeleli ho linganelahonyana	30 – 39
1	U sa swikelela	0 – 29

Dzhielani nzhele: Tshikalo tsha vhuimo ha sumbe tshi tea u vha na zwiṱalusi zwi pfalaho zwi ṋeaho zwidododmbedzwa zwa mafhungo kha vhuimo vhuṅwe na vhuṅwe.

Vhadededzi vha ḓo rekhoda maraga dzone u ya nga mishumo kha bambiri ḽa u rekhodela; vha vhiga phesentheidzhi u ya nga thero kha garaṱa ya u vhiga ya mugudi.

4.6 U MODAREITHA MISHUMO YA U LINGA FAIR

U modereitha zwi kwama maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi ya ndinganelo, ya vhukuma nahone ndi i fhulufhedzeaho. U modareitha zwi tea u itwa kha vhuimo ha tshikoloni, tshiṱirikini, vunḓuni na kha vhuimo ha lushaka. Maitele a u modareitha o ṱanganelaho nahone o teaho a fanela u shumiswa u itela u langa khwaḽithi ya mushumo kha thero dzoṱhe. Izwi zwi tea u itwa lu siho fhasi ha luthihi nga themo.

U modareitha hu tea u sumbedza uri u linga hoṱhe ndi ha ndinganelo, ha vhukuma, hu fhulufhedzeaho nahone hu fushaho. Hu vha ha vhukuma zwiḽa musi mushumo wo itwaho u tshi kala u swikelelwa ha zwikili zwe zwa funzwa zwi tshi tshimbilelana na zwikili zwo sumbedzwaho kha dokhumennde ya TPKL. Mushumo u tea u linga vhuimo ho swikelelwaho ha zwikili zwo khetheaho. Musi hu tshi sethiwa mbudziso dza u linga u kupfesesa, sa tsumbo, zwi amba uri vhukoni ha mugudi ha u sengulusa na u dzeula mafhungo o ṋewaho kha tshibveledzwa vhu tea u bviselwa khagala, hu si u vhudzisa mbudziso nga ha nḓivho yo tou angaredzaho mafhungo a yelanaho na tshibveledzwa lini.

Vhamodareithi kha vhuimo ha tshikoloni vha tea u ṋea mahumbulwa a ndeme o ḓisendekwaho kha ṱhoḓea dzi re afho nṱha u itela uri mushumo wa u linga tshikoloni u khwaṱhiswe. Modaresheni a i tei u tou vha ya u sedzulusa

uri nomboro ya mishumo ya vhagudi yo swikelelwa fhedzi, kana uri memorandamu wo shumiswa zwavhuḓi. Kha Nyambo zwi amba uri modaretha u ḓo ṋea mahumbulwa/ khomenthe avhuḓi, zwi tshi ḓi kwamavho na vhuimo ha kuvhudzisele musi hu tshi hu tshi lingwa kupfesesele; nḓowelo ya u dzulela u ṅwala maanea na maṅwe maṅwalwa a vhusiki, khwaḽithi yoneyone ya zwishumiswa zwa u linga, na zwikhala zwa mveledziso zwi ṋekedzwaho, na u ḓikumedzela ha mudededzi kha u shumana na bugu dza u shumela dza vhagudi khathihi na vhuṱanzi ha kushumele kwa vhagudi. Maitele a modaresheni a tea u vhona uri zwikalo zwa phimo zwo ṋewaho a zwi shanduki kha kiḽasi dzoṱhe kha gireidi, nahone kha gireidi dzoṱhe kha vhuimo. Tsumbo, tshikalo tsha u pima tsha 3 tsho ṋewaho nga muṅwe mudededzi tshi tea u imela vhuimo vhu fanaho ha zwikili na nḓivho sa zwe zwa ṋeiswa zwone nga muṅwe mudededzi. Ndi zwa ndemeha kha ṱhoho dza mihasho u dzulela u ita modaresheni wa tshikoloni tshifhinga tshoṱhe.

4.7 NYANGAREDZO

Ḽiṅwalwa iḽi ḽi tea u vhalwa na:

4.7.1 *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R – 12*;

4.7.2 *National Protocol for Assessment Grades R – 12.*

GUḽOZARI

a ṱanganedzaho mafhungo- --- ndi muvhali, muthetshelesi kana muṱaleli wa zwibveledzwa

akhironimi ---- pfufhifhadzo i buleaho, sa, tshikevha (tshikhriste, kereke, vhagudi). Kha nyambo dza Afurika a hu na tsumbo nnzhi dza akhironimi. Dzo ḓalesa kha English. Tsumbo, SADTU, COPE, AIDS, nz. Hu dzhielwe nzhele uri ANC na HIV a si tsumbo dza akhironimi sa izwi a sa bulei sa ipfi. Leḓere ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi bulwa ḽo ḓiimisa nga ḽoṱhe

aḽithieresheni - --- U ita ndovhololo ya themba dzi fanaho, kanzhi dza mathomoni

anaḽodzhi — u wana zwi fanaho kha zwithu zwo ḓoweleaho u vhonala zwi sa fani

animesheni - ndi thekiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwo imaho zwi ṋeaho muhumbulo wa u ri zwi khou tshimbila

cliché (kilitshi) ---- fhungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga nḓila yo kalulaho lune wa xedza ṱhalutshedzo (sa lushaka lwa musengavhadzimu (*rainbow nation*))

figara dza muambo ---- maipfi kana mafurase a shumiswaho nga nḓila yo dzumbamaho u itela u pfumisa luambo sa ḽifanisi, ḽiedzamuthu, ḽimethafore

foniki - vhushaka ha mibvumo na kupeleṱele. Foniki i shumiswa kha u vhala na u ṅwala.

fonimi ---- ndi mibvumo yo fhambanaho ya luambo (“tala” na “pala” ndi fonimi dza tshivenḓa)

fonto --- muelo kana lushaka lwa maipfi o shumiswaho hu tshi thaiphiwa

u tamba (*foregrounding*) — ipfi iḽi ḽi tshi shumiswa kha luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi tshi amba u vhewa ha mubvumbedzwa

homonimi ---- ipfi ḽi fanaho mubvumo na tshivhumbeo na ḽiṅwe hone ḽi tshi amba zwi sa faniho naḽo (tsumbo, o “fula” ḽinngo na ḽiṱo ḽawe ḽi khou “fula”)

khanganyiso (***ambiguity***) --- ṱhalutshedzo mbili dzi ḓiswaho nga kushumisele kwa ipfi

kharikhatsha ---- u ola mubvumbedzwa nga u tou ṅwala kana u tou edzisela ngeno nyito yazwo yo kalula

khepisheni ---- ṱhoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe, n.z

khuḓano --- khakhathi i re hone vhukati ha vhaanewa kana vhukati ha vhathu na vhulombo ho vha livhaho

kuhumbulele kwa vhusiki ---- maitele a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga nḓila ya vhusiki na nḓila i so ngo ḓoweleaho hu na muhumbulo wa u ṱoḓou zwi pfesesa khwine na u ḓidzhenisa khazwo nga nḓila ntswa nahone ya u khwaṱhisa

kuimele ---- nḓila ine muthu a ima ngayo kana u ḓihwala ngayo musi a tshi amba

ḽiedzamuthu/ḽifanyamuthu --- afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili

ḽifanyisi --- u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiṅwe, *o hula sa nḓou.*

ḽimethafore ---- ndi musi hu tshi shumiswa tshiṅwe tshithu u amba nga ha tshiṅwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho

Ḽimudi — ipfi ḽi shumiswaho kha u sumbedza zwine mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u ṅwala. Ḽi sumbedza zwine mubvumbedzwa a ḓipfisa zwone kana tshiimo tsha muhumbulo wawe. Ḽimudi ḽi dovha ḽa amba fhethuvhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho

Ḽinakisedzi ---- u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga nḓila ya u zwi nakisa

Ḽiṉaṉedzi --- u pima zwithu nga nḓila yo fhiraho mpimo

Ḽiṅwalo ḽa girafiki/zwifanyiso (*graphic text*) – ḽiṅwalo ḽine mafhungo a ṉekedzwa nga u tou vhona (sa kha diagiramu, girafu, nz)

Ḽishandi ---- ndi ipfi ḽine ḽa shanda zwo ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga iṅwe nḓila maipfi kana mutaladzi wa vhuvhili, u shanda zwo ambwaho nga mutaladzi wa u thoma

Ḽiṱanganyi --- ipfi ḽi shumiswaho u ṱanganya mataVhi a mafhungo kha mutaladzi

luambo lu nyanyulaho ---- luambo lu karusaho zwipfi zwihulwane

luambo lwa hayani (kha hu sedzwe na luambo lwa u engedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḓi shumiswa nga nḓila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha ḓi vha na nyambo dza hayani dzi fhiraho luthihi.

luambo lwa u engedza ---- luambo lu gudiwaho lu tshi engedza lwa hayani

luambo lwa u fhuredzela ---- ndi luambo lune kanzhi lwa shumiswa kha u fhuredzela

luambo-tavhi ----- ndi luambo lu shumiswaho nga vhathu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lune lwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele

lushaka lwa tshishumiswa tsha ḽitheretsha --- lushaka lune tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tsha ḽitheretsha tsha wela khalwo

luvhengela mbiluni---u sa kona u konḓelela kana u dzula wo ṉea khaṱhulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi. U sa konḓelela kana u ṱavhanya u fhelelela mbilu muthu zwi tshi bva kha uri wo ḓi dzula wo mu fara nga mbilu

maaravhi --- maipfi ane a shumiswa kha u aravha kana u ḓidzhenisa kha zwithu

mafhambanyi ---- maipfi a re na ṱhalutshedzo dzi hanedzanaho

maimo a u linga ---- ndi luambo, ndivho, zwikili na vhuḓi zwine mugudi a tea u zwi sumbedza mafheloni a gireidi.

maipfi mavhumbwa ---- maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha maṅwe kana kha midzi

maipfi o ḓoweleaho (*sight words*) – maipfi ane muvhali a a ḓivha nga u tou vhona.

tshibveledzwa a u pfukisela --- lushaka lwa zwi ṅwaliwaho zwi fanaho na marifhi, minetse, ripoto, garaṱa, maambiwa)

maṱhakheni ----- tshipiḓa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u ḓa magumoni.

maṱhakhe-shandwa ---- musi zwo lavhhumbula ho zwa nṱhesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikhumbula kana zwi shushaho zwa puloto ya zwibveledzwa zwo dzhenhumbula nga zwa madakalo kana mafhungo o bvaho kha muṱoḓo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.

mapa wa muhumbulo---- ndi girafu i imelaho thero kana ṱhoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga nḓila ya girafu

milayo –---- maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswa kha luambo

miswaswo (***anecdotes***) --- u anetshelwa ha zwiwo zwipfufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.

moudu/nḓila—ndi ngona, maitele ane ngawo mulaedza wa nga pfukiselwa ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u ṅwala, u amba, u vhona (u katela nyolo). Mafhungo a nga shandukiswa u bva kha moudu uno u ya kha uḽa, sa u shandukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha phara

muhoyo ---- ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayo muhumbulo muhulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou ṱoḓou ambiwa

muhoyo wa ḓirama ---- afha ndi musi vhaṱaleli vha tshi ḓivha zwinzhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa ḓo bvelela khae ngeno ene muṇe a sa zwi ḓivhi

muṅwalo wa u pomba (*cursive writing*) – u ṅwala hu sa ṱhukhuwi hune maḽeḓere a ṅwalwa tshanḓa tshi so ngo takulwa

mutaladzi wa u thoma nganetshelo ---- ndi u anetshela kana tshiṱori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwi a imhumbula uri hu vhe na u ṱumana vhukati hazwo

mutevhetsindo ---- mibvumo i re na vhushaka hone i na ṱhalutshedzo dzi sa fani kha vhurendi)

nḓivho ya mibvumo (*phonological awareness*) – vhukoni ha u ṱalusa mibvumo ya luambo sa yo fhambanaho na ṱhalutshedzo

ndunzhe-ndunzhe –--- mihumbulo mihulwane i re na vhushaka yo ṱumekanaho. Phara i vha na ndunzhe-ndunzhe musi mitaladzi yoṱhe yo ṱumekana nga nḓila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.

nganetshelo ---- u anetshelwa ha zwiwo nga nḓila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u ṅwala

nyedziselo ya zwiitwana (*caricuture*) ----musi mubvumbedzwa a tshi edzisela zwiito zwa muṅwe nga nḓila yo kalulaho a na muhumbulo wa u seisa vhathu kana u mvumvusa

nyimele --- tshibveledzwa tshi shumiswa kana u ṱanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo

nyolo --- zwibveledzwa zwa vhutsila ha u ola

onomatopia—u shumiswa ha maipfi nga nḓila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala

oxymoron – ndi u ṱanganelana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole u ri hu bvelele zwi ṱoḓwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u shumisa ḽiḓadzisi ḽi tshi khou ṱalula dzina ḽi ambaho zwo fhambanaho

pfanywa ---- ipfi ḽine ḽa vha na ṱhalutshedzo i fanaho kana i ṱoḓaho u fana na ya ḽiṅwe tsumbo, vheula - palula .

pfufhifhadzo - tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khauledza ipfi

phambana –---- u sedza nḓila ine zwithu zwa fhambana ngayo

phani ---- u tamba nga maipfi ane a fana kana u elana kha mibvumo

pharanomi ---- maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi

phoḽisemi ---- maipfi a fanaho tshivhumbeo a fhambana ṱhalutshedzo ngeno a tshi sumbedza vhushaka

puloto ---- ndi pulane ya zwibveledzwa nga maanḓa kha ḓirama kana nganea.

puloto ṱhukhu ---- ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya ḓirama kana nganea.

raimi (*rhyme*) – maipfi kana mutaladzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo i no fana hu tshi dzheniswa na pfalandoṱhe (*tsumbo,* ine. dzine. vhane)

raimi (*rime*) – tshipiḓa tsha silabulu u bva kha pfalandoṱhe ya u thoma u ya phanḓa (*tsumbo,* m-**apa**), tshine tsha konou raima.

raimi/pfanapheleledzo ---- maipfi kana mitaladzi kha vhurendi zwi fhelaho nga mibvumo mithihi zwi tshi katela na pfala-ndoṱhe.

sinthekisi –---- nḓila ine maipfi a vhekanywa ngayo musi a tshi vhumba zwivhumbeo zwi hulwane zwa girama

ṱhanganedzo nga vhoṱhe ---- mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwe nga vhoṱhe khathihi na vhaholefhali

ṱhanganyiso (*blends, blending*) – tshipiḓa tsha foniki hune vhagudi vha guda u ṱanganyisa maḽeḓere mavhili kana mararu u bveledza mubvumo (*tsumbo,* 'fr*'* kha 'Afrika*'*)

u rangelapfalandoṱhe (*onset*) – tshipiḓa tsha silabulu tsho rangelaho pfalandoṱhe ya u thoma (*tsumbo,* **m** –apa)

theo (*appropriacy*)- -- arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi elana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho

thero ---- muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledzwa

ṮThumanyo --- u ṱumanywa ha mafhungo kana dziphara hu tshi khou shumiswa zwiṱanganyi zwi fanaho na maṱanganyi, masala na U ita ndovhololo.

tshifanyiso tsha muhumbulo ----- maipfi ane musi o shumiswa a ḓisa tshiṅwe tshifanyiso mihumbuloni yashu

tshiga ---- ndi tshithu tshine tsha imela tshiṅwe kha zwibveledzwa tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.

tshigoḓo ---- ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muṅwe vhuṱungu kana u ita muṅwe tshiḓahela.

u dzhia sia (u sedza sia ḽithihi) ---- nḓowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itisaho u ri muthu a sa ṋee khaṱhulo yo teaho

u linga (*assessment*) – u wana mafhungo nga ha kushumele kwa mugudiswa nga nḓila ya fomaḽa kana i si ya fomaḽa

u linga ha muteo (*baseline assessment*) – u linga ha mathomoni ha u ṱoḓou ḓivha zwine vhagudiswa vha zwi ḓivha

u linga ha u bvela phanḓa(*continuous assessment*) – u linga zwine zwa vha tshipiḓa tsha u funza na u bveledza vhagudi nga vhukwamani vhu sa gumi

u ṅwala na tshigwada (*guided writing*) – u ṅwala hune ha vha hone nga murahu ha musi mudededzi o thoma a ṋea pfunzo nga ha zwipiḓa zwa kuṅwalele sa, tshivhumbeo, kushumisele kwa zwiga zwa u vhala, girama kana kuṅwalele.

u simuwa ha vhuṅwali (*emergent literacy/ growing literacy knowledge*) – zwi amba uri vhagudi vha vha na nḓivho ya maipfi o ganḓiswaho. Vhagudi vha vhona khanḓiso vha konou ḓivha ndivho yadzo, vha guda nga ha bugu na zwiṱori nga u vhalelwa nga vhaaluwa na vhagudi vhahulwane. Vha lingedza u ṅwala madzina avho nga u shumisa mihumbulo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani ḽa vhuṅwali.

u vhala na vhagudi (*shared reading*) – nyito ine mudededzi a vhala na vhagudi kiḽasini. Mudededzi u vhala na kiḽasi yoṱhe. Hu nga shumiswa ḽiṅwalo ḽihulwane kana bugu khulu u itela uri mugudi muṅwe na muṅwe a kone u vhona zwine zwa khou vhaliwa.

u vhala na tshigwada (*guided reading*) – u vhala ha mudededzi na tshigwada tshine tsha vha tsho vhumbwa zwo sedza vhukoni. Mudededzi u dededza vhagudi vha tshigwada itsho sa murangaphanḓa.

u vhambedza --- u linga hu u ṱoḓou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi

vhuḓivhi ha nyambo nnzhi vhu engedzwaho ---musi muthu a tshi guda luambo (kana nyambo) a tshi khou engedza lwawe lwa hayani. Holu luambo a lu khou dzhia vhudzulo ha luambo lwawe lwa hayani, hone lu tou gudwa nalwo. Kha mbekanyamushumo ya pfunzo yo engedza vhugudi ha nyambo mbili; luambo lwa u thoma lu dzula lwo ralo na u tikedziwa, hone luambo lwa u guda ngalwo lu funzwa nalwo. Musi luambo lwa u funza lu tshi vho ṱoḓou dzhia vhuimo ha luambo lwa u thoma lwa mugudi zwi vhidzwa upfi thuso ya vhuḓivhi ha nyambo mbili

vhuḓi (***aesthetic***)- --- zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako

vhuḓivhi-nyengedzo ha nyambo nnzhi (*additive multilingualism*) - u guda dziṅwe nyambo nga nṱha ha luambo lwa hayani

zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho --- zwibveledzwa zwine zwa shumiswa kha ḽifhasi ḽa vhukuma, sa magazini na dzigurannḓa.

zwiko zwa mafhungo zwinzhi---Ṱhanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ṅwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho.

zwiko----hu wanalaho mafhungo kana zwithu